

Mujo Begić

Zagreb, Sarajevo, 2015.

GENOCID U PRIJEDORU SVJEDOČENJA

Izdavači:

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

Za izdavače:

dr. sc. Ante Nazor
dr. sc. Rasim Muratović

Urednik:

Ante Nazor

Recenzenti:

Prof. dr. Mujo Demirović
Doc. dr. Zlatko Hasanbegović
Doc. dr. Jakša Raguž

Suradnici / Saradnici:

Ante Beljo – Hrvatski informativni centar
(prikupljanje memoarskog gradiva)
Ana Holjevac Tuković – HMDCDR
(priprema memoarskog gradiva)

Lektor:

Emira Hrnjica, prof.

Izrada kazala

Mujo Begić

Dizajn korica:

Mirzet Mujadžić

Priprema i tisak:

Tiskara Rotim i Market

Naklada:

500 primjeraka / copies

Sva prava pridržavaju izdavači.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 000899547.

ISBN 978-953-7439-60-6

Mujo Begić

**GENOCID U PRIJEDORU
- SVJEDOČENJA**

Zagreb, Sarajevo, 2015.

Sadržaj

RIJEČ UREDNIKA.....	7
UVOD	19
I DIO	
PRIJEDOR UOČI AGRESIJE	23
I.1 Općina Prijedor - osnovne karakteristike	25
I.2. Političke prilike u Prijedoru prije agresije na R BiH	26
I.3. Formiranje tzv. srpske opštine Prijedor	31
I.4. Policijske snage na području općine Prijedor	40
I.5. Uloga JNA i srpskih policijskih i vojnih jedinica u pripremi agresije i napadu na Prijedor.....	46
I.6. Nasilno preuzimanje vlasti u općini Prijedor 29/30. aprila 1992. godine...	54
II DIO	
NAPADI SRPSKIH SNAGA NA PODRUČJU OPĆINE PRIJEDOR.....	59
II.1. Uvod u masovne zločine srpskih policijskih i vojnih jedinica na području općine Prijedor	61
II.2. Napad na Hambarine.....	62
II.3. Napad na Kozarac	67
II.4. Napadi u gradu Prijedoru	76
II.5. Napadi srpskih snaga na područje Brda	81
II.6. Napad na Briševo	89
II.7. Zločin na Korićanskim stijenama	93
III DIO	
LOGORI I DRUGA MJESTA ZATOČENJA U PRIJEDORU	107
III.1. Logori na području općine Prijedor i druga mjesta nezakonitih zatočenja.....	109
III.2. Logor Omarska.....	113
III.3. Logor Keraterm	139
III.4. Logor Trnopolje.....	151
III.5. Ostali logori i mjesta nezakonitih zatočenja na području općine Prijedor	159

IV DIO

MASOVNI PROGONI BOŠNJAKA I HRVATA SA PODRUČJA

OPĆINE PRIJEDOR 165

IV.1. Masovni progoni Bošnjaka i Hrvata sa područja općine Prijedor 167

V DIO

UNIŠTAVANJE ISLAMSKIH I KATOLIČKIH

VJERSKIH OBJEKATA 175

V.1. Uništavanje džamija na području općine Prijedor 177

V.2. Uništavanje katoličkih crkava na području općine Prijedor 200

VI DIO

UNIŠTAVANJE MATERIJALNIH DOBARA BOŠNJAKA I HRVATA

NA PODRUČJU OPĆINE PRIJEDOR 205

VI.1. Uništavanje i pljačka materijalnih dobara Bošnjaka i Hrvata
na području općine Prijedor 207

VII DIO

MASOVNE GROBNICE 213

VII.1. Masovne grobnice na području općine Prijedor 215

VII.2. Masovna grobnica Tomašica 227

VII.3. Zločini nad ženama na području općine Prijedor 237

VII.4. Zločini nad djecom u općini Prijedor 249

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 255

IZVORI I LITERATURA 259

SVJEDOČENJA ŽRTAVA U OPĆINI PRIJEDOR,

BOSNA I HERCEGOVINA 273

UVOD (Ante Beljo) 275

SVJEDOČENJA 279

Svjedočenja pojedinih svjedoka s mjestom prebivališta
u drugim općinama BiH 722

RIJEČ UREDNIKA

Knjiga *Genocid u Prijedoru – svjedočenja* zajednički je projekt Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata u Zagrebu (dalje HMDCDR) i Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Sastoji se od znanstvene studije dr. sc. Muje Begića o srpskoj okupaciji i zločinima u Prijedoru 1992. (prvi dio knjige) i sjećanja žrtava Bošnjaka i Hrvata, uglavnom s područja Općine Prijedor u Bosni i Hercegovini (drugi dio knjige). Ta je sjećanja, najvećim dijelom od kraja 1992., te tijekom 1993. i 1994. snimio i transkribirao Hrvatski informativni centar (dalje: HIC), pod vodstvom gospodina Ante Belje, a za objavljivanje u knjizi ih je izdvojila i transkripte priredila dr. sc. Ana Holjevac Tuković. Prikupljeno memoarsko gradivo – 149 svjedočanstava o zločinima nad Bošnjacima i Hrvatima u Općini Prijedor, te u logorima Keraterm, Omarska, Trnopolje, Manjača, Batkovići, Krings i drugi, za objavljivanje je priredio dr. sc. Ante Nazor, a dr. sc. Mujo Begić je na kraju svoje znanstvene studije naveo imena svih osoba za koje se u svjedočanstvima žrtava objavljenim u ovoj knjizi navodi da su nakon zlostavljanja ubijene ili se vode kao nestale. Dakako, broj prikupljenih svjedočenja znatno je veći od broja svjedočenja objavljenih u ovoj knjizi. Među njima su i svjedočenja iz drugih općina BiH, od kojih se u drugom dijelu ove knjige, kao primjeri, navode samo pojedina svjedočanstva žrtava čije je prebivalište bilo u drugim općinama BiH (Kulen Vakuf, Bosanski Brod, Bosansko Grahovo, Foča, Teslić, Brčko, Bratunac, Bosanski Novi, Ključ, Sanski Most). Iskazi su davani u nazočnosti više osoba.

U prvom dijelu knjige autor svoje podatke temelji na izvorima, posebice na izvorima srpske provenijencije te na podacima iz sudskih presuda donesenih pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu ili u BiH. Zbog mogućeg odstupanja podataka koji su kao memoarsko gradivo izneseni u sudskom procesu, od podataka navedenih u primarnim izvorima, navode svjedoka u sudskim procesima koji nisu potvrđeni relevantnim izvorima treba uzeti s većim oprezom. No, dugogodišnji autorov rad na traženju nestalih osoba u BiH te njegovo sudjelovanje u istraživanju lokaliteta masovnih grobnica i ekshumacijama, kao i poznavanje događaja o kojima piše u ovoj knjizi, razlog su zbog kojeg je sadržaj i oblikovanje prvog dijela knjige prepušteno dr. sc. Muji Begiću i Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Zbog toga je prvi dio knjige pisan na bosanskom jeziku i uz poštivanje načina pisanja bilježaka, koje su prošle lekturu lektorice iz BiH, kao i poštivanje izraza i načina govora svjedoka, bez intervencija u redoslijed riječi i stilskog „dotjerivanja“ rečenica. U sadržaj prvoga

dijela knjige, osim sugestijama recenzenata te pojedinim pitanjima i manjim intervencijama urednika knjige, HMDCDR se nije miješao.

Jednako tako, ni kolege iz Sarajeva i autor sadržaja prvog dijela knjige, osim manjim, ali korisnim sugestijama, nisu se miješali u pripremu sadržaja svjedočanstava i koncepciju drugog dijela knjige, koji je pripremio Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata iz Zagreba. Naravno, prilikom objavljivanja svjedočanstava, poštivani su govor i jezik kojim su govorili ispitanici, a nacionalnost ispitanika navedena je prema njihovom tadašnjem izjašnjenju – Muslimani i Hrvati.

Svjedoci u drugom dijelu knjige nisu navedeni imenom i prezimenom, nego kodnom oznakom, pod kojom su ga zaveli voditelji intervjuja. Zbog mučnih opisa prizora zločina nad žrtvama i zbog obzira prema žrtvama, njihova imena i prezimena navedena su inicijalima kako bi se obitelji žrtava zaštitile od nove boli koja se ne može izbjeći prilikom čitanja ovako potresnih svjedočanstava, u kojima se spominju njihovi najmiliji. Jednako tako, ali zbog drugog razloga, inicijalima su navedena i imena i prezimena zločinaca; njihova imena poznata su međunarodnim i lokalnim sudovima, i uglavnom su navedena u studiji dr. sc. Muje Begića u prvom dijelu knjige.

Veličina i često ponavljanje podataka i događaja, razlog su zašto su izvorna svjedočanstva žrtava donekle skraćena, a nisu objavljene ni sve strahote koje su zatočnici logora proživjeli. Jednako tako, izostavljeni su i oni dijelovi svjedočenja žrtava u kojima se krivnja za počinjene zločine prebacuje na cijeli srpski narod i u kojima se poziva na osvetu. Također, izostavljeni su i dijelovi svjedočenja koji nisu bili razumljivi ili u kojima se svjedok ogradio, da događaj zapravo prepričava nakon što ga je čuo od drugih osoba. Zbog toga što su u prvom dijelu knjige navedeni na relevantnim izvorima utemeljeni podaci o ubijanju i patnjama žrtava, u drugom dijelu knjige, u svjedočanstvima žrtava ostavljeni su neki brojčani podaci, iako je primjetno da se razlikuju od podataka navedenih u prvom dijelu knjige, kao i od podataka koje o istom događaju spominju drugi svjedoci, što je uobičajeno kad se radi o memorarskom gradivu. Stoga brojeve navedene u ovdje objavljenim svjedočanstvima treba dodatno provjeriti.

Pojedina svjedočanstva toliko su mučna pa treba upozoriti čitatelje da je njihov sadržaj uznemirujući. Nakon zločina Holokausta, činilo se da ljudi više nikad neće moći činiti takvo zlo drugim ljudima, samo zato što su druge nacionalnosti ili vjere. No, zločin se ponovio 1991. u Hrvatskoj, a potom u Bosni i Hercegovini. Upravo na području Općine Prijedor dogodio se na najstrašniji način. Zato je odlučeno da se, uz znanstvenu studiju o događajima u Općini Prijedor, objave i sjećanja žrtava, kako bi se autentičnim svjedočanstvima o zvjerskom odnosu ljudi prema ljudima čitate-

ljima poslala snažna poruka, zapravo vapaj, da učine sve što je u njihovoj moći da se takvi zločini ne ponove.

S kolegom Mujom Begićem razgovori o suradnji započeli su već 2012. godine u Zagrebu, za vrijeme trajanja manifestacije „Dani bijele trake“, koju u spomen na ubijene Bošnjake – muslimane i Hrvate u Općini Prijedor svake godine organizira Vijeće bošnjačke nacionalne manjine grada Zagreba. Kolega je tada upoznat s meoarskim gradivom žrtava zločina srpskih snaga u Prijedoru i okolici, a njegovo objavljivanje potaknuo je pronalazak više stotina žrtava („435 slučajeva“) u masovnoj grobnici Tomašica kraj Prijedora u jesen 2013. i spoznaja o razmjerima zločina nad Bošnjacima i Hrvatima u Općini Prijedor, koje su srpske vlasti na tom području pokušale zataškati.

Sadržaj ove knjige podsjeća i upozorava na činjenicu da je velikosrpska politika uzrok raspada Jugoslavije i rata koji je 1991. započeo u Hrvatskoj i proširio se na Bosnu i Hercegovinu. Velikosrpsku agresiju na Hrvatsku, a potom i na Bosnu i Hercegovinu međunarodna zajednica ne samo da nije uspjela spriječiti, nego je uvođenjem embarga na oružje u zemlje bivše Jugoslavije, u rujnu 1991., onemogućila žrtvama uspješniju obranu. Na neki način „ohrabrena“ (ne)djelovanjem, odnosno izostankom prave reakcije međunarodne zajednice na okupaciju gotovo trećine teritorija Republike Hrvatske, srpska vojna sila se nakon postignutog mirovnog sporazuma s Hrvatskom, potpisano u Sarajevu 2. siječnja 1992., koji je predvidio dolazak snaga UN-a u Hrvatsku, mogla posvetiti osvajanju BiH. Cilj velikosrpskoga projekta - da „svi Srbi žive u jednoj državi“, početkom 1990-ih mogao se ostvariti samo vojnim putem, osvajanjem znatnih dijelova Hrvatske i gotovo cijele BiH, a zamisao o etnički čistim „srpskim područjima“ mogla se provesti samo zločinima nad nesrpskim stanovništvom i njihovim protjerivanjem. Događaji na području Prijedora 1992. primjer su na koji način se početkom 1990-ih pokušala provesti ideja o „etnički homogenoj srpskoj državi“.

Upravo takva formulacija i odgovornost vodstva tadašnje Srbije za pokušaj ostvarenja toga cilja, navedena je u članku 426 presude Međunarodnoga suda pravde u Haagu (od 3. veljače 2015.), u procesu u kojem je Republika Hrvatska 2. srpnja 1999. tužila Saveznu Republiku Jugoslaviju, a kasnije Srbiju, zbog povrede odredbi Konvencije UN-a iz 1948. o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida: „According to the ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia), the leadership of Serbia and that of the Serbs in Croatia, *inter alia*, shared the objective of creating an ethnically homogeneous Serb State“ (*Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Judgment – International Court of Justice, 3 February 2015). Međunarodni sud pravde u Haagu odbio je hrvatsku

tužbu protiv Srbije za genocid (uz obrazloženje da ubojstva pripadnika „zaštićene skupine“, odnosno Hrvata, nisu bila takvih razmjera da „pridonose fizičkom ili biološkom uništenju grupe“, odnosno da nije dokazana namjera – „mens rea“ Srbije), kao što je svojedobno (2007.) odbio istu tužbu BiH protiv Srbije, iako je potvrdio postojanje genocida nad Bošnjacima - muslimanima u Srebrenici (BiH), za koji su odgovorne srpske vojne snage (za Srbiju je utvrđeno samo da je prekršila Konvenciju o genocidu jer nije spriječila masakr u Srebrenici). Jednako tako, u spomenutoj presudi od 3. veljače 2015. u slučaju Hrvatska protiv Srbije, Sud je potvrdio da su „JNA i srpske snage počinile veliki broj ubojstava na većem broju lokacija u Hrvatskoj (praktično na cijelom okupiranom području RH – istočna i zapadna Slavonija, Banovina, Kordun, Lika i Dalmacija), te da su ta ubojstva počinjena sustavno nad pripadnicima ‘zaštićene grupe’ i da je postojanje djela genocida - ‘actus reus’ iz čl. 2(a) Konvencije utvrđeno (pa čak i postojanje ‘mens rea’ genocida u nekim područjima, ali ne i odgovornost Srbije za genocid)“. Činjenica da su Hrvatska i BiH tužile Srbiju za zločin genocida, jasno upućuje na zaključak čija je politika odgovorna za rat i stradanja u Hrvatskoj i BiH početkom 1990-ih.

Naslovnica knjige govori o tome kako su nakon okupacije Prijedora srpske vlasti postupale prema Bošnjacima i Hrvatima, koji su morali oko ruku nositi bijele trake, a na svoje kuće isticati bijele plahte, kako bi se jasno vidjelo tko nije Srbin i čija imovina nije srpska. Takvo rasističko ponašanje srpske okupacijske vlasti već su provodile u Hrvatskoj, u jesen 1991., posebice na području istočne Slavonije.

Svjedočanstva žrtava navedena u drugom dijelu knjige Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata u Zagrebu preuzeo je od Hrvatskog informativnog centra (dalje: HIC), uz odobrenje gospodina Ante Belje, koji je tijekom rata bio voditelj HIC-a. Sva svjedočanstva su snimljena kao zvučni zapisi, koji su pohranjeni i čuvaju se u audio formatu u Zbirci memoarskog gradiva Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, a dio svjedočanstava je i u pisanom obliku, potpisan od autora svjedočanstva te njegova ispitivača i svjedoka ispitivanja.

O zločinima nad nezakonito zatočenim žrtvama, te o silovanjima u logorima na području Općine Prijedor, govori i knjiga Jadranke Cigelj *Apartment 102* (Zagreb, 2002.).

Dio spomenutih svjedočanstava je već 1994. godine dostavljen Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju u Haagu (dalje: MKSJ), a Graham T. Blewitt, tada zamjenik glavnog tužitelja MKSJ-a Richarda J. Goldstonea, govoreći o njihovoj vrijednosti, ocijenio ih je kao „neprocjenjiv materijal“ (pismo od 10. listopada 1994.

iz Ureda tužitelja, gospodinu Šimunu Penavi iz Centra za prikupljanje dokumentacije i obradu podataka o Domovinskom ratu, koji je bio Istraživački odjel Hrvatskog informativnog centra). Zbog sadržaja i osjetljivosti iznesenih podataka, G. T. Blewitt je prije toga u pismu HIC-u (12. srpnja 1994.) naglasio da će svjedočanstva biti tretirana kao „povjerljivi materijal zaštićen sigurnosnim mjerama usvojenim od strane Ureda (tužitelja, op. ur.)“. Svjedočanstva su dio projekta HIC-a, koji se vodio pod nazivom „Studija o Općini Prijedor, općina u sjeverozapadnoj Bosni: navodi o genocidu i masovnim kršenjima elementarnih ljudskih prava“. Projekt je pismeno (Bergen, 28. lipnja 1994.) pohvalila Ekspertna komisija UN-a, osnovana prema Rezoluciji 780 (1992.) Vijeća sigurnosti UN-a, naglasivši u dopisu da je „svim izjavama preživjelih rukovano po striktnim zahtjevima za povjerljivošću“, a istoga se držalo i uredništvo ove knjige u njenom drugom dijelu, u kojem su objavljena svjedočanstva žrtava:

U ime Ekspertne komisije želim iskazati zahvalnost za značajan doprinos u radu na Projektu Prijedor gđi Jadranki Cigelj, g. Luki Gavranoviću i g. Andriji Pavičiću i ostalim djelatnicima Hrvatskog informativnog centra.

Unatoč nedostatku vremena i UN financiranja, Projekt Prijedor je napravljen iznad svih optimističkih očekivanja. Blizu 400 preživjelih u događajima u Općini Prijedor su bili intervjuirani u različitim zemljama i kontinentima. Uz to, Projekt Prijedor je usredotočen na izvještaje lokalnih srpskih medija o događajima i usmjeren je na istraživanje u kontekstu tih događaja.

Stotine osoba su prezentirali opise različitih dijelova događaja, te također i različite dimenzije tih događaja – međutim razlike su bile samo u detaljima. Gledano općenito, svi su svjedoci isto govorili. Također, dostupni izvještaji srpskih medija i izjave srpskih vođa stranim posjetiteljima u tim područjima – a među njima su bile i službene delegacije – mnogo češće potvrđuju opće ukupne informacije koje su dobivene od žrtava i svjedoka.

Izjave su bile izvađene i ubačene u poglavlja u određenom redu da bi se čitatelju olakšalo razumijevanje. Izjave svjedoka nisu bile redigirane ili prerađene (sačuvane za nebitne lingvističke korekcije). Neke izjave su bile prevedene na njihovu sadašnju verziju engleskog jezika. U takvom organiziranom obliku ove su izjave bile prezentirane Uredu tužitelja (Međunarodnog suda za zločine za bivšu Jugoslaviju) u kolekciji od 4 uvezana sveska na više od 900 stranica. Ustupanje izjava bilo je 2. svibnja 1994.

Svim izjavama preživjelih rukovano je po striktnim zahtjevima za povjerljivošću. Sve kopije izjava bilo papirnate ili elektroničke, bile su prenesene u Ured tužitelja ili uništene. Niti jedna kopija Projekta Prijedor nije uključena ni u jednu bazu podataka.

16. lipnja 1994. bile su dovršene dodatne analize, tj. zasebni svezak od 142 stranice koji će UN na vrijeme objaviti. *Final Report of the Commission of Experts* (Završni izvještaj Ekspertne komisije) sadrži pripadajuću kopiju kratkog sažetka analize.

Projekt Prijedor ne bi nikada mogao biti završen da nije bilo velikodušnosti vlada i individua koji su na poziv UN-a bezrezervno pridonijeli njegovoj izradi. Sve zajedno, nekoliko stotina osoba na različite je načine pridonijelo izradi Projekta Prijedor. Zahvaljujem i poštujem sve one koji su u njemu sudjelovali. Koristim ovu priliku da u moje ime zahvalite i svima onima koji su radili pod Vašim nadzorom.

Otkrića Projekta Prijedor povjerena su Uredu tužitelja i prezentirana od strane v. d. tužitelja Grahama T. Blewitta kojeg visoko poštujem, a Ured tužitelja toplo preporučujem za daljnju suradnju. Između ostalog, za kontinuitet Projekta Prijedor zaslužan je moj izvrsni prijašnji asistent Ekspertne komisije, Mr. Morten Bergsmo koji je sada zaposlen kao pravni savjetnik u Uredu tužitelja.

Originalne novine koje sam upravo primila od Vas, odnijet ću na čuvanje u Ured tužitelja koji ću posjetiti idući tjedan.

Iskreno zahvaljujem na Vašoj suradnji

Hanne Sophie Greve, član komisije

P.S. Zahvaljujući Jadranki Cigelj i Andriji Pavičiću, među ostalim, pišem sljedećih par redaka u Analizi u poglavljima o koncentracijskim logorima Omarska i Keraterm.

„Uglavnom stradanje svakog individualnog zatvorenika postaje teret za sve zatvorenike. Pod takvim okolnostima malo su što mogli učiniti jedan za drugog. Bilo je očito da je postojalo malo stvari koje je netko mogao učiniti da bi bile od neke pomoći. Ali kada se radi o životu i smrti, osobnom integritetu i dostojanstvu oni su svi bili bespomoćne žrtve. Ništa manju razliku ne pravi činjenica da su oni dijelili iste strahote i da su do određene mjere jedan drugog mogli podupirati. Također, vjerojatno je bilo važno za one koji su umirali i bili zlostavljani da su tamo postojali svjedoci njihovih patnji, ili u najmanju ruku svjedoci cjelokupne situacije.“

Želim Vam sve najbolje u vašem daljnjem radu

H. S. Greve

Commission of Experts established pursuant to
Security Council Resolution 780 (1992)
TEL No: (41.22) 917 21 88/58
FAX No: (41.22) 917 00 97

Mrs. Jadranka Cigelj
Mr. Luka Gavranović
Mr. Andrija Pavičić
The Croatian Information Centre

Dear Jadranka Cigelj, Luka Gavranović and Andrija Pavičić,

Bergen, 28th June 1994

Subject: *The study of Opština Prijedor, a district in north-western Bosnia: alleged genocide and massive violations of the elementary dictates of humanity*

On behalf of the Commission of Experts I wish to express the Commission's gratitude for the most valuable contribution to the Prijedor Project as provided by the three of you and your good colleagues at the Croatian Information Centre.

Despite a shortage of time and United Nations funding, the Prijedor Project has materialized beyond the most optimistic expectations. Close to 400 survivors of the events in *Opština Prijedor* have been interviewed in different countries and on different continents. In addition the Prijedor Project has focused on local Serbian media reports of the events and aimed at research into the context of the events.

The hundreds of informants have presented descriptions of different parts of the events and also various versions of the events - this however, only as far as details are concerned. When it comes to the overall and general picture, the witnesses speak as if with one voice. More often than not, available Serbian media reports and statements made by Serbian leaders to foreign visitors to the area - official delegations among them - support the general overall information obtained from the victims and witnesses.

The statements have been broken up and inserted into chapters in a certain order to facilitate the reader's overall understanding. The witness statements have not been edited or rewritten (save for non-substantial linguistic corrections). Some statements have been translated into its present English language version. In this organized shape the statements have been presented to the Prosecutor's Office (of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia) in a collection of four bound volumes of more than 900 pages. The transfer of the statements took place on 2nd May 1994.

All the information gathered from survivors has been handled with the strictest demands to confidentiality. All copies - paper and electronic - of the statements have been transferred to the Prosecutor's Office or been destroyed. No copy of any statement received for the Prijedor Project has been included in any database.

On 16th June 1994, an additional analysis of the events was finalized, a separate volume of 142 pages. In due course this will be published by the United Nations. The *Final Report of the Commission of Experts* contains a short executive summary of the analysis, a copy of which is attached.

The Prijedor Project could never have materialized had it not been for the generosity of governments and individuals who contributed at no cost for the United Nations when called upon. All together there have been several hundred people contributing to the Prijedor Project in different capacities. To all of the participants I am most grateful, and I want to extend my expression of appreciation to

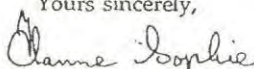
all of them. May I take this opportunity to ask you to share this with all those who contributed under your supervision.

At present the Prijedor findings have all been entrusted to the Prosecutor's Office. The latter as represented by Acting Deputy Prosecutor Graham T. Blewitt has my high esteem, and I fully recommend further cooperation with the Prosecutor's Office. For *inter alia* the continuity of the Prijedor Project my excellent former assistant, Assistant to the Commission of Experts, Mr. Morten Bergsmo is employed as a legal advisor in the Prosecutor's Office.

The original newspaper which I just received from you, I shall bring for safekeeping in the Prosecutor's Office which I will visit again next week.

Thanking you for your kind cooperation,

Yours sincerely,

Hanne Sophie Greve
Commission Member

PS Thinking also of you, Jadranka Cigelj and Andrija Pavičić, I *inter alia* wrote the following few lines in the Analysis in the chapters about the concentration camps Omarska and Keraterm,

In general the suffering of each individual prisoner became a burden for all the prisoners. There was so little they could do to assist one another under the circumstances. There were obviously some small practical things that one could do to be of some help. But when it really counted in matters of life and death and personal integrity and dignity, they were all powerless victims. It did nonetheless make a difference that they shared in the horrors and that they to some extent could console one another. It was probably also important for those dying and being abused, that there were witnesses to their suffering or at least to the general situation.

I wish you all the very best in your continued good work,

INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL
FOR THE FORMER YUGOSLAVIACHURCHILLPLEIN 1, P.O. BOX 13888
2501 EW THE HAGUE, NETHERLANDS
TELEPHONE: 31 70 344-5347
FAX: 31 70 344-5345TRIBUNAL PÉNAL INTERNATIONAL
POUR L' EX-YOUGOSLAVIECHURCHILLPLEIN 1, B.P. 13888
2501 EW LA HAYE, PAYS-BAS
TÉLÉPHONE: 31 70 344-5347
FAX: 31 70 344-5345

OFFICE OF THE PROSECUTOR

BUREAU DU PROCUREUR

12 July 1994

Dear Mr. Luka Gavranovic,

The Office of the Prosecutor of the United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia recently received a study on the district of Prijedor in north-western Bosnia-Herzegovina prepared by the United Nations Commission of Experts. Attached to the study were statements by and interviews with refugees from the Prijedor area.

Forty-eight of these statements have been taken by the Croatian Information Centre. The code names of these statements are: luka1ea, luka2ea, luka4ea, luka5ea, luka7ea, luka8ea, luka10ea, luka14ea, luka20ea, A Statement (24 pages, no code), jad1ea, and4ea, vjelea, milj10a, milj8ea, milj5ea, milj4ea, mil4ea, mil2ea, mil1ea, jad13ea, jad12ea, jad6ea, jad5ea, jad4ea, and9ea, and7ea, and6ea, and5ea, and2ea, and1ea, PRIJ.-487, PRIJ.-1467, PRIJ.-1390, PRIJ.-1389, SIL-440, PRIJ.-1346, SIL.-1347, OMA.-1407, PRIJ.-408, SIL-469, luka19ea, luka15ea, luka14ea, luka6ea, mil5e, mil3ea and jad2ea.

My Office has now reached the stage where we need to know the identity and contact address of the persons who gave these statements to your Centre, as well as the identity of the persons anonymously referred to in some of the statements. I have been informed by Mr. Morten Bergsmo who worked on the Prijedor study for the Commission of Experts and is now employed by my Office, that your Centre has in its possession the information which we are seeking.

Croatian Information Centre
Mr. Luka Gavranovic
Opatićka 10
41000 Zagreb
Croatia

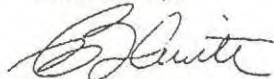
No approach will be made to any witness until we have been duly informed of possible conditions agreed to by each interviewee, and the appropriate procedures have been established and necessary arrangements made with the Croatian Information Centre and the Croatian Government.

I can assure you that nobody outside the Office of the Prosecutor of the International Criminal Tribunal will have access to this information. It will be treated as confidential material protected by the security measures which have been adopted by our Office.

If you agree, I would suggest that the material be forwarded to the Croatian Embassy in Bruxelles through your Ministry of Foreign Affairs, and then delivered in a secure way to me by a representative of that Embassy.

I look forward to your co-operation in this important undertaking.

Sincerely,

Graham T. Blewitt
Deputy Prosecutor

cc: Croatian Embassy in Bruxelles

UVOD

Ubijanja, uništavanja i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nezaobilazni su pratilac čovječanstva kroz historiju. Vrhunac toga su masovni zločini u Prvom i Drugom svjetskom ratu u kojem su desetine miliona ljudi ubijeni. Umjesto ideja progresa, razvoja i humanizacije ljudskog društva, na kraju 20. stoljeća javlja se destrukcija u najgorem obliku, sila postaje dominirajući faktor u međunarodnim odnosima a genocid praksa u oružanim sukobima. Paradigma toga je postala velikosrpska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu (dalje u tekstu R BiH) koja je pokazala svu veličinu zločina koje su počinile srpske vojne i policijske snage.¹ Velikosrpska politika imala je svoju osnovu u teritorijalnom ekspanzionizmu na račun susjeda.² Brojni su velikosrpski planovi i projekti koji imaju svoj kontinuitet blizu dvije stotine godina. U različitim vremenskim periodima srpski intelektualci, političari i vjerski autoriteti su promovirali i realizirali te velikodržavne projekte i programe. Pokušavajući u praksi provesti ovu velikodržavnu politiku na prostoru R BiH srpske vojne i policijske snage su počinile genocid. U dosadašnjim postupcima pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju (dalje u tekstu MKSJ) potvrđeno je da su srpske snage počinile genocid u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica.

Prema definiciji genocid predstavlja planirano činjjenje masovnih zločina, to nije pojedinačni incident; on je u suštini zločin širih razmjera, *zločin nad zločinima*, i za posledicu ima masovnu povredu proklamiranih univerzalnih ljudskih prava. Genocid je zločin usmjeren protiv osnovnih načela humanizma, prava čovjeka i međunarodnog humanitarnog prava u cjelini. Za njega se može kazati da je "vrhunac čovječije nehumanosti prema čovjeku."³

¹ "Primjenjujući ono što je reklo žalbeno vijeće, jasno je, na osnovu dokaza pred Pretresnim vijećem, da je, od početka 1992. godine do 19. maja 1992. postojalo stanje međunarodnog oružanog sukoba barem na dijelu teritorije Bosne i Hercegovine. To je bio oružani sukob između snaga Republike Bosne i Hercegovine s jedne strane i snaga Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), odnosno JNA (kasnije VJ), koje su djelovale sa različitim paravojnim snagama i snagama bosanskih Srba, s druge. Mada su snage VJ ostale uključene u oružani sukob i nakon tog datuma, o prirodi odnosa između VJ i snaga bosanskih Srba od tog datuma, a otuda i o prirodi sukoba u područjima kojima se ovaj predmet bavi, raspravlja se prilikom razmatranja člana 2 Statuta. Za sada je dovoljno reći da je nivo intenziteta sukoba, uključujući učešće JNA ili VJ u sukobu, bio dovoljan da se ispune uslovi za postojanje međunarodnog oružanog sukoba prema odredbama Statuta." *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* (dalje u tekstu ICTY), *Predmet br. IT-94-I-T, Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda u predmetu Duško Tadić* (dalje u tekstu ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*), paragraf 569.

² Mujo Demirović, *Bosna i Bošnjaci u srpskoj politici*, Ekonomski fakultet u Bihaću, Bihać, 1999, str. 131.

³ Steven L. B. Jensen, *Genocid: slučajeви, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 161.

Prijedor je općina koja je po veličini zločina i broju nestalih osoba, ali i po broju masovnih grobnica, među prvima u Bosni i Hercegovini. Ubijeno je više hiljada Bošnjaka i Hrvata, desetine hiljada ne-Srba bilo je nezakonito zatočeno, srušeno je više desetina vjerskih objekata, porušen je velik broj stambenih objekata, skoro cjelokupno bošnjačko i hrvatsko stanovništvo je protjerano iz svojih domova. U dosadašnjim sudskim postupcima pred MKSJ za općinu Prijedor nije donesena pravosnažna presuda za genocid, ali nesporo je da su svi elementi genocida bili prisutni prilikom činjenja masovnih zločina.⁴ U Prijedoru se u potpunosti provodila genocidna velikosrpska politika koja će po Bošnjake i Hrvate ostaviti nesagledive posljedice. Sve je počelo proglašenjem tzv. srpske opštine Prijedor 7. januara 1992. godine. Nastavljeno je nasilnim i protupravnim preuzimanjem vlasti u Prijedoru od strane SDS-a a uz pomoć i podršku jedinica JNA i srpske policije. Ovaj protustavni čin bio je uvod u naredne događaje.

Najteži zločini nad Bošnjacima i Hrvatima sa područja općine Prijedor trajali su kontinuirano u periodu maj-oktobar 1992. godine, a kasnije do kraja 1995. godine taj intenzitet je bio slabiji. Najmasovnija ubijanja dešavala su se od maja do kraja augusta 1992. godine. U Prijedoru je izvršen masovni zločin, masovno, namjerno, organizovano ubijanje i nasilno protjerivanje Bošnjaka i Hrvata. Ubijanje Bošnjaka i Hrvata u logorima trajalo je svakodnevno.

Prve deportacije i prisilno protjerivanje stanovništva nesrpske nacionalnosti počinje već početkom juna kada je iz logora Trnopolje protjerano više od 1.000 Bošnjaka i Hrvata. Po uhodanom scenariju, nasilna protjerivanja su trajala dok skoro cjelokupno bošnjačko i hrvatsko stanovništvo sa područja općine Prijedor nije protjerano. Nasilni progoni praćeni su pljačkom novca, zlata i drugih vrijednosti.

U Prijedoru je izvršeno uništenje tragova kulture, duhovnosti, vjerskih obilježja Bošnjaka i Hrvata. U Prijedoru su srpske vojne i policijske snage, organizovano i namjerno izvršile uništavanje grada, čitava gradska i prigradska naselja u kojima su pretežno živjeli Bošnjaci i Hrvati potpuno su uništena a imovina opljačkana. Na mjestima na kojima su bili vrijedni spomenici bosanskohercegovačke kulture zločinci su napravili parkirališta i druge slične objekte. U Prijedoru je namjerno i organizovano izvršeno uništavanje bošnjačke i hrvatske odnosno bosanskohercegovačke kulture i tradicije. Uništene su i minirane sve džamije i katoličke crkve, uništena su mezarja i groblja.

U Prijedoru je izvršen masovni zločin namjernog i organizovanog mučenja u koncentracionim *logorima smrti*. U tri najpoznatija *logora smrti* Omarska, Trnopolje i Keraterm ubijeno je i mučeno više od 31.000 Bošnjaka i Hrvata (od toga je ubijeno njih blizu 1.000).

⁴ Pred MKSJ se vodi sudski postupak u predmetima Radovan Karadžić i Ratko Mladić koji su optuženi između ostalog i za genocid u općini Prijedor.

Koncentracioni logori koje su Srbi formirali postala su najpoznatija mučilišta na tlu Europe od Drugog svjetskog rata.⁵ Međutim, mučenja, ubijanja i nečovječna postupanja prema Bošnjacima i Hrvatima nisu samo karakteristična za Prijedor i Bosansku krajinu, već i za cijelo područje Bosne i Hercegovine. Poseban slučaj narušavanja mentalnog integriteta cijelih porodica je odvođenje u nepoznato i nestanak njihovih najmilijih. Za veliki broj porodica ovo narušavanje mentalnog integriteta traje i danas. Još uvijek jedan broj Prijedorčana ne zna ništa o svojim najmilijima. Tako su, primjerice, u porodici Bačić iz sela Zecovi za jedan dan zločinci ubili jedanaestero djece starosti od tri (3) do sedamnaest (17) godina čiji posmrtni ostaci ni do danas nisu pronađeni.

U općini Prijedor je organizirano izvršen zločin masovnog silovanja. Prema nekim procjenama silovano je više stotina Prijedorčanki. Silovanja su vršena sistematski kako u logorima tako u kućama i policijskim stanicama. Silovane su djevojčice od dvanaest godina i starice preko šezdeset godina starosti. Silovanja su vršena pojedinačno ili grupno. Prilikom izvođenja samog čina silovanja žrtvama su nanošene ozljede noževima, udarcima kundakom pušaka ili pesnica. Silovanja kao oblik mučenja i surovosti bila su smišljena kao mjera za etničko čišćenje. Ono je bilo instrument i metoda velikosrpske politike.

Kao posljedica agresije i provođenja genocidne politike ubijeno je preko 3.200 osoba oba pola i svih starosnih dobi. Prema podacima Instituta za nestale osobe Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu INO BiH) na području općine Prijedor do danas je ekshumirano 69 masovnih grobnica, više stotina zajedničkih i pojedinačnih grobnica. Pored grobnica ekshumiranih na teritoriji općine Prijedor, posmrtni ostaci ubijenih Bošnjaka i Hrvata općine Prijedor pronalazeni su u grobnicama u općinama Banja Luka, Bosanski Brod, Beograd, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Hrvatska Kostajnica, Oštra Luka, Sarajevo, Sanski Most, Skender-Vakuf. Među ekshumiranim, identifikovanim i nestalim je 102 djece i 263 žene od ukupnog broja ubijenih.⁶

Civili, bolesni, nezakonito zatočeni, medicinsko osoblje, ratni zarobljenici, vjersko osoblje i druge osobe koje su zaštićene po Ženevskim konvencijama, bili su mete srpskih vojnih i policijskih snaga. Posebno su ubijani intelektualci i ljudi koji su obavljali određene društvene funkcije na području općine Prijedor. U Prijedoru su zločinci najveći broj intelektualaca, Bošnjaka i Hrvata ubili ili raselili širom svijeta. Sa sigurnošću se može reći da Prijedor predstavlja paradigmu zločina nad Bošnjacima i Hrvatima na prostoru R BiH.

⁵ Širom svijeta poznate su slike iz logora Omarska i Trnopolje. Logoraš Alić Fikret je primjer mučenja i tortura kroz koje su prolazili logoraši. Upravo zahvaljujući ovim snimcima i reakciji svjetske javnosti počelo je i zatvaranje ovih *logora smrti*.

⁶ Arhiv Instituta za nestale osobe BiH-Područni ured Bihać (AINOBiHPUB), *Baza podataka*.

NOVI LIST

NOVI LIST JE UTEMELJIO
FRANO ŠUPILO 2. SJEČNJA 1900.

RIJEKA, 8. KOLOVOZA 1992 • BROJ 216 • CIJENA 75 HRD
50 SIT • 7209 11 • 1.60 SIDA

JUČER U BUDIMPEŠTI SPORAZUM O RAZMJENI SVIH ZAROBLJENIKA

Više od 1.500 ljudi vratit će se kućama, kako se očekuje, 14. kolovoza, izjavio je premijer Gregurić

BUDIMPEŠTA (Hina) - Predsjednik vlade Republike Hrvatske dr. Franjo Gregurić i premijer SR Jugoslavije Milan Panić potpisali su jučer u Budimpešti sporazum o razmjeni svih zarobljenika.

«Lokoro se nadamo da će 14. kolovoza biti rapsan kao datum kada će preko 1.500 ljudi biti vraćeno svojim kućama. To je veliki zadatak i velika obaveza koje smo postigli», izjavio je dr. Franjo Gregurić.

Milan Panić je posebno zahvalio Međunarodnom Crvenom križu na ulogu u postizanju ovog dogovora.

«CHEMO», «RI-KEM» I «POLIKEM»
PRETVORBOM DO SUDA

STRANICA 15.

STRAVIČNA SVJEDOCENJA O POSTOJANJU SRPSKIH KONCENTRACIJSKIH LOGORA U BOSNI I HERCEGOVINI

SLIKE UŽASA OBIŠLE SVIJET

Tema dana na CNN-u, koja se pušta u eter nekoliko desetaka puta dnevno, reportaža je lana Williama iz logora Omarska, gdje Srbi drže zatočene Muslimane • Smaknuća - redovita pojava • U srpskim koncentracijskim logorima zatočeno 97.000 ljudi, a broj ubijenih doseže preko 17.000 • Sada je potvrđeno da su još prije mjesec dana visoki dužnosnici UN-a, Crvenog križa, EZ-a i SAD-a znali za logore, ali su o toj eksplozivnoj informaciji šutjeli (!?)

STRANICA 13.

Fotizam je službena policija Srbije - trebaju li međunarodnoj javnosti novi dokazi o pogromima Muslimana i Hrvata

Na slici je logor Trnopolje (a ne Omarska kako piše u tekstu)

I DIO

PRIJEDOR UOČI AGRESIJE

I.1 Općina Prijedor - osnovne karakteristike

Općina Prijedor se nalazi na sjeverozapadu BiH i zauzima centralno mjesto na području Bosanske krajine. Površina ove općine je 834 km², nadmorska visina je 135 metara. Općina Prijedor je prema popisu stanovništva iz 1991. godine brojila ukupno 112.543 stanovnika, od kojih se 49.351 ili (43,9%) izjasnilo kao Bošnjaci; 47.581 ili (42,3%) izjasnilo se kao Srbi; 6.316 (5,6%) kao Hrvati, 6.459 ili (5,7%) kao Jugoslaveni; 2.836 ili (2,5%) stanovnika se izjasnilo kao pripadnici drugih nacionalnosti.⁷ Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u gradu Prijedoru je živjelo 34.635 stanovnika, a 77.908 je živjelo van gradskog područja. Općina Prijedor ima 77 naselja. Prema rezultatima popisa Bošnjaci su u općini Prijedor bili najbrojnija etnička zajednica. Prije agresije na R BiH većina Bošnjaka živjela je u naseljima Bišćani, Čarakovo, Čejreci, Ćela, Donja Ljubija, Donja Puharska, Hambarine, Kamičani, Kevljani, Kozarac, Kozaruša, Rakovčani, Rizvanovići, Trnopolje i Zecovi. Srbi su činili većinu u mjestima Božići, Brežićani, Busnovi, Cikote, Ćirkin Polje, Donja Dragotinja, Donji Orlovci, Donji Volar, Gomjenica, Gornja Dragotinja, Gornji Jelovac, Gradina, Jutrogošta, Lamovita, Marička, Miska Glava, Omarska, Orlovača, Petrov Gaj, Rakelići, Rasavci, Tukovi i Veliko Palančište. Najviše Hrvata živjelo je u Ljubiji, Donjoj Ljubiji, Gornjoj Ravskoj, Ljeskarama, Miskoj Glavi i Šurkovcu. U gradu Prijedoru nešto više živjelo je Srba u odnosu na Bošnjake i Hrvate.⁸ Gradska naselja su bila mješovitog nacionalnog sastava sa podjednakim brojem Bošnjaka i Srba.

Nezadovoljni popisom stanovništva, čelnici Srpske demokratske stranke (dalje u tekstu SDS-a) Prijedora, političke stranke koja se predstavljala kao zastupnik srpskih nacionalnih interesa, tražili su od Republičkog sekretarijata za statistiku da se u općini Prijedor popis stanovništva ponovi.

Prije agresije na R BiH Prijedor je spadao u privredno razvijenije općine u BiH. Glavni nosioci razvoja bili su rudnik željezne rude *Ljubija sa svojim kopovima*, tvornica papira *Celpak*, fabrika keramičkih pločica *Keraterm*, fabrika vafli *Mira Cikota*, *Ciglana* i druga preduzeća.⁹ Prijedor je imao izuzetnu prometnu povezanost željezničkom i putnom infrastrukturom što je bilo značajno za privredni razvoj ovog kraja. Općina Prijedor, upravo zbog velikog broja Bošnjaka, ekonomski moćnih i velikim brojem intelektualaca, smještena u srcu Bosanske krajine (koja je trebala bi-

⁷ *Etnička obilježja stanovništva*, Zavod za statistiku R BiH, Sarajevo, 1993, str. 18.

⁸ *Nacionalni sastav stanovništva*, Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Statistički bilten br. 234, Državni zavod za statistiku R BiH, Sarajevo, 1993, <http://hr.wikipedia.org/wiki/Prijedor>, <http://www.prijedorgrad.org/programCir.aspx?programCode=33&Mjesne-zajednice>.

⁹ Rasim Musić, *Prijedor - sjećanje za nezaborav*, Udruženje logoraša Bihać, Bihać, 2001, str. 29.

ti jezgra buduće zapadne srpske države) bila je velika smetnja svim velikosrpskim planovima. Zbog svog geostrateškog položaja općina Prijedor se našla na putu realizacije ideje stvaranja velike Srbije, jer kako se navodi u Presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić: “Opština Prijedor bila je značajna za Srbe zbog toga što je predstavljala dio kopnenog koridora koji je spajao srpska područja u hrvatskoj Krajini na zapadu sa Srbijom i Crnom Gorom na istoku i jugu.”¹⁰

Cilj Srbije, JNA i srpskih političkih stranaka, bilo je stvaranje zapadnog produžetka Srbije pod srpskom kontrolom, uzimajući dijelove Hrvatske i teritoriju Bosne i Hercegovine. Zajedno sa Srbijom, dvije autonomne pokrajine i Crnom Gorom, to bi činilo novu, manju Jugoslaviju sa većinskim srpskim stanovništvom.¹¹ Realizacija ovog projekta nije se mogla provesti bez napada na nesrpsko stanovništvo u R BiH. U realizaciji ove velikosrpske politike smetnja su bili Bošnjaci i Hrvati koji su činili većinu stanovništva BiH.

I.2. Političke prilike u Prijedoru prije agresije na R BiH

Kriza u Jugoslaviji zahvatila je sve segmente društva što je neminovno vodilo njenom raspadu. Dva glavna stuba na kojima je počivala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (dalje u tekstu SFRJ), Jugoslovenska narodna armija (dalje u tekstu JNA) i Savez komunista Jugoslavije (dalje u tekstu SKJ) proživljavaju krizu koja je vodila disoluciji SFRJ. Na 14. vanrednom kongresu u januaru 1990. SKJ doživljava potpuni raspad, a JNA se transformiše “iz vojske svih naroda u vojsku jednog naroda, otvorenim stavljanjem na stranu jednog (srpskog) naroda.”¹² Definitivan raspad SKJ označio je početak raspada SFRJ i proces stvaranja novih država na ovom prostoru. Nakon raspada SKJ u Socijalističkoj republici Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu SR BiH) pojačan je proces nazvan demokratizacijom političkog života. Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu CK SK BiH) donio je odluku o slobodi organiziranja političkih partija.

Profilacija političke scene je rezultirala pojavom nacionalnih stranaka. Na prostoru SR BiH izdiferencirale su se tri nacionalne stranke: muslimanska-Bošnjačka, Stranka demokratske akcije (dalje u tekstu SDA), Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu SDS) i stranka Hrvata, Hrvatska demokratska zajednica (dalje u tekstu

¹⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 127.

¹¹ Isto, paragraf 84.

¹² Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka*, Šahinpašić, Sarajevo, 2001, str. 289.

HDZ), koje su i stranke pobjednice na prvim višestranačkim izborima. Sudbinu daljeg opstanka i funkcionisanja SR BiH jedan broj političkih partija vezivao je za opstanak u zajedničkoj saveznoj državi, a jedan dio govori o samostalnoj, suverenoj i ravnopravnoj republici sa drugim republikama i mogućoj vezi sa prethodno demokratiziranom Jugoslavijom.

Prvi višestranački izbori u općini Prijedor održani su 18. novembra 1990. godine. Na izborima tri nacionalne stranke SDA, SDS i HDZ osvojili su 60 poslaničkih mandata od ukupno 90 poslaničkih mjesta u Skupštini općine Prijedor. Preostale poslaničke mandate dobili su Savez komunista–Socijalistička demokratska partija, Savez reformskih snaga Jugoslavije, Demokratski socijalistički savez i Demokratski savez. Pobjedničke stranke SDA (osvojila 30 poslaničkih mjesta), SDS (28 poslaničkih mjesta) i HDZ (2 poslanička mandata) formirale su vlast u općini Prijedor.¹³ Prema predizbornom međustranačkom dogovoru raspodijeljene su i funkcije u općinskoj administraciji. Na konstituirajućoj sjednici Skupštine općine Prijedor održanoj 4. januara 1991. godine za predsjednika Skupštine općine Prijedor izabran je profesor Muhamed Čehajić, za potpredsjednika Skupštine izabran je dr. Milomir Stakić, za predsjednika Izvršnog odbora Skupštine općine izabran je Milan Kovačević, a Dušan Baltić izabran je za sekretara Skupštine općine. Pored ovih općinskih funkcionera, izabrani su nosioci policijskih funkcija, direktori preduzeća, javnih ustanova i drugih organa vlasti općine.

Rat u R Sloveniji i R Hrvatskoj 1991. godine osjetio se u punom kapacitetu i na prostoru Bosne i Hercegovine. Agresija JNA i srpskih vojnih i policijskih jedinica na prostoru R Hrvatske svakodnevno se čuo u graničnim dijelovima, odlazak i dolazak jedinica JNA sa ratišta postalo je svakodnevnicom o čemu su svjedočili stanovnici općine Prijedor. Propagandna mašinerija JNA imala je za cilj prikriti i opravdati agresiju na R Hrvatsku. U funkciji širenja propagande i širenja laži u augustu 1991. godine dobrovoljačka jedinica JNA *Vukovi s Vučijaka* zauzela je odašiljač na Kozari i onemogućila emitovanje programa TV-Sarajevo. Umjesto TV-Sarajevo emitovan je program TV-Beograd. Ovim je počeo medijski obračun sa svima onima koji su zagovarali nezavisnu BiH. Propagandna mašinerija imala je za cilj mobilizaciju srpskog stanovništva, sa jedne strane, i satanizaciju Bošnjaka i Hrvata, sa druge strane.¹⁴ Podršku ovoj kampanji pružio je i list *Kozarski vjesnik*. O značaju koji je ovaj list imao u tom periodu svjedoči i navod iz Presude MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Opštinske novine *Kozarski vjesnik* počele su objavljivati navo-

¹³ Republički zavod za statistiku, *Statistički bilten br. 223*, Sarajevo, 1991.

¹⁴ Nusret Sivac, *Kolika je u Prijedoru čaršija*, Bonik, Sarajevo, 1995, str. 53.

de kojima su ocrnjivale nesrbe. Srpska sredstva javnog informisanja propagirala su ideju da se Srbi moraju naoružati kako opet ne bi doživjeli situaciju u kojoj su se našli u Drugom svjetskom ratu kada je nad Srbima izvršen masakr. U štampi su se često kao sinonimi za nesrpsko stanovništvo koristili izrazi poput *ustaše*, *mudžahe-dini* i *Zelene beretke*. Radio Prijedor je širio propagandu govoreći o Hrvatima i Muslimanima na pogrdan način.”¹⁵

Po uzoru na dešavanja u R Hrvatskoj SDS je otpočela sa aktivnostima naoružavanja srpskog stanovništva, stvaranje paralelnih organa vlasti, psihološko-propagandne aktivnosti, koje su za cilj imale homogenizaciju srpskog naroda i druge aktivnosti usmjerene na pripreme za predstojeće događaje.¹⁶ Da politika koju je vodila SDS nije imala za cilj mirno rješavanje pitanja budućnosti SR BiH, najbolje ilustrira sjednica Skupštine SR BiH održana 15. oktobra 1991. godine, na kojoj je Radovan Karadžić rekao: **“Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu, ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak. Jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovde.”**¹⁷ Ove izrečene prijetnje Radovan Karadžić je pokušao da ostvari u periodu 1992-1995. godine. Posljedice ove Karadžićeve politike su katastrofalne, ubijeno je više od stotinu hiljada građana R BiH, nasilno protjerano blizu 2.000.000 ljudi, nezakonito zatočeno preko 200.000 osoba, opljačkana i uništena privatna i društvena imovina, porušeni i opljačkani vjerski objekti i izvršeni drugi zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Nakon ovakvih poruka i svakodnevnih razmimoilaženja u ključnim političkim pitanjima neminovno su vodila u daljnja politička neslaganja. Napuštajući rad u

¹⁵ ICTY, *Predmet IT-97-24-T, Tužilac protiv Milomira Stakića, Presuda u predmetu Milomir Stakić* (dalje u tekstu: *Presuda u predmetu Milomir Stakić*), paragraf 52, fusnote 44, 45 i 46.

¹⁶ O pripremama SDS-a za preuzimanje apsolutne vlasti govori Izvještaj Patrik J. Treanora za potrebe suđenja pred MKSJ u predmetu *Krajišnik i Plavšić (IT-00-39&40)* gdje je navedeno: “Cijeje 1991. godine rukovodstvo bosanskih Srba je vodilo politiku “regionalizacije”, tj. kao zasebne regije organizovalo područja u kojima su Srbi predstavljali relativnu većinu iskorištavajući za taj cilj koncept zajednica opština. Inicirajući formiranje regionalnih organa vlasti širom BiH-a, SDS se dakle prilično rano počeo pripremati da na kraju *de facto* preuzme vlast na dijelovima teritorije BiH gdje žive Srbi. Mnoge od tih priprema vršene su konspirativno i u tajnosti.” Patrik J. Treanor, *Rukovodstvo bosanskih Srba 1990-1992. - Izvještaj o istraživanju pripremljen za predmet Krajišnik i Plavšić (IT-00-39&40) objavljen u: Sonja Biserko, BiH - Jezgro velikosrpskog projekta*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 202.

¹⁷ Kosta Nikolić, *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ 1990-1992 - Tematska zbirka dokumenata*, Fond za humanitarno pravo-Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2011, str. 22.

Skupštini SR BiH i formirajući paralelnu Skupštinu, srpski poslanici su poslali jasnu poruku. Ono što poslanici iz reda srpskog naroda nisu mogli postići u Skupštini SR BiH, to su radili na način da su nelegalno formirali paralelne organe vlasti. Poslanici SDS-a u Skupštini SR BiH osnovali su 24. oktobra 1991. godine Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Skupština Srpske Republike BiH) i izabrali Momčila Krajišnika za predsjednika Skupštine Srpske Republike BiH. Skupština Srpske Republike BiH je 9. januara 1992. godine proglasila Srpsku Republiku BiH, koja će 12. augusta 1992. godine, biti preimenovana u Republiku Srpsku (dalje u tekstu: RS). Ova samoproglašena paradržavna tvorevina sastojala se od tzv. srpskih autonomnih regija i oblasti, među kojima je bila i Autonomna regija Krajina (u dijelu izvora spominje se i kao Autonomna regija Bosanska Krajina).¹⁸ Autonomna regija Krajina (dalje u tekstu ARK-a) je nastala iz Zajednice opština Bosanske krajine (dalje u tekstu ZOBK-a) koja je osnovana 10. aprila 1991. godine, u čiji sastav su ušle općine sa većinskim srpskim stanovništvom. Na 16. sjednici Skupštine ZOBK-a 16. septembra 1991. godine ZOBK-a je transformirana u ARK-u.¹⁹ Novoformirana Skupština usvojila je odluku o plebiscitu srpskog naroda u BiH koja je trebala dati odgovor na pitanje ostanka BiH u Jugoslaviji. Na plebiscitu održanom 9. i 10. decembra 1991. godine velikom većinom glasova Srbi su odlučili da ostanu dio SFRJ. Istovremeno i na području općine Prijedor održan je plebiscit srpskog naroda. Kakvi su bili rezultati plebiscita u općini Prijedor navedeno je u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Učesnici plebiscita, koji je održan 9. i 10. novembra 1991, dobili su različite glasačke listiće ovisno o tome jesu li bili Srbi ili nisu. Prema pisanju nedjeljnika *Kozarski vjesnik*, u plebiscitu je učestvovalo 45.003 Srba prijavljenih u opštini Prijedor, kao i 2.035 ljudi svrstanih u kategoriju "nesrba". Za Bosnu i Hercegovinu u sastavu zajedničke jugoslavenske države glasalo je 99,9% Srba i 98,8% nesrba."²⁰

Nedugo nakon formiranja vlasti u općini Prijedor došlo je do razmimoilaženja na političkom planu. Posebno su do izražaja došle razlike u pogledu budućeg statusa SR BiH unutar Jugoslavije. Kolike su bile političke razlike u općini Prijedor vidljivo je iz presude MKSJ u predmetu Duško Tadić: "Na političkom planu, posljednji sastanak Skupštine opštine Prijedor prije preuzimanja bio je vrlo buran. SDS je htjela ostati sa Srbijom kao dio Jugoslavije, naglašavajući da svi Srbi trebaju ostati u jednoj

¹⁸ Mujo Begić, *U opsadi 1201 dan-sigurna zona UN-a Bihać*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2013, str. 69.

¹⁹ Osnovana Zajednica opština Bosanske krajine, *Politika* br. 27841, 11. IV. 1991, str. 9.

²⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 57.

državi. Zbog ovog neslaganja sa ne-Srbima, koji su željeli da se povuku iz federacije, SDS je predložila podjelu opštine Prijedor. Proglasila je 70% teritorije srpskom i objavila kartu na kojoj je opština podijeljena između Srba i Muslimana. Muslimanima su dodijeljena okolna sela i dio grada Prijedora u kojem su živjeli uglavnom Muslimani, dok je centralni dio grada Prijedora, uključujući sve institucije i skoro svu industriju, bio rezerviran za Srbe. Muslimani su se bunili, s tim da je predsjednik lokalnog SDA predložio da izvjesna područja, uključujući i sam grad Prijedor, ostanu neutralna, naglašavajući da bi stvarno provođenje takve podjele u svakom slučaju bilo veoma teško zbog velike izmiješanosti raznih etničkih grupa.²¹ Konačni politički razlaz došao je nakon provedenog referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine.²² Nakon objavljivanja rezultata referenduma 6. marta 1992. godine, Bosna i Hercegovina je proglasila nezavisnost. Zemlje članice Europske zajednice, 6. aprila 1992. godine priznale su Bosnu i Hercegovinu kao suverenu a SAD i R Hrvatska 7. aprila 1992. godine. Njihovim putem krenule su i druge zemlje koje su priznale suverenitet R BiH.

Istovremeno, u Prijedoru je došlo do potpune polarizacije političkih prilika. Politika SDS-a u Prijedoru nije bila politika dobrih namjera, nego politika koja je za rezultat imala hiljade ubijenih. Od prvog dana dolaska na vlast nisu postojale iskrene namjere od strane takve politike.²³ U tom smislu razgovori i prijedlozi oko podjele teritorije općine, formiranje vlasti i druga pitanja imala su potpuno druge namjere.²⁴ U prvom redu htjeli su dobiti na vremenu i procijeniti stvarnu snagu Bošnjaka i Hrvata da se vojno suprotstave namjerama preuzimanja vlasti i potpune kontrole na prostoru općine Prijedor. Ova politika svoju potvrđnost je dobila nakon nezakonitog i neustavnog preuzimanja vlasti u općini Prijedor od strane SDS-a.

²¹ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 136.

²² "Od ukupnog broja glasača (3.253.847) na referendum je izašlo 2.073.568 građana (64,31%). Od ukupnog broja važećih glasačkih listića, 2.061.932 ih je bilo "ZA" (99,44%), a protiv je glasalo 6.037 glasača (0,29%)." Omer Ibrahimagić, *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, VKBI, Sarajevo, 1998, str. 45.

²³ R. Musić, nav. dj., str. 30.

²⁴ N. Sivac, nav. dj., str. 57.

I.3. Formiranje tzv. srpske opštine Prijedor

Proces derogiranja legalnih struktura vlasti u SR BiH počinje sa formiranjem srpskih paralelnih institucija vlasti na svim nivoima. Prva paralelna institucija srpskog naroda formirana je u proljeće 1991. godine. Prva pararegionalna zajednica koja je osnovana još 10. aprila 1991. na prostoru BiH bila je ZOBK-a. Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Očekujući da će se Bosna i Hercegovina otcijepiti od Jugoslavije, rukovodstvo bosanskih Srba je već u aprilu 1991. godine oformilo Zajednicu opština Bosanske Krajine (ZOBK), koju su činili predstavnici opština s većinskim srpskim stanovništvom."²⁵ Ova zajednica općina je u septembru 1991. godine preimenovana u ARK-a. Glavni nosilac ovog projekta bila je SDS BiH. Glavni zadatak SDS-a bio je stvoriti regije i oblasti pod njihovom kontrolom na način da mjesta i općine u kojima su živjeli Srbi, i kao većinsko i kao manjinsko stanovništvo, poveže u regije i oblasti. Ovaj jednostrani, neustavni i nezakoniti čin jasno je slao poruku ostalim narodima u SR BiH. Cilj osnivanja paralelnih organa vlasti bio je da se ti prostori izdvoje kao posebne političko-upravne cjeline koje nisu pod kontrolom legalnih i legitimnih organa vlasti SR BiH. Ovim činom SDS je otpočela sa procesom stvaranja etničkih ekskluziviteta, odnosno etnički čiste srpske države.

Kakva je bila uloga SDS-a u stvaranju paralelnih, neustavnih institucija, najbolje se vidi iz izjava najviših funkcionera SDS-a. U Presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik navodi se: "U julu 1991. Karadžić je iznio stav da je SDS u stanju, ako bude potrebno, da u veoma kratkom vremenu stvori paralelne državne strukture."²⁶ Cilj osnivanja ARK-a bio je njegovo ujedinjenje sa istim paradržavnim projektom u R Hrvatskoj. Jedan od velikodržavnih projekata pod nazivom *Bosanska krajina konstitutivni činilac nove jugoslovenske federacije*²⁷ zagovara projekat zajedničkog ujedinjenja tzv. Srpske autonomne oblasti Krajina (dalje u tekstu SAO Krajina), odnosno kasnije tzv. Republike Srpske Krajine (dalje u tekstu: RSK) u Hrvatskoj i ARK-a.²⁸ Ovaj elaborat urađen je decembra 1991. godine na Ekonomskom institutu u Banjoj Luci. Usvojen je na XI sjednici Skupštine ARK-a 8. januara 1992. godine. Velikodržavni projekat *Bosanska krajina konstitutivni činilac nove jugoslovenske federacije* je elaborat kojim su precizirani ciljevi velikodržavne politike na prostoru Bosanske krajine i tzv. RSK na prostoru R Hrvatske.

²⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 32.

²⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, fusnote 136 i 137, paragraf 56.

²⁷ Arhiv muzeja Unsko-sanskog kantona (dalje AMUSK), Zbirka dokumenata, *Bosanska krajina konstitutivni činilac nove jugoslovenske federacije*, Ekonomski institut Ekonomskog fakulteta, Banja Luka, decembar 1991.

²⁸ *Deklaracija o ujedinjenju Zajednice opština Bosanske krajine i Srpske autonomne oblasti krajina broj 139/91-2 od 27. juna 1991. godine*, objavljeno u M. Begić, nav. dj., str. 71-72.

Prostor SFRJ po velikosrpskom projektu iz 1991. godine²⁹

U navedenom elaboratu mogu se vidjeti ključna stajališta autora da će Bosanska krajina, zajedno sa RSK, činiti u geografskom pogledu zapadni dio nove Jugoslavije. Pozivajući se na logiku demografsko-historijskih i geopolitičkih kriterija smatraju da: “Bosanska krajina trebalo bi da se ujedini sa dijelovima Srpske Republike Krajine, Likom, Kordunom, Banijom i zapadnim dijelovima Slavonije, a Baranja i istočni dijelovi Slavonije prisajediniče se Vojvodini.”³⁰ U tom kontekstu poduzimani su konkretni po-

²⁹ M. Begić, nav. dj., str. 79.

³⁰ AMUSK, Zbirka dokumenata, *Bosanska krajina konstitutivni činilac nove jugoslovenske federacije*, Ekonomski institut Ekonomskog fakulteta, Banja Luka, decembar 1991.; O tome je u svojoj knjizi *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas* (Detecta, Zagreb, 2001., str. 66) Carol Hodge napisala: „Bosanska Krajina’ imala se spojiti s ‘Krajinom’ u Hrvatskoj, zapadnom Slavonijom, Likom, Banočinom i Kordunom, a istočna Slavonija i Baranja s Vojvodinom, dok bi se Doboju uključio u ‘bosansku Krajinu’ i povezao s Bijeljinom, gradom na sjeveroistoku BiH, te s Beogradom. Zajedno, ‘knin-

tezi rukovodstava ARK-a i RSK na ujedinjenju i zajedničkom djelovanju. Ugovorom o saradnji ZOBK-a i SAO Krajine od 27. juna 1991. godine predviđena je integracija ova dva paradržavna projekta. Na osnovu navedenog dokumenta na prostoru nekoliko općina poduzimane su aktivnosti na realizaciji navedenih ciljeva iz dokumenta.

Nakon regionalnih paradržavnih projekata na lokalnom nivou trebalo je stvoriti paralelne institucije i na nivou općina. Plansko i organizirano formiranje tzv. srpskih opština otpočinje na osnovu detaljnih uputa sadržanih u Uputstvu o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima (dalje u tekstu: Uputstvo od 19. decembra 1991.) kojeg je donio Glavni odbor SDS-a 19. decembra 1991. godine a namijenjen je općinskim odborima SDS-a.³¹ Formiranje i organizacija tzv. srpskih opština prema Uputstvu od 19. decembra 1991. predviđa se u dvije varijante:

1. **Varijanta A** predviđa da u općinama u kojima su Srbi većina treba derogirati zakone SR BiH i poštovati upute novoformiranih srpskih paradržavnih institucija,
2. **Varijanta B** predviđa da u općinama gdje su Srbi manjina treba izvršiti podjelu postojeće i stvaranje nove srpske općine u naseljima sa srpskom većinom.

Kako je SDS BiH bila nosilac ovog projekta, njeni najviši čelnici insistirali su na uvođenju paralelizma na nivou općina bez obzira na nacionalnu zastupljenost stanovništva u općinama. Radovan Karadžić je u govoru održanom u novembru 1991. godine, predstavnicima općina, članovima SDS-a, dao uputstvo da u svojim općinama, regijama i mjesnim zajednicama uvedu vlast koja će se u potpunosti sastojati od Srba. Skupština srpskog naroda u BiH izglasala je 11. decembra 1991. preporuku za osnivanje posebnih srpskih opština.³² U preporuci o osnivanju *Skupština opština srpskog naroda* u Bosni i Hercegovini odbornicima SDS-a je predloženo da donesu odluku o osnivanju *Skupština opština srpskog naroda* koja će biti usklađena sa Odluka-

ska i bosanska Krajina³ zauzimale bi 30.354 kvadratna kilometra, a na tome području, koje bi imalo izlaz na more južno od Zadra, živjelo bi 1,6 milijuna ljudi. Vođe bosanskohercegovačkih Srba imali su političku i novčanu potporu Beograda te JNA pod srpskom kontrolom, a jamačno su dobro uočili i 'povoljno' međunarodno ozračje, uključujući mirenje međunarodne zajednice s uništavanjem Vukovara i s pokoljem vukovarskih civila, kao i činjenicu da je UN brzo i bez ikakvih pitanja prihvatio mirovni plan za Hrvatsku, izrađen u Beogradu. Nespremnost međunarodne zajednice da u Bosni i Hercegovinu pošalje barem preventivne snage i njezino istodobno instistiranje na općem i sveobuhvatnom embargu na oružje, još je više uvjerilo Srbe u Beogradu i one na Palama da svoje ciljeve u Bosni i Hercegovini mogu postići prilično nekažnjeno.⁴

³¹ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 69.

³² ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 68.

ma o formiranju Skupštine srpskog naroda u BiH i statusu funkcionera, rukovodećih radnika i drugih radnika u republičkim državnim organima.³³ U prvom paragrafu te preporuke pozivaju se klubovi odbornika SDS-a u skupštinama općina da osnuju zasebne tzv. srpske skupštine u onim općinama u kojima ih nadglasavaju drugi članovi skupštine općine, usljed čega se većinom glasova donose odluke koje su suprotne interesima srpskog naroda. Odmah nakon donošenja ovih preporuka širom Bosanske krajine predstavnici SDS-a počeli su sa formiranjem tzv. srpskih opština. I prije donošenja ove preporuke počele su pripreme za stvaranje tzv. srpske opštine Bosanska Krupa. Radovan Karadžić je to najavio u septembru 1991. godine, govoreći o tome da će SDS preuzeti vlast u Bosanskoj Krupi. Postupajući po instrukcijama najviših organa SDS-a, i u Prijedoru je pokrenuta politika stvaranja paralelne tzv. srpske opštine. Predsjednik opštinskog odbora SDS-a Prijedor Simo Mišković je na sastanku opštinskog odbora SDS-a održanog 2. decembra 1991. godine predlagao 2 varijante *rješenja* budućeg statusa općine Prijedor. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se: "Rezultati plebiscita su pokazali da 60% biračkog tijela čini srpski narod. To otvara dvije mogućnosti: 1) ponovni izbori na nivou opštine ili 2) rušenje vlasti i stvaranje samostalnih organa. Kasnije će se odlučiti koja će se mogućnost iskoristiti."³⁴ Iz navedenih prijedloga SDS-a jasno se može zaljučiti da oni nisu priznavali niti su bili zadovoljni rezultatima redovnih izbora i da su spremni da nedemokratski i nasilno preuzmu vlast. Ova namjera će biti i ostvarena 30. aprila 1992. godine. Sa sigurnošću se može reći da je općinski odbor SDS-a Prijedor bio nosilac politike nasilnog preuzimanja vlasti za što je dobivao jasne instrukcije i podršku iz vrha SDS-a BiH.³⁵ Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić: "U Prijedoru je SDS, prema uputama centralne SDS, potajno osnovala odvojenu srpsku skupštinu (...) kao i odvojenu miliciju i jedinicu službe bezbjednosti (...). To se dogodilo oko šest mjeseci prije preuzimanja grada Prijedora."³⁶ Na osnovu navedenih uputstava i smjernica najviši funkcioneri SDS-a općine Prijedor krenuli su sa formiranjem tzv. srpske opštine Prijedor. Općinski odbor SDS-a Prijedor 7. januara 1992. godine donio je odluku o proglašenju *Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor*.³⁷ Na sjednici održanoj 7. januara 1992, dva dana prije proglašenja Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, srpski odbornici u Skupštini opštine Prijedor i predsjednici mjesnih opštinskih odbora SDS-a sproveli su gore pomenutu odluku i proglasili tzv. Skupštinu srpskog naroda opštine

³³ Službeni glasnik srpskog naroda u BiH, br.1/92, str. 9.

³⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 58.

³⁵ N. Sivic, nav. dj., str. 69.

³⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 134.

³⁷ Vidi Prilog, *Odluka o proglašenju Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor*, dokument broj 1.

Prijedor. Odlučeno je da će u Skupštini biti 69 odbornika, 28 Srba iz Skupštine opštine Prijedor i 41 predsjednik mjesnih odbora SDS-a. Za predsjednika te Skupštine izabran je Milimir Stakić.³⁸ Ovaj paralelni organ formiran je jednostrano bez učešća predstavnika drugih naroda i drugih političkih stranaka u općini Prijedor.

На основу Одлуке Скупштине српског народа БиХ,
српски одборници Општинског Приједора и председници мјесних одбора
Српске демократске странке, на сједници одржаној _____ 07.01. 1992.
године, донјели су:

О Д Л У К У

О ПРОГЛАШЕЊУ СКУПШТИНЕ СРПСКОГ НАРОДА ОПШТИНЕ ПРИЈЕДОР

Члан 1.

Проглашава се Скупштина српског народа општине
Приједор.

Члан 2.

Скупштина има 69, одборника а чине је одборници
српског народа Општинског Приједора (28) и председници мјесних одбора
СДС (41).

Члан 3.

Ова Одлука ступа на снагу одмах.

Број: _____ 001/92
Датум: 08.01.1992. г.д.д.

ПРЕДСЈЕДНИК
СКУПШТИНЕ СРПСКОГ НАРОДА

*Dokument br.1 Odluka o proglašenju Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor*³⁹

³⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Milimir Stakić*, paragraf 61.

³⁹ Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (dalje AIIZ), inv. br. 2-4680, *Odluka o proglašenju Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor*, broj 001/92, od 8. I. 1992.

Скупштина Српског народа
општине Приједор
П Р И Ј Е Д О Р

078-12-591

Број 003/92.

Дана 17.01.1992. године

На основу посланика о раду Скупштине Српског народа општине Приједор, на сједници Скупштине одржаној 17.01.1992. године д е м о с и :

О Д Л У К У

О Припајању Аутономнеј регији Босанска крајина.

Члан 1.

Скупштина Српског народа општине Приједор једногласно донеси Одлуку о припајању Српских територија општине Приједор Аутономнеј регији Босанска крајина.

Члан 2.

Ова одлука ступа на снагу даном доношења на састанку Скупштине Српског народа општине Приједор.

Предсједник Скупштине Српског народа
општине Приједор
Милемир
Милемир

Dokument br.2 Odluka o pripajanju ARK-u⁴⁰

⁴⁰ AIIZ, inv. br. 2-4679, Skupština srpskog naroda opštine Prijedor, Odluka o pripajanju Autonomnoj regiji Bosanska krajina, broj 003/92, od 17. I. 1992.

Odluke o pripajanju ARK-u, u općinama u kojima su Srbi bili u većini, donosili su samo općinski zastupnici srpske nacionalnosti, dok su zastupnici iz SDA i HDZ-a bili protiv te odluke. U općinama u kojima su Srbi bili u manjini, odluke o pripajanju ARK-u donesene su bez zakonom propisane većine glasova, ili su ih donosile Skupštine novoosnovanih srpskih općina. Delegati tzv. srpske opštine Prijedor su 17. januara 1992. godine jednoglasno usvojili odluku o pripajanju ARK-u.⁴¹ U odluci koju je potpisao predsjednik Skupštine, dr. Milomir Stakić, Skupština prihvata pripajanje Srpskih teritorija opštine Prijedor Autonomnoj regiji Bosanska krajina.⁴² Pripajanjem ARK-u počinje derogiranje legalnih organa SR BiH. Paralelizam koji su provodili predstavnici SDS-a Prijedor vršen je u svim segmentima vlasti, počevši od političkih, vojnih i ekonomskih. Finansijski tokovi su preusmjereni na novoformiranu Službu društvenog knjigovodstva ARK-a (dalje u tekstu: SDK-a ARK-a). Odlukom broj: 03-206/92 od 4. marta 1992. godine, Skupština ARK-a je imenovala Novaka Kondića za generalnog direktora SDK-a ARK-a.⁴³ Imenovanje kompletnog rukovodstva tzv. srpske opštine Prijedor izvršeno je na petoj sjednici Skupštine tzv. srpske opštine Prijedor održane 16. aprila 1992. godine. Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: Uz ranije izabranog predsjednika Skupštine srpskog naroda opštine Prijedor i predsjednika Izvršnog odbora srpske opštine Prijedor, dr. Milomira Stakića i dr. Milana Kovačevića, u prvo rukovodstvo ove opštine izabrane su, među ostalima, sljedeće osobe: Boško Mandić, potpredsjednik Izvršnog odbora, Ranko Travar, sekretar za privredu, Slavko Budimir, sekretar za narodnu odbranu, Milovan Dragić, direktor Komunalnog zavoda, Simo Drljača, načelnik Stanice javne bezbjednosti (SJB), Slobodan Kuruzović, komandant Opštinskog štaba TO-a.”⁴⁴

Zajedničko svim prethodno formiranim tzv. srpskim opštinama, kako je pomenuto u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić, bila je uspostava teritorije pod srpsko kontrolom. U presudi se naglašava: “Cilj konsolidovanja srpske kontrole u opštini Prijedor, u kojoj su većinsko stanovništvo bili Muslimani (opština koja ulazi u varijantu B) po prvi puta je artikulisan u Uputstvu koje je Glavni odbor Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine izdao 19. decembra 1991. U Uputstvu se iznosi plan za srpski narod u Bosni i Hercegovini da “živi u jedinstvenoj državi”. Taj cilj prihvatio je Opštinski odbor SDS-a Prijedor, koji je započeo sa sprovođenjem prvog stepena priprema za opštine iz varijante B. Uspostavom samoproglase-

⁴¹ Vidi Prilog Odluka o pripajanju ARK-a, dokument br. 2.

⁴² ICTY, Presuda u predmetu Milomir Stakić, paragraf 62.

⁴³ AIIZ, inv. br. 2-4678, Skupština ARK-a, Odluka o imenovanju generalnog direktora SDK-a ARK-a, broj 03-206/92, od 4. III. 1992.

⁴⁴ ICTY, Presuda u predmetu Milomir Stakić, paragraf 64.

ne Skupštine srpskog naroda u opštini Prijedor 7. januara 1992. plan je na opštinskoj razini poprimio vidljivi oblik. Odluka srpske skupštine od 17. januara 1992. o pripajanju Autonomnoj regiji Krajini (ARK) dodatno potkrepljuje pretpostavku da se htjelo na opštinskoj razini uspostaviti teritoriju pod srpskom dominacijom i kontrolom.⁴⁵

Radovan Karadžić je na 16. sjednici Skupštine srpske BiH održane 12. maja 1992. godine u Banjoj Luci poslanicima i javnosti prezentirao šest strateških ciljeva srpskog naroda u BiH. U odluci o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH broj 02-130/92 od 12. maja 1992. godine navedeni su strateški ciljevi: 1. državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice; 2. koridor između Semberije i Krajine; 3. uspostavljanje koridora u dolini reke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država; 4. uspostavljanje granice na rekama Uni i Neretvi; 5. pode-la grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo i uspostavljanje u svakom od delova efektivne državne vlasti; 6. izlaz republike Srpske na more.⁴⁶ Radovan Karadžić je naglasio "mi vjerujemo, nadamo se i u Boga, u pravdu i u naše snage da ćemo ostvariti ono što smo zacrtali, svih šest ovih strateških ciljeva, naravno prema hijerarhiji, i da ćemo konačno i definitivno završiti posao za borbu, za slobodu srpskog naroda. Taj posao nije završen. Ništa što se u istoriji ne završi kako treba ne umire, nego se ponovo vraća na dnevni red i ponovo sa mnogo više žrtava."⁴⁷

Operativno provođenje odluka SDS-a i Radovana Karadžića vršeno je preko ARK-a. Čelnici ARK-a su bez zadržke provodili velikosrpsku politiku koja je imala za cilj nestanak Bošnjaka i Hrvata sa prostora Bosanske krajine. Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić: "Odmah nakon osnivanja, Krizni štab ARK-a počeo je donositi odluke o postupanju sa ne-Srbima. Predsjednik Kriznog štaba ARK-a, Radoslav Brđanin, imao je ekstremna gledišta u pogledu velike Srbije i prihvatanja drugih nacionalnosti na toj teritoriji. Njegov stav, koji se neprekidno ponavljao u sredstvima javnog informisanja, **bio je da se na teritoriji koja je imala biti Velika Srbija može prihvatiti najviše dva posto ne-Srba**. Da bi obezbijedio ovaj postotak on je na banjalučkom radiju zagovarao direktnu borbu, uključujući i ubijanje ne-Srba. Isto tako, Radislav Vukić, predsjednik opštinskog odbora SDS-a u Banja Luci i predsjednik regionalnog odbora SDS-a, kao i izabrani član glavnog odbora SDS-a za Bosnu i Hercegovinu, bio je, također, ekstremista koji je putem medija objavio svoju odluku da ne dozvoljava ženama ne-Srpkinjama da se porađaju u banjalučkoj

⁴⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 470.

⁴⁶ Službeni glasnik Republike Srpske br. 2/93, str. 866.

⁴⁷ Isto, str. 9.

bolnici. Također je izjavio da sve mješovite brakove treba razvesti i poništiti, a da djeca iz mješovitih brakova valjaju samo za pravljenje sapuna.”⁴⁸

Postojanje jasnih ciljeva i planova za trajno uklanjanje Bošnjaka i Hrvata u R BiH uopće, a posebno na području općine Prijedor, utvrđeno je u više sudskih procesa. Potvrđnost postojanja ovakvog plana nalazimo u Presudi MKSJ u predmetu Radoslav Brđanin gdje je Pretresno vijeće utvrdilo: “Tokom druge polovine 1991. već je izgledalo malo vjerovatno da će SR BiH ostati u SFRJ. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da je tokom tog perioda rukovodstvo bosanskih Srba, uključujući članove Glavnog odbora SDS-a kao i bosanske Srbe predstavnike oružanih snaga, zasnovalo plan da poveže područja u BiH sa srpskim stanovništvom, da nad tim područjima preuzme kontrolu i da stvori zasebnu državu bosanskih Srba iz koje će biti trajno uklonjena većina nesrba (dalje u tekstu: Strateški plan). Rukovodstvo bosanskih Srba znalo je da se Strateški plan može provesti samo uz pomoć sile i straha.”⁴⁹ Da bi ostvarili zacrtane planove i projekte, političko rukovodstvo SDS-a je krenulo u formiranje paralelnih institucija vlasti, naoružavanje srpskog stanovništva, formiranje vojnih i policijskih snaga sačinjenih isključivo od srpskog stanovništva. Sve ovo je imalo za cilj stvaranje straha kod nesrpskog stanovništva kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: “Atmosfera nepovjerenja, straha i mržnje raspirivana je političkim napetostima u opštini od druge polovine 1991. godine pa do preuzimanja vlasti 30. aprila 1992. Zbog propagande koju je proizvodio SDS, nesrpsko stanovništvo opštine Prijedor živjelo je u stalnom strahu i neizvjesnosti.”⁵⁰

Formiranje paralelnih organa i nasilno preuzimanje vlasti od strane SDS-a predstavlja dio jedinstvenog projekta sadržanog u *Uputstvu o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima i Odluci o strateškim ciljevima srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Iz navedenog *Uputstva i Ciljeva* vidljivo je da su oni komplementarni i da je operativna razrada *Ciljeva* definirana kroz *Uputstvo*. Polazna osnova za formiranje paralelnih organa, a kasnije i nasilno preuzimanje vlasti u općini Prijedor, bili su ovi dokumenti SDS-a. Međutim, u nekim općinama Bosanske krajine ovaj proces je započeo i ranije.

⁴⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 147.

⁴⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 65.

⁵⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 688.

I.4. Policijske snage na području općine Prijedor

Proces paralelnog formiranja srpskih policijskih jedinica u SR BiH krenuo je još 1991. godine. Cilj uspostave paralelnih policijskih struktura bio je nasilno preuzimanje vlasti od strane novoformiranih tzv. *srpskih opština*. Nosioci ovih aktivnosti bili su odani kadrovi SDS-a unutar policije. Nakon donošenja odluke o stavljanju rezervnih policijskih snaga na području SR BiH u funkciju, broj policajaca se znatno povećao. Ova odluka je bila idealna prilika SDS-u da instalira značajan broj svojih kadrova unutar policijskih struktura u SR BiH. U prvim mjesecima 1992. godine pripreme za uspostavu Srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova (dalje u tekstu MUP-a) obavili su čelnici SDS-a i odabrani srpski kadrovi iz MUP-a SR BiH. Sastanak srpskih funkcionera iz MUP-a SR BiH održan je 11. februara 1992. godine u Banjoj Luci i na tom sastanku je dogovoreno formiranje MUP-a RS. Dogovoreno je formiranje srpske policije na svim nivoima (općinskom, regionalnom i republičkom nivou).⁵¹ Skupština Srpske Republike BiH je na sjednici održanoj 28. februara 1992. godine donijela Zakon o unutrašnjim poslovima.⁵² "Dana 24. marta skupština bosanskih Srba naložila je Ministarskom savjetu da pripremi operativni plan "preuzimanja vlasti, odnosno uspostavljanja vlasti u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini u oblastima unutrašnjih poslova" i da ga 27. marta dostavi Skupštini."⁵³ Za ministra MUP-a imenovan je Mićo Stanišić. Momčilo Mandić je 31. marta proglasio formiranje MUP-a Srpske Republike BiH. Zakonom je predviđeno formiranje Ministarstva sa sjedištem u Sarajevu i pet Centara službi bezbjednosti (dalje u tekstu: CSB).

Unutar centara službi bezbjednosti za svaku općinu formirane su Stanice javne bezbjednosti (dalje u tekstu: SJB). Ovim neustavnim zakonom bilo je predviđeno da se danom stupanja na snagu istog ukidaju i prestaju sa radom sve policijske strukture MUP-a SR BiH na teritoriji samoproglašene Srpske Republike BiH. Istovremeno jedan broj policijskih kadrova nesrpske nacionalnosti koji se zatekao u novoformiranim policijskim strukturama je otpušten ili je od njih traženo da polože zakletvu Srpskoj Republici BiH. Skoro svi Bošnjaci i Hrvati su napustili MUP Srpske Republike BiH, a krajem juna 1992. godine u MUP-u Srpske Republike BiH ostalo je samo 6 osoba nesrpske nacionalnosti. Od samog osnivanja, MUP Srpske Republike

⁵¹ ICTY, *Predmet br. IT -08-91-PT, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Župljanina, Druga izmijenjena i objedinjena optužnica Mićo Stanišić i Stojan Župljanin* (dalje u tekstu: ICTY, *Optužnica Mićo Stanišić i Stojan Župljanin*), paragraf 55.

⁵² *Zakon o unutrašnjim poslovima*, Službeni glasnik Srpskog naroda u BiH br. 4, od 27. marta 1992, str. 74-88.

⁵³ ICTY, *Predmet: IT-00-39-T, Tužilac protiv Momčila Krajišnika, Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, (dalje u tekstu: ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*), paragraf 236.

BiH je surađivao i imao pomoć od MUP-a Srbije. Navedeno je potvrđeno i u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik: "Na početku svog rada MUP bosanskih Srba surađivao je sa snagama Republike Srbije, koje su mu i pomagale. Izvještaji savezne (jugoslovenske) Službe državne bezbjednosti u martu 1992. potvrdili su zvaničnu saradnju saveznog SUP-a u Beogradu i policije bosanskih Srba u preuzimanju i održavanju vlasti na područjima na koja su bosanski Srbi polagali pravo u Bosni i Hercegovini. Plan saradnje obuhvatao je raspoređivanje pripadnika MUP-a Srbije i saveznog SUP-a u Bosni i Hercegovini. Pored toga, u martu i aprilu 1992. savezni SUP je helikopterima JNA MUP-u bosanskih Srba na Palama i u Banjoj Luci slao oružje i vojnu opremu."⁵⁴ Na 11. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH 18. marta 1992. godine Miroslav Vještica, poslanik iz Bosanske Krupe, govoreći o formiranju srpskog MUP-a i narodne odbrane izjavio je: "Moramo zauzeti sve svoje srpske teritorije, fizički, sa svojom teritorijalnom odbranom, svojom srpskom milicijom."⁵⁵

Pripreme jedinica srpskog MUP-a za predstojeće borbene aktivnosti počele su opremanjem i naoružavanjem oružjem različitih kalibara uključujući oruđa za podršku (minobacači 120 mm), protuavionske topove, oklopna vozila, helikoptere. Na osnovu odluke Kriznog štaba ARK-a⁵⁶ u CSB-u Banja Luka formiran je Odred specijalne policije. Potpunu komandnu kontrolu nad jedinicama policije u sastavu CSB Banja Luka imao je Stojan Župljanin. Potvrdu navedenog imamo u Optužnici MKSJ u predmetu Mićo Stanišić i Stojan Župljanin.⁵⁷

Organiziranje paralelnih policijskih struktura u Prijedoru dio je ukupnog projekta nasilnog preuzimanja vlasti. Ovaj proces je počeo daleko prije napada na bošnjačka i hrvatska naselja. Kako je tekao proces formiranja i ilegalnog naoružavanja policije tzv. srpske opštine Prijedor vidljivo je iz brojnih dokumenata i Izvještaja. Tako je u *Izvještaju o radu SJB Prijedor za posljednjih 9 mjeseci 1992. godine* nave-

⁵⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 240.

⁵⁵ ICTY, *Predmet br. IT-99-36-T, Tužilac protiv Radoslava Brđanina, Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, (dalje u tekstu: ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*), paragraf. 72, fusnota 134.

⁵⁶ "Prvi regionalni krizni štab ARK-a osnovan je u tajnosti 22. januara 1992. godine." ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 188. Formalni čin osnivanja Kriznog štaba ARK-a urađen je donošenjem odluke od strane Izvršnog vijeća ARK-a na sjednici održanoj 5. maja 1992. godine. *Odluka o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina*, Službeni glasnik ARK-a, broj 2/92, od 05.06.1992, str. 2.

⁵⁷ "(...) b) izdavanjem naređenja, komandovanjem i upravljanjem nad pripadnicima i službenicima MUP-a RS koji su djelovali u koordinaciji s kriznim štabovima, VRS-om i drugim srpskim snagama na ostvarenju cilja UZP-a; c) učesćem u formiranju, finansiranju, snabdijevanju i pružanju podrške specijalnim jedinicama u opštinama u ARK-u koje su bile angažovane na provođenju cilja UZP-a ili koje su učestvovala u izvršenju zločina koji se navode u ovoj Optužnici." ICTY, *Optužnica Mićo Stanišić i Stojan Župljanin*, paragraf 12.

deno: "(...) obavljen je u strogoj ilegali i sa ograničenim brojem kadrova. Radilo se van prostorija Stanice a najčešće u društvenom domu Ćirkin Polje. Težište rada bilo je na ilegalnom organiziranju i formiranju stanica milicije u sjeni, te naoružavanju i materijalno-tehničkom opremanju ljudstva. Na taj način formirano je 13 stanica milicije sa oko 1.500 pripadnika. Oružje, municija i ostala materijalno-tehnička sredstva su nabavljena iz raznih izvora a prvenstveno od armije te tajno, uglavnom noću preuzimana, transportovana, uskladištavana i dijeljena ljudstvu na kućno čuvanje i korištenje. Posebno je potrebno naglasiti da je broj angažiranih policajaca u SJB Prijedor koja je bila pod kontrolom tzv. srpske opštine Prijedor bio različit u vrijeme preuzimanja vlasti i nakon toga. Prema izvještaju Načelnika SJB Prijedor Sime Drljače broj angažiranih policajaca tokom 1992. godine bio je: "u aprilu 145 aktivnih, 308 rezervnih, ukupno 453; u maju 145 aktivnih, 1.447 rezervnih, ukupno 1.633; u junu 148 aktivnih, 1.607 rezervnih, ukupno 1.755; u julu 153 aktivnih, 1.459 rezervnih, ukupno 1.612; u augustu 171 aktivnih, 1.383 rezervnih, ukupno 1.554; u septembru 177 aktivnih, 1.396 rezervnih, ukupno 1.573; u oktobru 180 aktivnih, 995 rezervnih, ukupno 1.175; u novembru 185 aktivnih, 1.004 rezervnih, ukupno 1.199; u decembru 184 aktivnih, 950 rezervnih, ukupno 1.134."⁵⁸ Iz navedenog pregleda angažiranih policajaca jasno se vidi da je broj policajaca u SJB Prijedor bio najveći u periodu maj-juli 1992. godine kada su počinjeni masovni zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Ključnu ulogu u izvršenju zločina nad Bošnjacima i Hrvatima u Prijedoru imala je policija SJB Prijedor. Naime do osnivanja tzv. Vojske republike Srpske (dalje u tekstu VRS) 12. maja 1992. MUP je bio jedina oružana snaga pod izričitom komandom vlasti Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Policijske jedinice izvršile su brojne zločine ne samo u Prijedoru nego i prilikom pratnje konvoja nasilno protjeranih građana Prijedora. Kolika je bila stvarna uloga pripadnika policije u izvršenju zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Prijedoru najbolje ilustriraju zločini počinjeni u prijedorskim *logorima smrti*. Policija tzv. srpske opštine Prijedor je po svojoj brojnosti bila ekvivalenta jedne brigade. Ako se zna da su policijsku strukturu SJB Prijedor činili najsposobniji, najobučeniji i ideološki pripremljeni kadrovi, onda se može sa sigurnošću reći da su značajnu ulogu u kršenju međunarodnog humanitarnog prava imali pripadnici policije tzv. srpske opštine Prijedor. *Kozarski vjesnik* od 9. aprila 1993. u kojem se za Simu Drljaču kaže da je zamjenik ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske, izvijestio je sljedeće: "Poslije pola godine ilegalnog rada u noći sa 29. na 30. maj 1992. tako je obavio posao da je u 13 stanica milicije 1.775 dobro naoružanih ljudi bilo spremno da odgovori teškim zada-

⁵⁸ AIIZ, inv. br. 2-4689, SJB Prijedor, *Izvještaj o radu SJB Prijedor za poslednjih 9 mj. 1992.*

cima u vremenima koja su dolazila.” Drugi izvor pominje oko 1.587 policajaca.⁵⁹ O angažmanu pripadnika policije tzv. srpske opštine Prijedoru u direktnim napadima na bošnjačka i hrvatska naselja govore različiti Izvještaji načelnika SJB Prijedor Sime Drljače. U aktu broj: 11-12-2304 od 29.09.1992. godine koji je potpisao Simo Drljača, načelnik SJB Prijedor, govori se o broju angažiranih policajaca u borbenim dejstvima na području općine Prijedor. U izvještaju se navodi da je 521 policajac učestvovao u napadima na Hambarine, Kozarac, Kozarušu, Kamičane, Trnopolje, Biščane, Rakovčane, Rizvanoviće, Čarakovo, Zecove, Čelu, Gomjenicu, Brežičane, Puharsku i Prijedor u vremenu od 19. maja 1992. godine.⁶⁰

Uloga pripadnika policije SJB Prijedor bila je višestruka. Prije svega, preuzimajući vlasti na području općine Prijedor, razoružavanje nesrba, kontrola prostora, napadi na bošnjačka i hrvatska naselja, obezbjeđenje logora,⁶¹ razne istražne radnje koje su rezultirale masovnim psihofizičkim torturama i ubistvima. Posebnu ulogu su imali u osnivanju i kontroli logora Omarska, Keraterm i Trnopolje. Kakva je bila uloga SJB Prijedor u odnosu na *logore smrti* vidi se iz *Izvještaju o radu SJB Prijedor za poslednjih 9 mj. 1992.* u kome stoji: “Na području naše opštine formirana su tri sabirna centra i to: Keraterm, Trnopolje i Omarska. Kroz te sabirne centre prošlo je više hiljada lica sa kojima je obavljeno oko 6.000 informativnih razgovora. Na poslovima neposrednog fizičkog obezbjeđenja ovih centara bilo je do 21.08.1992. god. angažovano 187 radnika milicije.”⁶² Pored ovih logora MUP Srpske Republike BiH je osnovao i druge brojne logore i mjesta nezakonitih zatočenja.

Jedan od zadataka pripadnika policije SJB Prijedor bila je pratnja konvoja sa nasilno i nezakonito protjeranim Bošnjacima i Hrvatima što je praćeno pljačkom, maltretiranjima, ubistvima.⁶³ Posebne zadatke imali su u prikupljanju posmrtnih ostataka žrtava, praćenju vozila sa posmrtnim ostacima i prikrivanju posmrtnih ostataka. Prilikom dokumentovanja određenih zločina nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor policijski službenici su planski i sistematski prikrivali određene događaje i činjenice. Pripadnici policije SJB Prijedor vršili su tzv. čišćenje terena pri čemu su ubili velik broj žena, djece, staraca, opljačkali i potpuno spalili čitava naselja, silovali

⁵⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 66.

⁶⁰ AIIZ, inv. br. 2-4703, SJB Prijedor, *Dostava podataka CSB Banja Luka broj: 11-12-2304*, od 29. IX. 1992.

⁶¹ Istražni centar ratnih zarobljenika u Omarskoj, kao i prolazni objekat Keraterm neposredno obezbeđuju radnici milicije u skladu sa odlukom Kriznog štaba. AIIZ, inv. br. 2-4688, SJB Prijedor, *Izvještaj i prihvatni centri na području opštine Prijedor*.

⁶² AIIZ, inv. br. 2-4689, SJB Prijedor, *Izvještaj o radu SJB Prijedor za poslednjih 9 mj. 1992.*

⁶³ Policija je pratila konvoje sa nezakonito protjeranim Bošnjacima i Hrvatima u pravcu Skender-Vakuf, Bosanske Gradiške, Bugojna, Karlovca, Doboja i drugih mjesta

velik broj žena i djevojčica. Pripadnici policije zajedno sa najodgovornijim nosiocima vlasti imali su značajnu ulogu u nasilnom i nezakonitom protjerivanju više od 50.000 Bošnjaka i Hrvata sa područja općine Prijedor. Pripadnici policije SJB Prijedor su kontrolirali i ograničavali kretanje bošnjačkog i hrvatskog stanovništva unutar općine Prijedor. Izdavali su odobrenja za kretanja koja je odobravao i potpisivao načelnik SJB Prijedor Simo Drljača. Posebnu ulogu u izvršenju zločina nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor imao je *Interventni vod* SJB Prijedor.

Interventni vod SJB Prijedor formiran je na osnovu *Naredbe Kriznog štaba opštine Prijedor broj 02-111-215/92 od 17.06.1992. godine*. Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor osnovan je 20. maja 1992. godine na osnovu odluke Skupštine tzv. srpske opštine Prijedor broj 01-023-24/92, a Rješenjem 01-023-25/92 imenovani su članovi Kriznog štaba.⁶⁴ Ovaj vod se sastojao od dva odjeljenja. Komandir voda bio je Miroslav Paraš, komandir I odjeljenja bio je Petar Čivčić. Ovaj vod je imao oko 45 pripadnika-policajaca.⁶⁵ Glavni zadaci ovog voda bili su nezakoniti pretresi bošnjačkih i hrvatskih kuća, prikupljanje naoružanja, pratnja konvoja, privođenja i nezakonita zatočenja nesrpskog stanovništva, prinudno iseljavanje stanovništva sa područja općine Prijedor i drugo. Pripadnici interventnog voda svakodnevno su patrolirali kroz Prijedor i tom prilikom vršili nezakonite radnje. Patrole su obično brojale 4-6 pripadnika *Interventnog voda*. Pripadnici Interventnog voda snose dio odgovornosti za ubijanje Bošnjaka i Hrvata, oduzimanje imovine (pljačku), nezakonita zatočenja i druga nečovječna djela. "(...) pripadnici *Interventnog voda* sudjelovali su u pratnji konvoja te da je ona podrazumijevala oduzimanje novca, nakita, satova i drugih vrijednih predmeta od ljudi u konvoju i da je tako prikupljen novac konačno dijeljen između pratilaca i vozača, jasnim se nameće zaključak da se radilo o organizovanoj/planskoj akciji i da su svi pratioci pojedinih vozila imali značajnu ulogu u provođenju akcija pljačke."⁶⁶ Protjerivanje Bošnjaka i Hrvata sa područja općine Prijedor od strane srpskih civilnih, vojnih i policijskih organa bio je sistematičan i planiran poduhvat. Pratnja konvoja sa nasilno protjeranim stanovništvom bila je u nadležnosti srpske policije srpske opštine Prijedor. Da su pratnju konvoja vršili pripadnici policije SJB Prijedor nalazimo u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Konvoje su organizovali policija i vojska. Jedan takav konvoj se pominje u jednom izvještaju

⁶⁴ Službeni glasnik opštine Prijedor broj 2/92 od 25. juna 1992, str. 34-37.

⁶⁵ Pripadnici interventnog voda bili su Darko Mrđa, Zoran Babić, Milorad Škrbić, Milorad Radaković i Željko Stojnić, Damir Ivanković, Gordan Đurić, Ljubiša Četić i drugi. Vidi više u: Sud BiH, *Predmet: X-KR-08/549, Prvostepena presuda protiv Zorana Babića, Milorada Škrbića, Dušana Jankovića, Željka Stojnića i Milorada Radakovića* (dalje u tekstu: Sud BiH, *Prvostepena presuda u predmetu Babić i drugi*).

⁶⁶ Sud BiH, *Prvostepena presuda u predmetu Babić i drugi*, paragraf 320.

SJB-a upućenom banjalučkom CSB-u, a u kojem stoji da su organizatori konvoja od 5 autobusa sa ženama i djecom koji je 18. jula 1992. krenuo iz logora Trnopolje bili pukovnik Arsić iz prijedorskog garnizona i 122. brigada. U tom se izvještaju navodi da je obezbjeđenje konvoja vršilo jedno patrolno vozilo i policajci iz prijedorske SJB⁶⁷ Svi konvoji koji su odlazili sa protjeranim Bošnjacima i Hrvatima usput su opljačkani. Prilikom pljačke konvoja pripadnici Interventnog voda koristili su različite vrste iznude za nezakonita pljačkanja. Ucjenjivali su, zastrašivali i psihofizički zlostavljali Bošnjake i Hrvate koje su pljačkali. Prijetili su ako ime se ne preda novac, nakit, satovi i druge vrijednosti da će pobiti ljude, da će im ubijati djecu. Brojna svjedočenja preživjelih potvrđuju navedeno. Opljačkani novac su predavali komandiru a ostale dragocjenosti su zadržavali za sebe. Ponekad bi kao nagradu dobili određenu sumu novca. Novac je uglavnom išao komandiru i načelniku Simi Drljači. U prvostepenoj presudi Suda BiH u predmetu Babić i drugi navodi se: "Sud je izvan svake razumne sumnje zaključio kako su optuženi Zoran Babić, Milorad Škrbić, Željko Stojnić i Dušan Janković, svaki na svoj način, u značajnoj mjeri doprinijeli realizaciji zajedničkog cilja koji je pored prinudnog preseljenja obuhvatao i pljačku putnika (bilo u svojstvu neposrednog izvršioca ili rukovodioca koji je najmanje dao prećutnu saglasnost) u konvoju od 21.08.1992. godine, te ih proglasio krivim za progon i zločin protiv čovječnosti (progon-pljačka).⁶⁸ Pripadnici policije SJB Prijedor imali su značajnu ulogu u prikriivanju posmrtnih ostataka ubijenih žrtva. Posmrtne ostatke logoraša, koje su ubili u prijedorskim logorima smrti, prikriivali su na različitim lokacijama. U više masovnih grobnica pronađeni su posmrtni ostaci ubijenih prijedorskih civila. U masovnim grobnicama, Tomašica, Stari Kevljani, Jakarina Kosa, Korićanske stijene pronađeni su posmrtni ostaci velikog broja ubijenih Bošnjaka i Hrvata.⁶⁹ Zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava koje su počinili pripadnici policije SJB Prijedor na području općine Prijedor detaljnije ćemo obraditi u nastavku teksta.

⁶⁷ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 699.

⁶⁸ Sud BiH, *Prvostepena presuda u predmetu Babić i drugi*, paragraf 343.

⁶⁹ AINOBIHPUB, *Baza podataka*.

I.5. Uloga JNA i srpskih policijskih i vojnih jedinica u pripremi agresije i napadu na Prijedor

U pripremama za realizaciju projekta naoružavanja srpskog stanovništva u R Hrvatskoj i SR BiH ključnu ulogu imala je JNA. Početak priprema treba posmatrati u kontekstu određenih mjera u reorganizaciji Teritorijalne odbrane SFRJ (dalje u tekstu TO SFRJ).⁷⁰ Ove "reformne" odbrambenih struktura SFRJ za cilj su imale smanjenje republičkih TO što je za posljedicu imalo slabljenje odbrambene snage unutar jugoslovenskih republika. Kroz proces "reformne" i reorganizacije TO značajan broj jedinica TO se ugasio i smanjio, što je rezultiralo viškom naoružanja u jedinicama i štabovima. Teritorijalna odbrana SR Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu TO SR BiH) je do 16. maja 1990. godine, čuvala i skladištila naoružanje i vojnu opremu na 653 lokacije.⁷¹ «Čuvano je 165.860 cijevi različitog naoružanja i 58.894.000 komada municije raznog kalibra do 14,5 mm. Ovi podaci ukazuju da je TO SR BiH bila dobro naoružana i opremljena i kao takva predstavljala je smetnju za realizaciju velikosrpskih planova. Radi potpune kontrole i oduzimanja naoružanja, koje je smanjenjem organizacijsko-formacijske strukture i gašenjem nekih jedinica ostalo u skladištima TO, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu (dalje u tekstu SSNO) je 1. februara 1990. godine izdao naređenje svim republičkim i pokrajinskim štabovima TO o povlačenju, odnosno oduzimanju viškova naoružanja iz TO. Ovim su naređenjem precizirane sve radnje, mjesta i vrijeme povlačenja materijalno-tehničkih sredstava (dalje u tekstu MTS), naoružanja i municije iz jedinica i štabova TO po republikama i pokrajinama. Pri tome je Republički štab TO SR BiH trebao najviše da povuče MTS u odnosu na ostale republike i pokrajine, a najmanje Srbija.»⁷² Ovaj proces je otpočeo 1990. godine. «Tako je načelnik Generalštaba Oružanih snaga SFRJ, general Blagoje Adžić 14. maja 1990. izdao Naređenje (str. pov. broj 19-1) o preuzimanju i obezbjeđenju naoružanja i municije subjekata ONO i DSZ u skladištima JNA. Sljedećeg da-

⁷⁰ U tom smislu već 1988-89. godine preduzete su mjere na reorganizaciji TO u organizacijsko-formacijskom smislu, ali i isključivanje republičkih rukovodstava iz sistema rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama SFRJ. Ovim mjerama trebalo je koncentrirati svu moć odlučivanja i rukovođenja svim odbrambenim segmentima na prostoru SFRJ. Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu-planiranje, priprema i izvođenje*, knjiga I, Kult/B, Sarajevo, 2004, str. 87-117.

⁷¹ U ovim magacinima čuvano je 269.356 cijevi streljačkog naoružanja, 18.240 minobacača (od 60 do 120 mm), ručnih bacača i protivavionskih topova, 211 protivoklopnih i protivavionskih raketa, 84.724.089 komada metaka za streljačko naoružanje, 580 tona minsko-eksplozivnih sredstava i municije kalibra 15,4 mm i preko 2.000 komada radiostanica. Vrijednost naoružanja, municije i opreme iznosila je 600.000.000 USA dolara. Hasan Efendić, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla BiH, Sarajevo, 1999, str. 107.

⁷² M. Begić, nav. dj., str. 115.

na Komanda 1. vojne oblasti, u skladu sa navedenim naređenjem generala Adžića, a u cilju navodno "sigurnijeg smještaja i čuvanja naoružanja i municije Teritorijalne odbrane", izdala je Naređenje (Str.pov. br. 1-90) četvrtom (4.), petom (5.), dvanaestom (12.), sedamnaestom (17.), dvadeset četvrtom (24.) i trideset sedmom (37.) korpusu o preuzimanju, smještaju i čuvanju "kompletnog naoružanja i municije od teritorijalne odbrane, u magacinima JNA."⁷³ Ova naredba je provedena vrlo brzo i samo mali dio naoružanja i MTS-a nije predat u skladišta JNA. Jedan dio republičkih rukovodstava nije se slagao sa ovim naređenjem a argumentacija kojom je ovaj čin opravdavan ni u kom slučaju nije odgovarala činjenicama i stvarnim razlozima. General Kadijević je o ulozi JNA u Bosni i Hercegovini rekao: "*Jedinice i štabovi bivše JNA činili su kičmu vojske Srpske Republike (Republika Srpska), sa svim oružjem i opremom.*"⁷⁴ Kao glavni realizator velikosrpskog projekta, JNA je već 1991. godine izvršila pripreme za zaokruživanje granice velike Srbije. U tom smislu Generalštab JNA je donio *Direktivu o upotrebi oružanih snaga u narednom periodu za pripremu i izvođenje borbenih dejstava* str. pov. broj: 2256-1 od 10. 12. 1991. godine koja kao krajnji cilj rata naglašava zaštitu srpskog stanovništva.⁷⁵ Ovakvo definiranje krajnjeg cilja rata definitivno je demaskiralo ulogu JNA u agresiji na R Hrvatsku a kasnije i R BiH. Potvrđnost navedenog nalazimo i u izjavama Veljka Kadijevića koji priznaje velikosrpske aspiracije JNA. "On za JNA kaže da od 1991. to više nije bila vojska sa kohezivnom državom koju treba da štiti; raspadala se država koju je po dužnosti trebalo da štiti, a kako su njeni redovi sada popunjeni Srbima, tako je njena uloga u neposrednoj budućnosti da svoje snage i opremu, razbacane širom bivše Jugoslavije, uključujući i republike koje su se otcjepljivale, pregrupiše u ono što je ostalo od države i da se koncentriše na zaštitu i odbranu onih Srba koji su se tokom tog raspada našli izvan Srbije i Crne Gore. Zamišljeno je da ovo na kraju dovede do stvaranja nove, većinski srpske Jugoslavije čije bi jezgro sačinjavale Srbija i Crna Gora, ali u koju bi spadali i dijelovi Bosne i Hercegovine i Hrvatske, uglavnom, ali ne i isključivo oni dijelovi u kojima se trenutno nalazi većinsko srpsko stanovništvo."⁷⁶

Ključnu ulogu u organiziranju, opremanju i naoružavanju novoformiranih srpskih jedinica imala je SDS BiH. "Čelnici SDS-a i njeni aktivisti bili su spona između srbizirane JNA i naoružanog (srpskog) naroda a formirani krizni štabovi vojnoteritorijalne komande."⁷⁷ Proces stvaranja vojnih snaga SDS-a počinje sredinom

⁷³ S. Čekić, nav. dj., str. 123.

⁷⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 116.

⁷⁵ M. Begić, nav. dj., str. 153.

⁷⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 104.

⁷⁷ Senudin Jašarević, *Pečat odbrane*, Infografika, Ključ, 1999, str. 16.

1991. godine kada se formiraju prve srpske vojne jedinice. Ovaj proces je imao podršku JNA i već formiranih srpskih snaga u R Hrvatskoj. Glavni zadatak JNA bio je naoružavanje, opremanje i obučavanje srpskih vojnih jedinica u R BiH. Potvrdu navedenog nalazimo u brojnim dokumentima i drugim dokazima koji jasno ukazuju na ulogu JNA u ovom velikosrpskom projektu. Tako se u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik pominje jedno od svjedočenja: "Svjedok 636 naveo je jedan takav primjer. U martu 1991. tog svjedoka je angažovao SDS i on se priključio grupi od 60 do 80 ljudi čiji je zadatak bio prihvat, obezbjeđenje i podjela oružja JNA iz Hrvatske. Oružje je dovoženo kamionima, u pratnji pripadnika Stanice javne bezbjednosti (u daljem tekstu: SJB) Drvar, i pohranjeno je u staroj zgradi škole. Članovi te grupe čuvali su oružje 24 sata dnevno. Svjedok 636 lično je vidio Vinka Kondića iz Ključa, Dragana Ivanića iz Bosanskog Petrovca i Simu Drljaču iz SJB-a Prijedor kako u školu dolaze po oružje. Pored toga, čuo je da su u školu po oružje dolazili članovi SDS-a, Vlado Vrkeš, predsjednik SDS-a Sanski Most, i Nedeljko Rašula, predsjednik Skupštine opštine Sanski Most; zatim Miroslav Vještica, poslanik SDS-a iz Bosanske Krupe i kasnije predsjednik lokalnog Kriznog štaba, i Stojan Župljanin, SDS-ov načelnik SJB-a u Banjoj Luci. Te delegacije primao je predsjednik SDS-a u Drvaru Dragan Knežević. Srpski policajci iz SJB-a Drvar obezbjeđivali su zaštitu transporta oružja iz Drvara u druge opštine. Nenad Stevandić, koji je kasnije postao član Kriznog štaba ARK-a i bio vođa jedne paravojne grupe, rekao je jednom prilikom da je rukovodstvo SDS-a donijelo odluku da Drvar bude mjesto odakle će se oružje dopremati do drugih opština."⁷⁸ Potvrdu navedenog nalazimo i u pismu Načelnika bezbjednosti 10. Korpusa JNA Dušana Smiljanića koji opisuje na koji način je organizirano izvlačenje oružja i druge opreme iz skladišta JNA i podjela srpskom stanovništvu: "U mjesecu julu 1991. godine odlazim na prostor Novog Grada i Banja Luke gde se povezujem sa Župljanin Stojanom, Brđaninom i još nekim licima. U toku ovog meseca organizujem iz skladišta Skradnik dovoženje u SO Čelinac i Drvar preko 20.000 komada raznog naoružanja uključujući MB, bombe, zolje i sa dva b/k municije. Jedan od učesnika ove akcije je i pukovnik Škondrić Milan sada u RS. Sa napred navedenim licima iz RS organizira se tajna mobilizacija oko 600 pripadnika SDS, VES tenkisti, sa kojima je planirano da se ilegalno dovedu u skladište Čerkezovac, a potom bi se prebacili u Jastrebarsko, Zagreb i Dugo Selo (4. okbr i 140 meh. br) kako bi oklopna sredstava iz pomenutih jedinica izvukli na reku Kupu."⁷⁹

⁷⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 37.

⁷⁹ AIIZ, inv. br. 2-4691, *Pismo pukovnika Dušana Smiljanića Pomoćnika k-danta za bezbednosno obavještajne poslove GŠ SVK GŠ VRS na -ličnost generalu R. Mladiću-*, S.p. br. 321-99, od 16. X. 1994.

Tadašnji vrh JNA je preko službe bezbjedosti, koju su u najvećem broju činili Srbi, vršio naoružavanje srpskog stanovništva. U tu svrhu odabirali su oficire iz službe bezbjedosti koji su bili spremni izvršavati ove *specijalne zadatke*.⁸⁰ Kako je JNA vršila podjelu naoružanja Srbima nalazimo u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnika gdje jedan od svjedoka na suđenju navodi: (...) kako je u septembru 1991. tri-deset sanduka vojničkih pušaka, mitraljeza i municije, proizvedenih u jednoj fabrici u Srbiji, zaplijenjeno nedaleko od Banje Luke, na jednom poljoprivrednom dobru u vlasništvu Veljka Milankovića, srpskog vođe jedne paravojne grupe koja je terorizala muslimansko stanovništvo. Milanković je rekao da mu je oružje dao 5. korpus JNA, stacioniran u Banjoj Luci, da ga razdijeli Srbima. Lokalne (srpske) vlasti pustile su Milankovića na slobodu bez pokretanja krivičnog postupka.⁸¹ Da je JNA imala odlučujuću ulogu u naoružavanju srpskih vojnih i policijskih jedinica najbolje ilustrira izjava Milutina Kukanjca komandanta 2. Vojne oblasti. On naglašava: "Srbi u BiH dobili su gotovo celokupno naoružanje, municiju, minsko-eksplozivna sredstva, gorivo, rezervne delove, hranu i druga materijalna sredstva od JNA, koja je dekretom Predsjedništva SFRJ od 4. maja 1992. godine prestala da postoji. JNA je u BiH izmestila na sigurne prostore više od 90% naoružanja, ubojnih sredstava svih vrsta i druge opreme i sve je to predato Republici Srpskoj, koja je time naoružala svoju vojsku. (...) Mi ne samo da smo spasili sredstva JNA, već smo 'ispred nosa' uzeli oko 70% naoružanja, municije i druge opreme iz nadležnosti TO bivše BiH, koja bi bila upotrebljena za ubijanje Srba na tim prostorima. Neke akcije su sa malim brojem ljudi iz JNA i srpskim teritorijalcima izvedene briljantno. Iz skladišta Faletići, koje je obezbeđivalo 12 naših odabranih vojnika, na primer, uzeto je ogromno naoružanje - oko 30.000 cevi raznih oružja za gađanje ciljeva na zemlji, više oruđa protivvazdušne odbrane, minsko-eksplozivnih sredstava, sredstava veze, motornih vozila i druge opreme. Akcija je izvedena brzo, efektno i bez gubitaka. Gubitak tog skladišta bio je jedan od

⁸⁰ "Početkom augusta 1991. godine po zadatku UB (Uprava bezbjednosti prim. M.B), pod mojim rukovodstvom formira se operativni tim PROBOJ-2 sastavljen od OB svih vidova sa zadatkom: -dooružavanje srpskog stanovništva-težišni zadatak-pomoć i učešće u vojnom organizovanju uz dovođenje AVL (Aktivna vojna lica, prim. M.B) sa tih prostora -suprostavljanje hrvatskoj službi na prostoru Like, Banije i Korduna. Ovaj tim je radio do kraja 1991. godine, gde sam bio neposredno potčinjen UB, a po jedan primerak izveštaja dostavljao načelniku bezbednosti 2. VO i RVO i PVO. (...) U periodu august-oktobar 1991. godine, podelili smo, odnosno izvukli iz sadašnjih ustaških skladišta oko 20.000 raznog naoružanja, a učešće u vojnom organiziranju i kvalitetu izvršenja profesionalnih bezbedonosnih zadataka među ostalim dobro je poznato generalu Kelečeviću, što se može dokumentovati i izveštajima." AIIZ, inv. br. 2-4691, *Pismo pukovnika Dušana Smiljanica Pomocnika k-danta za bezbednosno obaveštajne poslove GŠ SVK GŠ VRS na -ličnost generalu R. Mladiću-*, S.p. br. 321-99, od 16. X. 1994.

⁸¹ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 38, fusnota 68.

najtežih udaraca muslimansko-ustaškoj koaliciji.”⁸² Sve navedeno ukazuje na ključnu ulogu JNA u pripremi i organiziranju srpskih vojnih snaga u agresiji na R BiH.

Podrška i pomoć u organiziranju i naoružavanju rađena je u najvećoj konspiraciji. Za te zadatke birani su odabrani i provjereni kadrovi SDS-a i JNA. Jedinice JNA su već 1991. godine započele pripreme za realizaciju velikosrpskih ciljeva na prostoru Bosne i Hercegovine. Nakon povlačenja jedinica JNA iz R Hrvatske, ove jedinice su praktično okupirale Bosnu i Hercegovinu. Ulazak mnogobrojnih jedinica JNA, koje su se povlačile iz R Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, unio je veliku zategnutost. Prema presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić navedeno je: “Početkom 1992. u Bosni i Hercegovini bilo je oko 100.000 vojnika JNA sa preko 700 tenkova, 1.000 oklopnih transportera, mnogo teškog naoružanja, 100 aviona i 500 helikoptera, sve pod komandom Generalštaba JNA u Beogradu.”⁸³ Istovremeno prilagođeni su postojeći i urađeni novi vojni planovi. Pod izgovorom vojnih vježbi jedinice JNA su izvršile raspored i opkoljavanje velikih gradova.

Jedna od neposrednih posljedica pred najavljeno povlačenje JNA bilo je to da su Srbi preuzeli svu upravnu vlast u područjima pod svojom kontrolom. Dalje, između marta i maja 1992. JNA je napala i zauzela nekoliko područja koja su sačinjavala glavne ulazne tačke u Bosnu ili su se nalazila na glavnim logističkim i komunikacionim linijama, kao što su Doboj, Bijeljina, Kupres, Foča i Zvornik, Višegrad, Bosanski Šamac, Vlasenica, Stolac, istočni dio Mostara, Brčko i Prijedor. Prije povlačenja JNA iz Bosne i Hercegovine, 12. maja 1992. godine Skupština RS je donijela odluku o formiranju tzv. VRS. U odluci o formiranju tzv. VRS u članu 2. definirano je da se jedinice srpske TO preimenuju u komande i jedinice tzv. VRS. General Ratko Mladić je imenovan za komandanta Glavnog štaba VRS-a. VRS je zapravo bila proizvod raspada stare JNA i povlačenja njenih nebosanskih dijelova u Srbiju. Iako su tada formalno bili pripadnici VRS, a ne bivše JNA, nastavili su primati plaće od vlade Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), a penzije od te vlade dobijali su i oni koji su s vremenom penzionisani.⁸⁴ Nakon formalnog povlačenja JNA iz R BiH najveći broj MTS-a i opreme JNA je ostavila tzv. VRS-u. Osim toga SRJ i Vojska Jugoslavije su pružale finansijsku i logističku podršku počevši od plaća i penzija oficirima i podoficirima do MTS, hrana i drugih sredstva. Tokom čitave agresije na R BiH iz Srbije su dopremana potrebna sredstva srpskim snagama.

⁸² *Izjava generala Milutina Kukanjca*, Borba, 23. XI. 1993.; SFRJ je 27. aprila 1992. preimenovana u Saveznu Republiku Jugoslaviju, prim. M.B.

⁸³ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 124.

⁸⁴ Isto, paragraf 115.

Rat na području općine Prijedor mogao se osjetiti još 1991. godine jer su brojne jedinice JNA prolazile kroz Prijedor, bilo da idu ili se vraćaju sa ratišta u R Hrvatskoj. Stanovnici Prijedora mogli su čuti artiljerijske napade JNA na prostoru R Hrvatske. U Prijedoru je JNA otpočela sa mobilizacijom jedinica TO i popunu jedinica JNA koje su ratovala u R Hrvatskoj. U septembru 1991. godine mobilisana je prijedorska TO i Peta kozarska brigada koja je razmještena u zapadnu Slavoniju da učestvuje u ratu koji je JNA vodila protiv Hrvatske. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se: "Skupština opštine je 7. novembra 1991. godine jednoglasno donijela odluku da se Peta kozarska brigada ponovo mobilise i razmjesti u zapadnu Slavoniju."⁸⁵ Peta kozarska laka brigada Prijedor od septembra 1991. godine bila je u sastavu JNA. Formiranjem VRS ušla je u sastav 1. Krajiškog korpusa. Komandant brigade bio je pukovnik Pero Čolić.⁸⁶ Komanda brigade bila je u kasarni Benakovac na Kozari. Sve do marta 1992. godine bila je angažovana na ratištu u R Hrvatskoj. Premda su mobilizacija i razmještanje brigade izvršeni bez podrške SDA, mnogi Muslimani su se odayzvali pozivu za mobilizaciju. Istovremeno, 17. septembra 1991., rezervisti pretežno muslimanske nacionalnosti okupili su se ispred zgrade opštine da prosvjeduju protiv mobilizacije u prijedorski TO.⁸⁷ Po povratku sa ratišta vojnici su donosili kući nao-ružanje i opremu. Pored toga po povratku sa ratišta pucali su iz vatrenog oružja što je dodatno unosilo strah kod Bošnjaka i Hrvata.

Odmah nakon formiranja tzv. VRS počeo je njen ustroj identičan organizacij-skom ustroju JNA. Jedinice koje su prethodno formirane ušle su u sastav tzv. VRS tako da je u početnom periodu agresije tzv. VRS imala značajne vojne potencijale. "U junu 1992. u sastavu VRS-a bilo je 177.341 ljudi raspoređenih u pet korpusa, kao i nekoliko jedinica koje nisu bile vezane ni za jedan korpus, a svi su bili pod koman-dom Glavnog štaba vojske na čelu s Ratkom Mladićem. Tih pet korpusa bili su 1. Krajiški korpus (bivši 5. korpus JNA, kojim je od 17. marta 1992. komandovao Mo-mir Talić), 2. krajiški korpus (bivši 10. korpus JNA), Istočnobosanski korpus (bivši 17. korpus JNA), Sarajevsko-romanijski korpus (bivši 4. korpus JNA), i Hercego-vački korpus (bivši dio 9. korpusa JNA). U novembru 1992. Drinski korpus osno-van je na teritoriji koja je ranije bila u nadležnosti Istočnobosanskog korpusa i Sa-rajevsko-romanijskog korpusa."⁸⁸ Prema organizacijsko-formacijskom ustroju JNA, područje općine Prijedor i jedinice koje su formirane na tom prostoru ulazile su u

⁸⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 56.

⁸⁶ Osman Selak-*Transkript sa suđenja Slobodanu Miloševiću*, Fond za humanitarno pravo Srbije, Be-ograd, 2003, str. 451.

⁸⁷ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 54.

⁸⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 197.

sastav 5. korpus JNA a kasnije 1. korpus (banjalučki) tzv. VRS. 1. Krajiški korpus tzv. VRS nastao je transformacijom 5. K. JNA, za komandanta korpusa je postavljen general-potpukovnik Momir Talić. Ovaj korpus po broju vojnika i tehnike je bio najbrojniji korpus tzv. VRS.

Srpske vojne i policijske snage na području općine Prijedor imale su apsolutnu premoć u ljudstvu i tehnici u odnosu na malobrojne i slabo naoružane Bošnjake i Hrvate. Ta prednost se ogledala u brojnom stanju ljudstva i teškog naoružanja. Srpske vojne jedinice raspolagale su artiljerijskim oruđima svih kalibara, oklopno-mehanizovanim sredstvima, protuavionskim naoružanjem, sredstvima veze i drugo. Osim toga srpske snage su imale ratno iskustvo, uređen sistem rukovođenja i komandovanja i sigurne logističke izvore. Uz jasno definirane ratne ciljeve srpske vojne snage krenule su sa realizacijom napada na nesrpsko stanovništvo općine Prijedor. Neskrivene pripreme srpskih vojnih jedinica na prostoru R BiH otpočele su 16. aprila 1992. godine proglašenjem neposredne ratne opasnosti i donošenjem naredbe o opštoj javnoj mobilizaciji srpske TO. Ovaj proces je različito realiziran u pojedinim područjima R BiH. Dana 4. maja 1992. godine Sekretarijat za narodnu odbranu ARK-a naredio je opštu, javnu mobilizaciju na cjelokupnoj teritoriji ARK-a.⁸⁹ Na području općine Prijedor također je donesena odluka o mobilizaciji i popuni srpskih vojnih jedinica. 343. motorizovana brigada JNA bila je u sastavu 5. korpusa JNA (Banjalučkog). Od 1991. godine bila je angažirana na ratištu u R Hrvatskoj (potez Nova Gradiška-Novska-Pakrac). Ova brigada je imala komandu u kasarni Žarko Zgonjanin u Prijedoru. Početkom 1992. godine brigada se vraća u Prijedor. Prvi komandant brigade bio je pukovnik Vladimir Arsić, a nakon njega Radmilo Zeljaja. Mobilizacijom Sekretarijat za narodnu odbranu tzv. srpske opštine Prijedor trebao je brojčano ojačati već formiranu 343. motorizovanu brigadu, 5. kozarsku i jedinice srpske TO. Kontrolu čitavog procesa vršio je Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor. Nakon nasilnog preuzimanja vlasti od strane SDS-a, vlasti tzv. srpske opštine Prijedor su vršile ubrzanu popunu i mobilizaciju ljudstva. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeno je: "Savjet za narodnu odbranu opštine Prijedor je 5. maja 1992. održao svoju drugu sjednicu na kojoj je raspravljao o nekoliko pitanja u vezi s mobilizacijom u opštini. Savjet je zaključio da Opštinski sekretarijat za narodnu odbranu Slavka Budimira treba izvršiti popunu TO-a i 343. motorizovane brigade u skladu sa zahtjevima komandanata ovih jedinica. Zaključeno je da se naređenje za mobilizaciju ARK-a izvrši prema posebnom planu putem poziva Sekretarijata za narodnu odbra-

⁸⁹ AIIZ, inv. br. 2-4701, ARK-a, *Odluka o opštoj javnoj mobilizaciji na teritoriji ARK-a*, broj 01-1/92, od 4. V. 1992.

nu.”⁹⁰ Realizacija zaključka Savjeta za narodnu odbranu tzv. srpske opštine Prijedor o mobilizaciji razmatrana je na sjednici Kriznog štaba tzv. srpske opštine Prijedor. Tako je na sjednici Kriznog štaba održanoj 22. maja 1992. godine usvojena “Odluka o izvršenju mobilizacije na području opštine Prijedor”. U toj odluci se kaže: “da su svi vojni obveznici raspoređeni u devet ratnih jedinica, uključujući 343. motorizovanu brigadu, dužni odmah se javiti na dužnost, a za neodazivanje snosiće se odgovornost utvrđena zakonom.”⁹¹

Posebno treba istaknuti da je tzv. srpska opština Prijedor 5. maja 1992. godine donijela odluku da se preda sve nelegalno naoružanje koje je u posjedu pojedinaca ili *paravojnih formacija*. Ovaj poziv je emitovan na Radio Prijedoru. Dana 16. maja održan je sastanak predstavnika SDA i SDS-a općine Prijedor na kojem je major Radmilo Zeljaja - načelnik štaba 343. brigade i zamjenik Vladimira Arsića - komandanta brigade dao ultimatum da svi koji posjeduju oružje isto predaju SJB Prijedor ili tzv. VRS. Istovremeno je tražio da se Bošnjaci i Hrvati odazovu na mobilizaciju u jedinice tzv. VRS u protivnom svi će biti *rigorozno kažnjeni*. Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: “Najveći dio civilnog stanovništva udovoljio je tim zahtjevima i predao svoje lovačke puške i pištolje kao i svoje dozvole, vjerujući da će biti sigurni ako predaju oružje. Emitovane su i prijetnje onima koji tim zahtjevima ne udovolje.”⁹² Na četvrtoj sjednici općinskog Savjeta za narodnu odbranu održanoj 15. maja 1992. godine donesena je odluka o transformaciji Štabova TO i formiranju jedne komande koja će preuzeti rukovoditi i komandovati svim jedinicama na području tzv. srpske opštine Prijedor. Ova Komanda je trebala objediniti sve srpske vojne jedinice na prostoru općine Prijedor. Rukovođenje i komandovanje ovom Komandom preuzeo je pukovnik Arsić. Formalno provođenje ove odluke počinje kada je “komandant 343. motorizovane brigade, pukovnik Arsić, naredio 17. maja 1992. godine da se komandant Štaba Teritorijalne odbrane i starješine svih drugih jedinica TO-a, dobrovoljačkih i drugih jedinica, uključujući “naoružani srpski narod”, stave pod komandu Regije.”⁹³ Komandant 343. brigade Vladimir Arsić je bio ujedno i komandant Komande Regije. Kasneći u praćenju formiranja Komande Regije, Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor donio je Zaključak broj: 02-111-110/92 od 29. maja 1992. godine da TO tzv. srpske opštine Prijedor ulazi u sastav Regije.⁹⁴ Ovim je između 1.000 i 2.000 vojnika srpske TO ušlo u sastav Komande Regije. Istovremeno,

⁹⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 110.

⁹¹ Isto, paragraf 112.

⁹² Isto, paragraf 122.

⁹³ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 114.

⁹⁴ Službeni glasnik opštine Prijedor, broj 2/92, str. 69.

u Ćirkin Polju formirana je pozadinska/logistička baza sa zadatkom pozadinskog/logističkog snabdijevanja svih vojnih jedinica na području općine Prijedor. Potpuna mobilizacija i ustroj srpskih vojnih jedinica na području općine Prijedor završena je u drugoj polovini maja 1992. godine.

I.6. Nasilno preuzimanje vlasti u općini Prijedor 29/30. aprila 1992. godine

Općina Prijedor bila je značajna za realizaciju velikosrpskih projekata zbog toga što se nalazila na dijelu kopnenog koridora koji je spajao srpska područja u tzv. RSK na zapadu sa Srbijom i Crnom Gorom na istoku i jugu.

U podršci stvaranju velike Srbije, koja je iz teorije počela prelaziti u stvarnost nakon izbora 1990. godine, SDS je brzo počela osnivati zasebne strukture vlasti. U Prijedoru je SDS prema uputama centrale SDS-a, osnovala odvojenu tzv. srpsku skupštinu, čiji je prvi predsjednik bio zamjenik predsjednika zvanične skupštine opštine, kao i odvojenu miliciju i jedinicu službe bezbjednosti, koje su bile u bliskoj vezi sa srpskim funkcionerima izvan opštine. To se dogodilo nekoliko mjeseci prije preuzimanja grada Prijedora, a njihovo postojanje skrivano je od nesrpskog stanovništva. Planiranje nasilnog preuzimanja, koje je obuhvatalo i osnivanje srpskog Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP), odvijalo se u kasarni u Prijedoru uz učešće najvećeg broja zaposlenih Srba iz legitimnog SUP-a u Prijedoru.

Posebnu ulogu u propagandnoj pripremi za nasilno preuzimanje vlasti u općini Prijedor imali su lokalni mediji. Radio Prijedor i list *Kozarski vjesnik* su nakon proglašenja tzv. srpske opštine Prijedor svakodnevno bili u službi širenja ratne psihoze i pripreme za ono što će kasnije slijediti.⁹⁵

Planirano preuzimanje vlasti nasilnim putem u općini Prijedor dogovoreno je prije 1. maja 1992. godine. Ovaj plan je dio ukupnih planova SDS-a o stvaranju tzv. srpskih opština širom BiH. U članku o preuzimanju vlasti od 28. aprila 1992. godine, *Kozarski vjesnik* piše da se SDS prvobitno odlučio za 1. maj 1992. Međutim, nadležni u SDS-u su smatrali da je dolazak depeše u centar veze SJB Prijedor koju je navodno poslao ministar unutrašnjih poslova R BiH Alija Delimustafić, a kojom se naređuje blokada JNA (kasarni, konvoja i transporta) u poslijepodnevnom satima

⁹⁵ Vidi više u N. Sivac, nav. dj., i Muharem Nezirević, *Živi ništa ne znaju, Savez logoraša BiH*, Sarajevo, 2000.

29. aprila 1992. dovoljan razlog da akciju započnu dan ranije.⁹⁶ Međutim, već ranije su ove pripreme počele o čemu svjedoče brojni dokumenti i utvrđene činjenice u sudskim procesima pred MKSJ i domaćim pravosudnim institucijama. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se: "Sedmicu dana kasnije, 23. aprila 1992., prijedorski opštinski odbor SDS-a odlučio je, između ostalog, pojačati Krizni štab i potčiniti Kriznom štabu sve jedinice i rukovodni kadar, kao i to da se odmah počne raditi na preuzimanju vlasti bez obzira na koordinaciju sa JNA."⁹⁷

Dogovori u SDS-u o nasilnom preuzimanju vlasti u Prijedoru intenzivirani su 29. aprila 1992. godine, u više sastanaka srpski politički, policijski i vojni zvaničnici donijeli su konačnu odluku da 30. aprila 1992. godine preuzimu apsolutnu vlast u Prijedoru. Nosioći projekta nasilnog preuzimanja vlasti za realizaciju ovog dogovora imali su adekvatne policijske i vojne jedinice. Da je sve bilo pripremljeno i da su bile organizirane srpske vojne i policijske jedinice potvrdio je Slobodan Kuruzović gostujući u radijskoj emisiji povodom sjećanja na dane nasilnog preuzimanja vlasti u općini Prijedor: "Jednostavno je naredena mobilizacija u 2 sata noću, da svi naoružani Srbi i u gradu i u prigradskim naseljima i selima zauzmu svoje položaje, ovaj dogovorili smo se gdje, kako i na koji način, i da budu spremni u 4 sata ujutro, ako bude trebalo, striktno samo po mojoj naredbi samo da se uđe u grad. Tako je i bilo."⁹⁸ Oko 400 policajaca srpske nacionalnosti bilo je pripremljeno za ovaj čin. Policijske snage su okupljene u Čirkin Polju, nakon što su im precizirani zadaci podijeljeni su u grupe od dvadeset policajaca. Glavni zadaci su bili zauzimanje zgrade općine, Stаницe javne bezbjednosti, zauzimanje Radio Prijedora, pošte, zgrade suda, banke. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se dogovor o nasilnom preuzimanju vlasti gdje se potvrđuje: "(...) rekli su da su sastanku u kasarni održanom 29. aprila 1992. prisustvovali članovi Kriznog štaba SDS-a, među kojima su bili dr. Stakić, g. Kuruzović, g. Drljača, dr. Kovačević, g. Mišković i pukovnik Arsić. Dogovoreno je da će policija, vojska i naoružani Srbi izvršiti preuzimanje vlasti u gradu, te zauzeti određene vitalne objekte i funkcije u opštini. Snage policije, koje su se okupile u Domu u Čirkin Polju poslone su u 4:00 sata da izvrše preuzimanje vlasti."⁹⁹ Nasilno preuzimanje vlasti izvršeno je u ranim jutarnjim satima 30. april 1992. godine bez upotrebe vatrenog oružja. U presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik navodi se: "U ranim jutarnjim satima 30. aprila 1992. snage JNA i srpske policije preuze-

⁹⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 67.

⁹⁷ Isto, paragraf 65.

⁹⁸ AIIZ, inv. br. 2-4682, Slobodan Kuruzović, *Sjećanje na srpsko preuzimanje vlasti 29. aprila 1992.*, Transkript emisije Radio Prijedor, od 29. IV. 1995.

⁹⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 83.

le su kontrolu nad gradom Prijedorom postavljanjem kontrolnih punktova i zauzimanjem najvažnijih objekata u gradu, čime su preuzele organe opštinske uprave i važna preduzeća.¹⁰⁰ Planiranje i operativna realizacija izvršena je po instrukcijama SDS-a Prijedor.¹⁰¹ Srpsko rukovodstvo kasnije je priznalo da je preuzimanje unaprijed planirano i da je predstavljalo dio koordinirane akcije.¹⁰² Svi novoimenovani srpski predstavnici uz policijsku i vojnu podršku već u 6:00 sati nasilno su zauzeli funkcije na koje nisu izabrani u legalnoj i zakonski predviđenoj proceduri.¹⁰³ Izvještaje o nasilnom preuzimanju vlasti u Prijedoru sačinila je Komanda Petog korpusa JNA i SJB Prijedor.¹⁰⁴ U Izvještaju Sime Drljače o prihvatnim centrima na području općine Prijedor navedeno je: "dana 29/30.04.1992. godine u Prijedoru SDS je sa svojim snagama preuzela vlast u svim organima i na teritoriji opštine. Na taj način opština Prijedor je i formalno pristupila Oblasti Krajina, odnosno Srpskoj Republici."¹⁰⁵ Potvrdu navedenog nalazimo i u Presudi MKSJ u predmetu Tadić gdje je navedeno: "Vojnici JNA, u raznolikim uniformama, zauzeli su sve najvažnije institucije, kao što su radiostanica, dom zdravlja i banka. Ušli su u zgrade, izjavili da su preuzeli vlast i objavili da mijenjaju naziv opštine Prijedor u Srpska opština Prijedor."¹⁰⁶

Istovremeno po čitavom gradu vojne jedinice su postavile kontrolne punktove. Naoružani vojnici su kontrolirali čitav grad.¹⁰⁷ Ispred općine postavljena su mitraljevska gnijezda. Na krovovima zgrada postavljeni su snajperisti, uočen je znatno veći broj naoružanih vojnika na ulicama. Na svim zgradama postavljene su srpske zastave, tako da su ovim činom derogirani državni simboli R BiH. Nakon što su preuzeli sve ključne institucije u gradu Prijedoru, na lokalnom Radio Prijedoru čitav dan se

¹⁰⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 470.

¹⁰¹ "Naposljedku, rano ujutro 30. aprila 1992. SDS je definitivno preuzeo vlast u Prijedoru. Središnje vlasti zamijenjene su članovima SDS-a ili kadrovima lojalnim SDS-u." ICTY, *Presuda u predmetu Milimir Stakić*, paragraf 76.

¹⁰² ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 135.

¹⁰³ Predsjednik Skupštine tzv. srpske opštine Prijedor dr. Milimir Stakić, predsjednik Izvršnog odbora dr. Milan Kovačević, Slavko Budimir sekretar za narodnu odbranu, Slobodan Kuruzović komandant opštinskog štaba TO, Simo Drljača načelnik SJB.

¹⁰⁴ U depeši broj: 11-12 od 30. aprila 1992. godine koju je potpisao Simo Drljača iz SJB-a Prijedor, a istu je poslao Centru službi bezbjednosti u Banjoj Luci i koja sadrži detaljan prikaz preuzimanja vlasti, kaže se: "izvršeno je u 4 časa preuzimanje vlasti na području Opštine zauzimanjem SJB i svih ostalih vitalnih objekata". ICTY, *Presuda u predmetu Milimir Stakić*, paragraf 82.

¹⁰⁵ AIIZ, inv. br. 2-4688, SJB Prijedor, *Izvještaj i prihvatni centri na području opštine Prijedor*.

¹⁰⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 137.

¹⁰⁷ Kontrolu grada preuzele su policijske jedinice (pripadnici lokalne policije i specijalne policijske snage iz Banje Luke) i pripadnici 343. motorizovane brigade kojom je komandovao pukovnik Arsić. M. Nezirević, nav. dj., str. 26.

emitovao Proglas o preuzimanju vlasti u Prijedoru.¹⁰⁸ O načinu na koji je nasilno i nelegalno imenovani predsjednik Skupštine općine Prijedor Milomir Stakić objašnjavao ovaj čin svjedoči Muharem Nezirević koji navodi: "Nakon kratkih priprema, ulazi Stakić u studio i objašnjava razloge zbog čega su Srbi *bili prisiljeni* da preuzmu vlast u prijedorskoj općini."¹⁰⁹ Kao glavni razlog za nezakonito preuzimanje vlasti navedena je depeša od 29. aprila 1992. godine koju je navodno poslao ministar unutrašnjih poslova R BiH Alija Delimustafić i koja je stigla u prijedorsku policijsku stanicu.¹¹⁰ Proglas, koji je emitiran na Radio Prijedoru, za cilj je imao da amnestira nasilni i nezakoniti čin preuzimanja vlasti od strane funkcionera i kadrova SDS-a, da zastraši Bošnjake i Hrvate, da demonstrira vojnu silu i pošalje poruku da su Srbi apsolutni gospodari Prijedora. Policijskim i vojnim jedinicama prije nasilnog preuzimanja vlasti podijeljeni su spiskovi sa imenima Bošnjaka-izabranih predstavnika vlasti, kojima je zabranjen ulaz u nasilno preuzete institucije. Kako je navedeno u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Simo Drljača i drugi sastavili su spisak ljudi kojima će se zabraniti ulazak u zgrade Skupštine opštine, Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP), Suda i službe društvenog knjigovodstva. Na ovom spisku je bilo desetak imena, među kojima je bilo i ime profesora Čehajića, koji je na slobodnim izborima izabran za predsjednika Skupštine opštine Prijedor."¹¹¹ Na spisku su bili još Mirza Mujadžić, Silvio Sarić i drugi funkcioneri i članovi SDA i HDZ Prijedora.

Da je nezakonito i nasilno preuzeta vlast u općini Prijedor, utvrdio je i MKSJ u predmetu Stakić, gdje je navedeno da: "(...) je preuzimanje vlasti od strane SDS-a bio nezakoniti puč, koji je planiran i koordiniran mnogo ranije i čiji je krajnji cilj bio stvaranje čisto srpske opštine. Ti planovi se nikad nisu krili, a sprovedeni su koordiniranom akcijom policije, vojske i političara."¹¹² Potvrdnost planiranja nasilnog preuzimanja vlasti nalazimo i u *Izveštaju o radu SJB Prijedor za poslednjih 9 mj. 1992. g.* Sime Drljače: "U takvim uslovima i u vrijeme crtanja etničkih mapa po kojima je Prijedor trebao da pripadne Cazinskoj krajini otpočelo se sa aktivnostima na pripremi za preuzimanje vlasti nasilnim putem. Te aktivnosti su intenzivirane u aprilu a sam datum preuzimanja vlasti iznuđen je od strane Predsjedništva tadašnje SR BiH koje je izdalo naredbu o napadu na vojne objekte i kolone."¹¹³

¹⁰⁸ Proglas u Radio Prijedoru donio je samoproglašeni predsjednik Skupštine opštine Prijedor Milomir Stakić. vidi više u: M. Nezirević, nav. dj., str. 27.

¹⁰⁹ M. Nezirević, nav. dj., str. 27.

¹¹⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 68.

¹¹¹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 70.

¹¹² Isto, paragraf 84.

¹¹³ AIIZ, inv. br. 2-4689, SJB Prijedor, *Izveštaj o radu SJB Prijedor za poslednjih 9 mj. 1992.*

Sa preuzimanjem vlasti uvodi se policijski sat, donosi naredba o zabrani kretanja u vremenu od 22:00 do 06:00 sati. Ljudi su se mogli kretati samo uz pismene dozvole koje je izdavala SJB Prijedor. Ograničavan je odlazak ljekaru, u kupovinu namirnica i drugo. Istovremeno je upućen ultimatum o prikupljanju i predaji naoružanja u kasarnu Žarko Zgonjanin u Prijedoru. Preuzimanje vlasti od strane srpskih organa 30. aprila 1992. bilo je kulminacija planova koje je SDS kovao mjesecima. SDS je tada već sarađivao s policijom na tome da se, kao priprema za puč, ojačaju snage bezbjednosti u opštini.¹¹⁴

Cilj novouspostavljene srpske vlasti bio je da uspostavi potpunu kontrolu nad cjelokupnim područjem općine Prijedor, izvrši razoružavanje bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, postavi kadrove SDS-a na rukovodeće pozicije u gradu i otpočne sa hapšenjima viđenijih ljudi iz Prijedora i okoline. Nezakonita otpuštanja i zabrane pristupa radnim mjestima ne-Srbima u Sudu, Općini, SJB Prijedor, preduzećima i drugim institucijama vlasti bili su u skladu sa proklamovanim ciljevima i zadacima ARK-a. Shodno uputama ARK-a i u Prijedoru je krajem juna 1992. godine došlo do uklanjanja najvećeg broja Bošnjaka i Hrvata sa rukovodnih pozicija.

Nakon nasilnog preuzimanja vlasti napetost na području općine Prijedor se znatno povećala, strah je bio prisutan među Bošnjacima i Hrvatima. Zabranom i onemogućavanjem obavljanja svojih dužnosti legalno izabranim dužnosnicima iz reda Bošnjaka i Hrvata poslata je jasna poruka ko je vlast u Prijedoru. Kao odgovor na vojnu i policijsku kontrolu grada, Bošnjaci i Hrvati su uspostavili kontrolne punktove u Hambarinama, Kozarcu i drugim mjestima. Po unaprijed pripremljenim spiskovima, dvadesetak dana od preuzimanja, vlasti počinju sa nezakonitim hapšenjima i zatvaranjem Bošnjaka i Hrvata. U prvom redu uhapšeni su članovi SDA i HDZ-a općine Prijedor.

¹¹⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 473.

II DIO

**NAPADI SRPSKIH SNAGA NA PODRUČJU
OPĆINE PRIJEDOR**

II.1. Uvod u masovne zločine srpskih policijskih i vojnih jedinica na području općine Prijedor

Nakon nezakonitog preuzimanja vlasti u općini Prijedor došlo je do znatnog narušavanja sigurnosne situacije. Strah, napetost, nervoza i već vidljivi nagovještaji budućih događaja kod Bošnjaka i Hrvata općine Prijedor pojačani su svakodnevnim propagandom Radio Prijedora i *Kozarskog vjesnika*. List *Kozarski vjesnik* je bio propagandno sredstvo za izražavanje stavova srpskih vlasti.¹¹⁵ Stanovništvo je onemogućeno u primanju signala stanice TV-Sarajevo i moglo je gledati isključivo televizijski program iz Beograda ili Banje Luke. U govoru koji je prenio *Kozarski vjesnik*, dr. Stakić je izjavio: “Došli smo do stanja u kome Srbi sami crtaju granice svoje nove države.”¹¹⁶ Na ulicama Prijedora povećan je broj srpskih vojnika i policajaca koji su na kontrolnim punktovima kontrolirali kretanje građana Prijedora.¹¹⁷ Nasuprot postavljenim kontrolnim punktovima u gradu, Bošnjaci i Hrvati postavili su kontrolne punktove u Kozarcu, Hambarinama, Rizvanovićima. Na ovim punktovima bili su pripadnici rezervnog sastava policije.¹¹⁸ Istovremeno je počela opća mobilizacija srpskog stanovništva, podjela naoružanja onima kojima nije ranije podijeljeno i stvaranje jedinstvene komande nad svim srpskim jedinicama. Sredinom maja otpočinja i prva hapšenja Bošnjaka na području općine Prijedor. Tražio se samo razlog za otpočinjavanje napada na naselja sa bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Kao odgovor na masovno naoružavanje i nasilno preuzimanje vlasti, Bošnjaci i Hrvati su organizirali jedinice TO BiH koje su se trebale suprotstaviti znatno jačim snagama.

Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je provodio odluke Kriznog štaba ARK-a. Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor imao je višestruku ulogu što je potvrđeno i u presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić gdje se navodi: “Pored restrikcija vezanih za život ne-Srba, (...). Štab je, također, bio zadužen za mobilizaciju, te su do sredine maja 1992. skoro svi Srbi mobilizirani ili u redovnu vojsku, ili u rezervu ili u miliciju. Istovremeno su upućivani i pozivi na predaju oružja, koji su, iako upućeni stanovništvu uopće, provođeni samo prema Muslimanima i Hrvatima, od kojih se većina odazvala iz straha od kazne. Istovremeno je mobilizacija Srba omogućavala distri-

¹¹⁵ N. Sivač, nav. dj., str. 73.

¹¹⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 476.

¹¹⁷ R. Musić, nav. dj., str. 33.

¹¹⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 129.

buciju oružja srpskom stanovništvu.”¹¹⁹ Sve ovo je bilo u funkciji planiranih napada i potpune uspostave vlasti tzv. srpske opštine Prijedor. Napad na Bošnjake i Hrvate dio je planiranog i sistematičnog poduhvata koje su naredile, planirale i provele srpske političke, vojne i policijske snage.

II.2. Napad na Hambarine

Nakon nasilnog preuzimanja vlasti u Prijedoru, patrole srpske vojske i policije svakodnevno su pucnjavom i drugim provokacijama nastojali zastrašiti Bošnjake i Hrvate.¹²⁰ Cilj ovih svakodnevnih demonstracija sile bilo je pokazivanje da je bilo kakav otpor srpskim vlastima uzaludan. Prema određenim dokumentima i svjedočenjima pred MKSJ srpske vojne i policijske snage brojale su 6.000-8.000 vojnika. U maju 1992. godine, JNA je pregrupirala dio snaga za podršku na području općine Prijedor kao dio planskih aktivnosti radi nasilnog preuzimanja vlasti i kontrole od strane srpskih vojnih i policijskih jedinica. Tako su postojeće srpske jedinice na području Prijedora dobile jaka pojačanja početkom maja 1992. Konkretno, u redovnom borbenom izvještaju koji je komanda 5. korpusa uputila komandi 2. vojne oblasti 3. maja 1992. stoji: “U toku 02./03. maja izvršeno je premeštanje jedne hab /haubičke baterije/ 105 mm i jedne tpoab /topovske protivoklopne artiljerijske baterije/ iz 343. mtbr /motorizovane brigade/ u rejon Prijedora radi ojačavanja jedinica na širem rejonu Prijedor-Ljubija-Kozarac. Jedinice su posele rejon za upotrebu.”¹²¹

Nakon okupacije Prijedora pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga su na svaki način nastojale isprovocirati incident koji bi bio povod za napade na bošnjačka i hrvatska naselja. Tako se 22. maja 1992. godine grupa od šest vojnika tzv. VRS dovezla na kontrolni punkt rezervnog sastava policije u Polju (Hambarine) i provocirala pripadnike rezervnog sastava policije. Na kontrolnom punktu od vojnika je traženo da predaju naoružanje ili da se vrate u kasarnu. Poslije verbalnih vrijeđenja od strane vojnika tzv. VRS došlo je do pucnjave na punktu.¹²² Do incidenta

¹¹⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 139.

¹²⁰ N. Sivic, nav. dj., str. 97.

¹²¹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 604.

¹²² “Kroz Hambarine su često prolazile pijane grupe srpskih vojnika koji su pucajući uznemirivale narod. Žalili smo se Vojnoj komandi, ali ništa od toga. Onda smo mi počeli dežurati i organizovali smo jedan punkt u Hambarinskom polju. Taj dan kad smo ih zaustavili, počeli su nas provocirati i repetirati oružje. Aziz Ališković im je rekao da odlože oružje ili da se vrate u kasarnu, na što su nam psovali majku balijsku i vrijeđali nas. ‘I vi da nas kontrolišete!’ govorili su. Onda je jedan od njih počeo po nama pucati i ranio mene (Ferida Sikirića) i još jednog momka. Mi smo na to vratili i to se dogodilo.” <http://www.mojprijedor.com/napad-na-hambarine-petak-22-maj-1992/>.

na punktu došlo je oko 17:30 sati. Tom prilikom poginuli su vojnici tzv. VRS Rade Lukić i Rade Milojica a nekoliko ih je ranjeno. Tu su ranjeni Ferid Sikirić i još jedan rezervni policajac MUP-a R BiH. Ranjenim je ukazana ljekarska pomoć i oni su prebačeni u bolnicu u Prijedoru. O navedenom događaju postoje različita viđenja o tome ko je prvi pucao na punktu.¹²³ Sa jedne strane, vojnici tzv. VRS su tvrdili da su pripadnici rezervnog sastava prvi počeli pucati, a sa druge strane, pripadnici rezervnog sastava policije da su to učinili vojnici tzv. VRS. U Presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeno je da je napad već ranije isplaniran: “U slučaju Hambarina, jasno je da je to što su ljudi koji su bili angažovani na kontrolnom punktu zaustavili automobil sa nekoliko pripadnika srpskih oružanih snaga bio defenzivni čin, čiji je cilj bio da se spriječi opasnost koju bi oni mogli da predstavljaju po mještane. Na kraju krajeva, čak je nebitno ko je prvi pucao: navodna “reakcija” je već bila pripremljena, što se može zaključiti na osnovu položaja snaga koje su granatirale selo i broju angažovanih vojnika.¹²⁴ Međutim, ovaj događaj je bio izgovor za početak napada na bošnjačka i hrvatska naselja.¹²⁵ Ovo je naglašeno i u Presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić gdje je navedeno: “(...) a incident koji se tamo odigrao 22. maja 1992. godine poslužio je kao izgovor za napad srpskih snaga na to područje”¹²⁶ U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić identično je zaključeno: “Ovi incidenti, koji su poslužili kao osnova za reakciju srpskih političkih i vojnih vlasti, bili su samo izgovor za započinjanje etničkog čišćenja u područjima na kojima su se mahom nalazili bošnjački gradovi, sela i zaseoci, u kojima su kontrolni punktovi bili uspostavljeni iz straha da bi zbog sve intenzivnije propagande protiv nesrba moglo doći do takvih napada.”¹²⁷

Nakon što se desio ovaj incident u Polju, stanovništvo Hambarina je u strahu počelo napuštati svoje kuće i sklanjati se u skloništa.¹²⁸ Usljed straha Bošnjaci iz Tukova su počeli bježati na područje Brda.¹²⁹ Iz Hambarinskog polja stanovništvo je bježalo

¹²³ Radio Prijedor je 23. maja u jutarnjem programu objavio da je “juče oko 17.30 časova u Hambarinskom polju na muslimanskom punktu zaustavljeno vozilo marke Golf te prilikom kontrole bez ikakvog razloga ubijeni su vojnici Rade Lukić i Rade Milojica, a ranjeni su Siniša Mijatović, Mile Milojica, Nedeljko Antunović i Milenko Lulić. Ovo teško djelo izvršila je grupa “zelenih beretki” na čelu sa Azizom Ališkovićem.” N. Sivac, nav. dj., str. 97.

¹²⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 156.

¹²⁵ Jasmin Medić, *Genocid u Prijedoru*, Grafis, Sarajevo, 2013, str. 37.

¹²⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 140.

¹²⁷ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 155.

¹²⁸ Ranije su mještani samoinicijativno uredili nekoliko podruma u pojedinim kućama koje su smatrali sigurnim. U tim podrumima od granata utočište je našao velik broj žena i djece. U podrumu Husnije Karagića je bilo jedno od skloništa. *Razgovor* sa M.K. 24. maj 2014.

¹²⁹ Područje Brda (Mataruško brdo) obuhvata više naselja pretežno naseljenih bošnjačkim stanovniš-

na Hambarine. Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je ultimativno tražio izručivanje policajaca MUP-a R BiH srpskoj vojsci ili policiji. Kasnije te večeri izdat je ultimatum stanovnicima Hambarina. Od njih se tražilo da izruče nekoliko osoba koje su navodno učestvovala u incidentu, a posebno policajca Aziza Ališkovića, i sve naoružanje, ili će ih napasti.¹³⁰ Tokom noći na područje Hambarina ispaljena su tri artiljerijska projektila. Većina stanovništva Hambarina noć je provela u improvizovanim podrumskim skloništima. Prve ispaljene granate na Hambarine unijele su strah, to je bio prvi direktni susret sa ratom. Ovdje je bitno napomenuti da su artiljerijski projektili ispaljeni sa srpskih položaja i da su gađani civilni ciljevi.¹³¹ Ispaljeni artiljerijski projektili su bili samo probni koji su poslužili za korekciju već ranije zauzetim elementima za gađanje.

Ujutro 23. maja Radio Prijedor je u intervalima ponavljao *ultimatum* Kriznog štaba tzv. srpske opštine Prijedor da se do 12.00 sati moraju predati ili izručiti Aziz Ališković i pripadnici rezervnog sastava policije koji su bili na punktu u Polju. Ako se ne predaju, granatirati će se Hambarine i vojno intervenirati. Ultimatum je odbijen jer je rezervna policija smatrala da su pucali u nužnoj samodbrani. Nakon što nije ispunjen *ultimatum*, Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je naredio da se oko 12.30 sati počne sa granatiranjem Hambarina. O napadu na Hambarine navedeno je u Izvještaj načelnika SJB Prijedor Sime Drljače: "Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se u ovom selu vojno interveniše radi razoružavanja i hvatanja poznatih počinitelja zločina nad vojnicima. Vojska je intervenisala, ali nije pronašla napadače na vojnike, već je samo uspostavila komunikaciju Prijedor-Ljubija i stavila pod kontrolu selo Hambarine."¹³² Da je Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor naredio napad na Hambarine, potvrđeno je i u Presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik gdje se navodi: "Dan nakon incidenta, na kontrolnom punktu u Hambarinama 22. maja 1992, (...), srpske snage su napale područje oko tog sela. Zbog toga što vlasti u Hambarinama nisu ispunile ultimatum Kriznog štaba i predale sve oružje i ljudstvo s kontrolnih punktova, Krizni štab je naredio granatiranje, koje je trajalo nekoliko sati."¹³³ Pored vojnih jedinica iz Prijedora, (343. motorizovane i 5. kozarske brigade) u napadu na Hambarine učestvovali su dijelovi 6. sanske brigade. U dokumentu koji

tvom. To su Zecovi, Rizvanovići, Čarakovo, Hambarine, Rakovčani i Biščani.

¹³⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 131.

¹³¹ "Napadi na Hambarine, kao i napadi koji su uslijedili na širem području Brda, zajedno sa hapšenjima, zatočavanjem i deportacijom građana, koji su potom izvršeni, bili su prvenstveno usmjereni protiv nesrpskog civilnog stanovništva u opštini Prijedor." ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 627 i 629.

¹³² AIIZ, inv. br. 2-4688, SJB Prijedor, *Izvještaj i prihvatni centri na području opštine Prijedor*.

¹³³ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 475.

opisuje ratni put 6. sanske brigade na strani 10 navedeno je: “23.5.1992-25.5.1992. godine dio jedinica brigade, tj. Interventni vod *Crni Đorđe*, vod izviđača i vod policije zajedno sa prijedorskim brigadama učestvuje u čišćenju Hambarina, Kozaruše i Kozarca.”¹³⁴ I ova činjenica upućuje na unaprijed planirani i organizirani napad. Da bi se angažirale vojne snage iz drugih jedinica, potrebne su određene pripreme i vrijeme za realizaciju. Jedinice iz sastava 6. sanske brigade tzv. VRS morale su pret hodno biti upoznate sa zadatkom, biti pripremljene i prevezene u rezone borbenog rasporeda a onda uključene u borbena djelovanja.

Ranije posjednuti artiljerijski položaji oko Prijedora i zauzeti elementi za gađanje bili su dio plana za napad na rejon Brda.¹³⁵ Od posljedica granatiranja odmah je došlo do prvih pogibija civila. Artiljerijski projektili padali su po Hambarinama, Rakovčanima, Rizvanovićima, Bišćanima. Granatiranje je vršeno iz tri pravca, sa područja Karana, Urija i Topića brda. Granatiranje je neprekidno trajalo više sati. Negdje oko 15 sati prestalo je granatiranje, a počeo kombinovani napad pješadije i oklopno-mehanizovanih sredstava. Da su u napadu učestvovali i tenkovi potvrđeno je u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik u kojoj se navodi: “Na to područje je potom stiglo približno 1.000 srpskih vojnika, uz podršku tenkova i drugog naoružanja.”¹³⁶ Tokom napada počele su gorjeti bošnjačke kuće, prvo u Polju, dio Tukova, a kasnije i na drugim mjestima.¹³⁷ Malobrojne snage sačinjene od pripadnika rezervnog sastava policije i TO BiH pokušali su zaustaviti prodor srpskih snaga i zaštititi civilno stanovništvo. Tom prilikom poginuo je Sušić Rizo.¹³⁸ Zbog malobrojnosti, nedovoljnog naoružanja, neobučenosti i bez rukovođenja i komandovanja, otpor branilaca Hambarina je slomljen. Nailaskom na prve bošnjačke kuće, srpski vojnici počeli su paljenje i pljačku. Istovremeno, počelo je ubijanje onih koji nisu uspjeli pobjeći.¹³⁹ Pred srpskim snagama stanovništvo je počelo bježati prema šumama Kureva, Ljubiji prema Rakovčanima, Rizvanovićima i Bišćanima. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navodi se: “Iz Hambarina je zbog napada u kojem su srpski vojnici ubijali, silovali žene i palili kuće izbjeglo oko 400 ljudi, mahom žena, djece i starijih osoba. Stoga je na šumu Kurevo usredsređena vojna operacija.”¹⁴⁰ Otpor u Hambarinama je

¹³⁴ AIIZ, inv. br. 2-4702, *Ratni put 6. sanske brigade*.

¹³⁵ N. Sivac, nav. dj., str. 98.

¹³⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 475.

¹³⁷ R. Musić, nav. dj., str. 36.

¹³⁸ AINOBiHPUB, *Baza podataka i Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki “Izvor”, Prijedor, 2012.

¹³⁹ “Pretno vijeće se uvjerilo da su u napadu na Hambarine poginula najmanje tri civila.” ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 401.

¹⁴⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 133, fusnote 243 i 234.

slomljen, prije noći 23. maja, srpski vojnici su na zgradu Doma postavili srpsku zastavu. U Presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić navedeno je: “nakon nekoliko sati artiljerijskog granatiranja, srpske oružane snage ušle su u ovo područje uz podršku tenkova i drugog naoružanja, a nakon kratke sporadične borbe lokalne vođe sakupile su i predale većinu oružja.”¹⁴¹ U ostalim naseljima Brda dio Bošnjaka koji je imao naoružanje odlučio je da ga preda srpskim jedinicama. Prikupljeno naoružanje i druga vojna oprema je predana srpskim vojnim i policijskim jedinicama na kontrolnom punktu u Tukovima. Jedan dio mještana Brda nije želio predati naoružanje i otišli su u šumu Kurevo. Odluku o napadu na Hambarine donio je Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor o čemu postoje relevantni dokazi. *Kozarski vjesnik* od 29. maja 1992. godine objavio je obavještenje Kriznog štaba iz kojeg se vidi da je Krizni štab imao glavnu ulogu u naređivanju napada na Hambarine. Taj ultimatum, koji je u *Kozarskom vjesniku* objavljen kao saopštenje za štampu Kriznog štaba, u cijelosti je glasilo ovako: “Borbena dejstva bila su upozoravajućeg karaktera i nisu bila usmjerena na rušenje naselja u kojem su se krili počinioci ovog zločina. Krizni štab upozorava da ubuduće neće biti upozoravajućih dejstava, nego će se direktno tući područje na kojem se kriju počinioci ovakvih djela i pripadnici paravojnih formacija. Krizni štab naređuje stanovništvu MZ Hambarine i drugih mjesnih zajednica sa tog područja, odnosno svim građanima muslimanske i drugih nacionalnosti, da danas, u subotu, 23. maja do 12 časova izruče Stanici javne bezbjednosti Prijedor. Ovim zločinom, svi rokovi i obećanja su iscrpljeni, te Krizni štab ne može i neće garantovati bezbjednost građana pomenutih sela sa ovog područja.”¹⁴²

Većina Bošnjaka Hambarina koji su bježali pred srpskim snagama preko Kureva i Briševa došla je u Ljubiju. Nadali su se da će tu naći spas. Međutim, srpske vojne i policijske snage izbjeglo civilno stanovništvo Hambarina je zatočilo na stadionu u Ljubiji. Tu je izvršen popis izbjeglih Bošnjaka. Onima koji su imali rodbinu u Ljubiji omogućeno je da se smjeste kod njih. Nakon 4 dana postignut je dogovor da izbjeglo stanovništvo sa stadiona u Ljubiji bude vraćeno na Brdo i da se smjeste kod rodbine. U desetak traktora izbjeglice su vraćene na Brdo. Većina ih se smjestila kod rodbine ili prijatelja zbog toga što se nije imala gdje vratiti jer su im kuće uništene.¹⁴³ Jedan broj stanovnika naposljetku se vratio u Hambarine, tada već pod srpskom kontrolom, iako samo privremeno, jer je 20. jula 1992. godine došlo do posljednjeg većeg

¹⁴¹ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 140, vidjeti i ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 132.

¹⁴² ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragrafi 136 i 607.

¹⁴³ “Na putu Hambarine-Prijedor srpske oružane snage oštetile su ili uništile najmanje 50 kuća.” ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 291.

čišćenja opštine.¹⁴⁴ Nakon povratka iz Ljubije prisilno protjerani su mogli vidjeti da su njihove kuće u Polju spaljene i da se nemaju gdje vratiti. Već prvih dana napuštene kuće počeli su pljačkati srpski vojnici i policajci. Među pljačkašima je bilo i civila-Srba iz okolnih naselja. Istog dana počela su nezakonita hapšenja Bošnjaka i Hrvata općine Prijedor od strane srpskih vojnih i policijskih jedinica. O nezakonitim hapšenjima postoji velik broj dokumenata koji ukazuju na osobe i načine na koje su nezakonito zatočene. Jedan broj nezakonito zatočenih kasnije je ubijen.

II.3. Napad na Kozarac

Kozarac po svom geografskom položaju ima velik značaj iz razloga što se nalazi na važnoj komunikaciji Banja Luka-Prijedor. U Kozarcu je živjelo blizu 24.000 stanovnika od toga apsolutnu većinu su činili Bošnjaci.¹⁴⁵ Nakon što su 30. aprila 1992. godine srpske vojne i policijske snage nasilno preuzele vlast na području grada Prijedora među nesrpskim stanovništvom došlo je do uznemirenosti. U cilju pružanja sigurnosti i zaštite, Bošnjaci i Hrvati organizirali su naoružane grupe (jedinice TO BiH). Ove grupe bile su, uglavnom, naoružane lovačkim naoružanjem, a malobrojni su imali puške iz arsenala JNA. Psihozu straha među bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom dodatno su pojačavali stalni pokreti srpske vojske, širenje propagande putem Radio Prijedora, zastrašivanja i drugo. Nakon preuzimanja grada Prijedora i prije napada na Kozarac, Srbi su preko policijskog radija neprekidno govorili o uništavanju džamija i svega što pripada "balijama", nazivajući Bošnjake tim pogrdnim nazivom, kao i o potrebi da se unište same balije.¹⁴⁶ *U početku su zajedničke policijske snage držale kontrolne punktove na više mjesta u Kozarcu, kasnije su Srbi počeli samostalno sa postavljanjem dodatnih punktova na mjestima koje su sami odabirali.* JNA i druge srpske vojne i policijske snage položaje na području Kozarca zauzele su još prije samog napada. Zauzimanje položaja oko Kozarca bio je dio plana JNA. Glavni-nu srpskih snaga planiranih za napad na Kozarac činile su snage 343. motorizovana brigada iz Prijedora. U Redovnom borbenom Izvještaju 1. krajiškog korpusa pov. br. 44-1/146 od 23. maja 1992. godine navodi se da 343. motorizovana brigada ima 5.806 oficira, podoficira i vojnika ili 114% od plana popune¹⁴⁷ U prilog ovome idu brojni dokumenti i utvrđene činjenice pred MKSJ. Tako se u presudi MKSJ u pred-

¹⁴⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 141.

¹⁴⁵ J. Medić, nav. dj., str. 37.

¹⁴⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 153.

¹⁴⁷ AIIZ, inv. br. 2-4700, *Redovni borbeni izvještaj Komande 1.KK, op. str. pov. br. 44-1/146*, od 23. V. 1992.

metu Milomir Stakić navodi: "Srpska vojska je već bila unaprijed raspoređena na položajima oko područja Kozarca, i (...) već su bile pripremljene nadmoćne srpske snage jačine oko 6.700 vojnika za suprotstavljanje muslimanskim snagama od 1.500 do 2.000 ljudi bez teškog naoružanja."¹⁴⁸ Da je postojao unaprijed pripremljen plan za napad na Kozarac, vidljivo je i iz činjenice da je srpsko stanovništvo prije napada počelo napuštati Kozarac. Srbi su već 1. maja 1992. godine počeli odlaziti iz Kozarca.¹⁴⁹ U drugoj polovini mjeseca maja, dana 22. maja 1992. godine, isključeni su telefoni u Kozarcu i počela je potpuna blokada. Ulazak i izlazak iz Kozarca je bio skoro nemoguć.¹⁵⁰ Mještani Kozarca su 23. maja 1992. godine mogli čuti detonacije artiljerijskih projektila sa Brda i vidjeti kako gore Hambarine. Nakon napada na Hambarine, Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor izdao je ultimatum TO BiH Kozarac. Ultimatumom je traženo da se preda sve naoružanje, da se izrazi lojalnost i prizna nasilno uspostavljena vlast. Ultimatum je preko Radio Prijedora objavio Radmilo Zeljaja, načelnik štaba 343. motorizovane brigade, prijeteci da će srušiti Kozarac sa zemljom ukoliko stanovništvo ne ispuni zahtjeve.¹⁵¹

Napad na Kozarac je bio: "planirana i koordinirana vojna operacija izuzetnog intenziteta, u kojoj su pješadija i oklopna vozila, uz podršku artiljerije koja je bila grupisana na okolnim brdima, otvarali vatru ne samo na kuće u selima, nego i na nenaoružane civile koji su bježali ka obližnjim šumama. Vrijedi primijetiti da su u toj vojnoj operaciji korištene upravo one jedinice koje je komanda 5. korpusa JNA 3. maja 1992. premjestila na teritoriju općine Prijedor, što ukazuje na to da su za takve napade pripreme vršene unaprijed."¹⁵²

U nadi da će izbjeći napad srpskih vojnih i policijskih jedinica, došlo je do pregovora između bošnjačkih i srpskih predstavnika. Pregovori su zapravo bili samo farsa jer su predstavnici srpskih vlasti znali da oni neće biti uspješni zbog toga što ih Bošnjaci nisu mogli ispuniti. Stojan Župljanin, koji je predvodio srpsku delegaciju, rekao je da će, ukoliko se ne ispune njegovi uslovi, vojska silom zauzeti Kozarac.¹⁵³

Da bi isprovocirali napad na Kozarac, Krizni štab je tražio da se uklone punktovi i omogućiti prolazak vojnog konvoja putem Prijedor-Banja Luka. Kada je vojni konvoj naišao kroz Kozarac, srpski vojnici su počeli provocirati i pucati po bošnjačkim kućama. Navodeći činjenice u presudi Milomiru Stakiću, MKSJ je utvrdio kako i sa

¹⁴⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 157.

¹⁴⁹ Isto, paragraf 141.

¹⁵⁰ N. Sivic, nav. dj., str. 100.

¹⁵¹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 141.

¹⁵² Isto, paragraf 613.

¹⁵³ Isto, paragraf 141.

koliko snaga je napadnut Kozarac od strane srpskih vojnih jedinica. U Presudi se navodi: "Međutim, kad su se ti konvoji približili Kozarcu, iz njih su otvorili vatru na kuće i kontrolne punktove, a istovremeno su sa brda ispaljivane granate. Pucalo se na stanovništvo koje je bježalo s tog područja. Granatiranje je bilo intenzivno i nije popuštalo; kako kaže jedan očevidac, svake sekunde je padala po jedna granata. U napadu je učestvovalo više od 5.000 vojnika i boraca, a navodno su među njima bili šešeljevci, arkanovci i jovićevci."¹⁵⁴ O napadu na Kozarac u presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić navedeno je: "oko dva sata poslijepodne 24. maja 1992. godine, nakon što je u podne istekao ultimatum i nakon objave putem prijedorskog radija, napadnut je Kozarac. Napad je započeo teškim granatiranjem, nakon čega je uslijedio prodor tenkova i pješadije."¹⁵⁵ U Izvještaju komande 1. krajiškog korpusa o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac op. str.pov.broj 44-1/150-1 RG b/d od 27. maja 1992. godine upućenog Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH navedene su snage koje su napadale Kozarac. Tako se u Izvještaju navodi: "U oružanom sukobu s naše strane učestvovali delovi 343. mtbr /ojačani mtb/podržani sa dve baterije haubica 105 mm i vodom tenkova M-84. 3. (...) 4. Ukupni rezultati: od "zelenih beretki" u potpunosti oslobođen širi rejon sela Kozarci, odnosno površina sela Kozaruša, sela Trnopolje, sela Donji Jakupovci, sela Gornji Jakupovci, Benakovac, sela Ratkovac (...)"¹⁵⁶ Jedinice TO BiH i rezervna policija koje su branile Kozarac nisu po svom brojnom stanju i naoružanju mogli pružiti značajniji otpor.¹⁵⁷ Otpor branilaca Kozarca je slomljen kombiniranim napadom pješadije i tenkova. Nakon granatiranja srpska pješadija je ušla u Kozarac i počela paliti kuće jednu za drugom.¹⁵⁸ Prilikom napada na Kozarac od posljedica granatiranja poginuo je jedan broj civila a velik broj je ubijen od strane srpskih vojnika kod svojih kuća, u skloništima ili na ulicama. Kako je navedeno u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "(...) Fatima Šahorić (...) sa svojom porodicom i izvjesnim brojem komšija skrivala se u podrumu svoje kuće (u Kamičanima) 26. maja 1992. godine, kada je došla grupa vojnika i tražila da predaju oružje. Potom je jedan vojnik u podrum ispalio granatu iz ručnog bacača. Poginuli su svi, osim Fatime."¹⁵⁹ Samo u kući Fatime Šahorić ubijeni su Jusuf Forić, Lutvija Forić, Teufik Forić, Atif Jakupović, Džemila Mujanović, Ibrahim Mujkanović, Mehmed Šahurić, Šerifa Šahurić.¹⁶⁰ Prema Izvještajima srpskih snaga poginuo je

¹⁵⁴ Isto, paragraf 142.

¹⁵⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 143.

¹⁵⁶ Vidi Prilog *Izvještaj o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac*, dokument br. 3.

¹⁵⁷ N. Sivac, nav. dj., str. 100.

¹⁵⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 143.

¹⁵⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 253 i 254.

¹⁶⁰ *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012,

jedan broj "zelenih beretki" a jedan broj je zarobljen. U Izvještaju stoji: (...) na strani "Zelenih beretki" 80-100 poginulih i oko 1.500 zarobljenih; -deo "Zelenih beretki" (100-200 ljudi) u bekstvu na Kozari.¹⁶¹ Prema drugim svjedočenjima pred MKSJ ovaj broj je višestruko veći. Posebno treba istaknuti svjedočenje komandanta pozadinske baze 1. krajiškog korpusa tzv. VRS pukovnika Osmana Selaka pred MKSJ u predmetu protiv Ratka Mladića. U svom svjedočenju pukovnik Selak navodi da je u izvještaju o broju ubijenih u Kozarcu naveden broj deset puta manji od stvarnog. Pukovnik Selak je svjedočio: "Na tom sastanku, pukovnik Dragan Marčetić je rekao Taliću: 'Druže generale, danas je u Kozarcu ubijeno 800 ljudi i zarobljeno 1.200.' Talić je spontano pogledao prema meni, znajući da sam Musliman, kao i ubijeni, uvidio je da je pogriješio, pa se okrenuo i rekao Marčetiću: 'Dragane, valjda hoćeš da kažeš da je ubijeno 80 ljudi i tako obavijesti Glavni štab (GŠ).' Ta informacija je i otišla u GŠ."¹⁶² Broj ubijenih u Kozarcu naveden je u Nedjeljnoj informaciji CSB Banja Luka. Između ostalog stoji: "Među stanovnicima ovih sela bilo je više stotina mrtvih i povrijeđenih lica."¹⁶³ Broj ubijenih Bošnjaka-civila u Kozarcu u prva dva dana napada je blizu 50 % od ukupnog broja ubijenih Kozarčana.¹⁶⁴ Kako su zločinci ubijali u Kozarcu može se vidjeti iz primjera kada je Duško Tadić ubio milicionere Osmana i Edina Bešića ispred srpske pravoslavne crkve u Kozarcu.¹⁶⁵ Ubijanje Bošnjaka koji su ostali u Kozarcu trajalo je svakodnevno. Velik broj ljudi ubijen je nakon ulaska srpskih vojnih i policijskih snaga u Kozarac. Ubijeni su svi oni koji u prvi mah nisu uspjeli pobjeći iz svojih kuća. Prilikom pljačke bošnjačke imovine srpski vojnici, policajci ali i civili ubijali su one koje su zatekli kod kuća. Pojedinci koji su preživjeli masovne zločine u Kozarcu svjedočili su o brutalnosti i veličini zločina. Tako se u jednom svjedočenju navodi: "Nakon 5 minuta začuli su se rafali iz automatskog oružja, a desetak minuta prije toga čuli su se rafali u susjednom selu. Krenuli su ka selu zvanom Javori, tu su pucali i palili. Mi smo se povukli u jednu šumu i gledali šta oni tu rade. To su bile naše komšije. Pljačkaši. Nakon toga došli su iz sela Balte takozvani četnici-naše komšije, a bilo ih je i maskiranih. Ujutro smo se vratili u selo kod A.H. i vidjeli kako leži Hasan Alić, njegova žena Zejna Alić i komšija Javor Smajić (star 80 godina, Smail Javor, prim. M.B). Oni su bili rasječeni rafalima. Mi smo ih zakopali iznad kuće i otišli

i AINOBiHPUB, Baza podataka.

¹⁶¹ Vidi Prilog *Izvještaj o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac*, dokument br. 3.

¹⁶² <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Selak-VRS-kod-Prijedora-ubila-najmanje-800-mjesta-na-160135.html>.

¹⁶³ AIIZ, inv. br. 2-4686, CSB Banja Luka, *Nedjeljne informacije za period od 18-25.05.1992. godine*, 26. V. 1992.

¹⁶⁴ AINOBiHPUB, Baza podataka.

¹⁶⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 397.

u susjedno selo zvano Heraci. Tamo smo našli mrtve: Alić Husejin, (star 80 godina), Alić Muharem (star 80 godina) i njegovog sina Alić Refika. I njih smo zakopali.”¹⁶⁶

Dana 26. maja 1992. godine po ulasku u Kozarac pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga naredili su da cjelokupno nesrpsko stanovništvo mora napustiti Kozarac. Odmah je počelo nezakonito zatočenje: “Za trideset sedam sati odveli su sve ljude u dva koncentraciona logora, Trnopolje i Omarska.”¹⁶⁷ U pregovorima između predstavnika policije Kozarac i komande srpske vojske dogovoreni su uvjeti predaje, uvjete predaje civila definirao je Radmilo Zeljaja, komandant napada na Kozarac. Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: “Prije dogovora o uslovima predaje niko nije mogao biti evakuiran iz Kozarca. Iako je bilo ranjenih kojima je trebala medicinska pomoć u bolnici u Prijedoru srpske snage to nisu dozvolile. Među ranjenim je bilo i djece. Jednim ambulatnim vozilom iz Kozarca su evakuirani ranjeni. Međutim, prije nego što je postignut ovaj dogovor, niko od ranjenih nije mogao izići iz Kozarca. Dr. Merdžanić je u svom svjedočenju rekao da je pokušao da organizuje evakuaciju dvoje ozlijeđene djece, od kojih su jednom noge bile u potpunosti smrskane, ali da nije dobio dozvolu i da mu je umjesto toga rečeno da sve “balije” tu treba da umru, jer će ih sve ionako pobiti.”¹⁶⁸ U toku napada na Kozaraca civilno stanovništvo je neprekidno bilo izloženo artiljerijskoj i pješadijskoj vatri. Nakon što su srpski vojnici ušli u Kozarac, počeli su pretresi kuća, nasilno istjerivanje civila iz njihovih kuća i sakupljanje radi odvođenja u logore. “Za vrijeme napada civilno stanovništvo potražilo je zaklon na raznim mjestima, a sa ulaskom u Kozarac srpske pješadije, koja je tražila da ljudi napuste svoja skloništa, formirale su se duge kolone civila koji su odvođeni na mjesta gdje su sakupljeni i razdvajani.”¹⁶⁹ Velik broj civila, žena, djece i starijih se predao, a srpski vojnici su odvojili muškarce od žena i djece i iste uputili u logor Keraterm a kasnije u Omarsku.¹⁷⁰ Konvojem je velik broj žena i djece dovezen u Prijedor da bi autobusima bili vraćeni u logor Trnopolje. U Prijedoru su policajci iz *Interventnog voda* na razne načine maltretirali nasilno pro-

¹⁶⁶ Grupa autora, *Tiše ubijaju - svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorskom kraju*, sveska br.10, Preporod, Zenica, 1992, str. 33.

¹⁶⁷ Sabina Sivac, *Svijet posmatrač genocida*, objavljeno u: *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995.*, Zbornik radova, Sarajevo, 1997, str. 488.

¹⁶⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 146.

¹⁶⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 143.

¹⁷⁰ “Veliki broj Muslimana na tim područjima, koji nije uspio pobjeći pred napadima, okupljen je, zarobljen i zatočen u jednom od tri logora.” ICTY, *Predmet br. IT -98-30/1, Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Presuda protiv Miroslava Kvočke*, (dalje u tekstu: ICTY, *Presuda u predmetu Miroslav Kvočka*), paragraf 13.

tjerane žene i djecu.¹⁷¹ Grupe Bošnjaka iz Kozarca su preko Kozare krenule u izvlačenje ka slobodnom području Republike Hrvatske. Vlasti bosanskih Srba su za to znale te su upozorile Zonski štab TO Zapadna Slavonije da se nakon što je tzv. VRS razbila obranu Kozarca dio "Zelenih beretki ... (oko 7 stotina) izvukao iz okruženja prema planini Kozara. Postoji opasnost od pokušaja njihovog prebacivanja i spajanja sa snagama ZNG na području Hrvatske. Mogući pravac je s. Mlaka-s. Jablanac-s. Mokro polje-s. Bročice...".¹⁷² Kod Mlake su se zbilja naknadno pojavili Bošnjaci, ali samo grupica nenaoružanih civila koja se pokušala spasiti izvlačenjem u Novsku. Srpska milicija ih je uhapsila i zatvorila.¹⁷³

Nakon ulaska 343. motorizovane brigade i drugih srpskih snaga u Kozarac počela je pljačka, paljenje i uništavanje kuća. Dio ovoga plijena je završio i s druge strane Save, u okupiranu zapadnu Slavoniju, ponajviše automobila, koje su jedinice 1. krajiškog korpusa tzv. VRS zadobile u napadima na Bošnjake i Hrvate. Tako je u maju 1992. iz Banja Luke Zonskom štabu TO Zapadne Slavonije poslala nekoliko vozila "zaplenjena (...) u toku izvođenja borbenih dejstava u širem rejonu Kozarca, Prijedora (...)"¹⁷⁴

Jedan broj kuća u Kozarcu nije bio oštećen u toku ratnih dejstava i granatiranja nego su namjerno uništavane, spaljivane i sistematski rušene.¹⁷⁵ Putem Radio Prijedora neprekidno su emitirane laži koje su unosile paniku među stanovništvo Kozarca. Radio Prijedor je navodio da Bošnjaci i Hrvati sami pale svoje kuće, iznosio je netačne podatke o broju zelenih beretki i istovremeno je pozivao na predaju oružja kojeg nije bilo.¹⁷⁶ Pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga nisu dozvoljavali povratak nasilno protjeranog stanovništva. Većina muškaraca je završila u jednom od logora dok su žene i djeca nezakonito zatočeni u logoru Trnopolje. Bošnjaci iz Trnopolja u prvim danima napada na Kozarac ostali su u svojim kućama. Oni su mogli svjedočiti razmjerama granatiranja, paljenja i pljačke Kozarca. Iz Trnopolja su mogli

¹⁷¹ "Interveniso je i interventni vod iz Prijedora, koji su predvodili Dado Mrđa, Zoran Babić i drugi, i počeli su da maltretiraju te žene i djecu." ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 143

¹⁷² Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje HMDCDR) Fond 26. ZnŠTO Z. Sl. Kut. 2. *Redovni operativni izveštaj ZnŠTO Zap. Slavonije. Pov. br: 51-15., od 29. V. 1992.*

¹⁷³ HMDCDR. Fond 26. ZnŠTO Z. Sl. Kut. 2. *Redovni operativni izveštaj ZnŠTO Zap. Slavonije. Pov. br: 51-56., od 15. VII. 1992.*

¹⁷⁴ HMDCDR. Fond 26. Zonski štab TO Zapadne Slavonije. Kut. br. 2. *Naređenje VP 4022 o rasporedu zaplenjenih vozila. Pov.br: 20-72., od 4. V. 1992., Naredba ZnŠTO Zapadne Slavonije o prijemu m/v u kasarni „Mladen Stojadinović“ Banja Luka za potrebe ZnŠTO. Pov. br: 56-2., od 6. VI. 1992., Redovni operativni izveštaj ZnŠTO Zapadna Slavonije. Pov. br: 51-26., od 9. VI. 1992., Zapisnik VP 8316 Prijedor o predaji vozila ZnŠTO Z. Sl., od 29. VI. 1992.*

¹⁷⁵ J. Medić, nav. dj., str. 39.

¹⁷⁶ M. Nezirević, nav. dj., str. 57.

vidjeti dim i plamen, ali osjetiti i miris paljevine. U napadima su uništene ili zapaljene Mutnička džamija,¹⁷⁷ *džamija u Kamičanima i sve ostale kozaračke džamije*.¹⁷⁸ Nakon nekoliko dana srpsko stanovništvo Kozarca se vratilo u neoštećene kuće.

Dio bošnjačkih kuća bio je sačuvan radi planiranog koloniziranja srpskog stanovništva. Naime srpske vlasti su namjeravale iseliti srpsko stanovništvo iz sela Bosanska Bojna, Gradina i Puzići u općini Velika Kladuša i naseliti ih u Kozarac. Vidi se to po tome što su u julu 1992. Srbi ovih sela dobili naredbu da se sa pokretnom imovinom isela na teritorij pod kontrolom Bosanskih Srba, gdje će im biti dodijeljene kuće i zemljišta u Kozarcu.¹⁷⁹ Jedan broj ovih porodica se i doselio na područje Kozarca.

Ako analiziramo događaje koji su prethodili napadima na Hambarine i Kozarac, možemo zaključiti da su oni dio planiranih aktivnosti i realizacija strateških ciljeva u Bosni i Hercegovini. "Ovi incidenti, koji su poslužili kao osnova za reakciju srpskih političkih i vojnih vlasti, bili su samo izgovor za započinjanje etničkog čišćenja u područjima na kojima su se mahom nalazili bošnjački gradovi, sela i zaseoci, u kojima su kontrolni punktovi bili uspostavljeni iz straha da bi zbog sve intenzivnije propagande protiv nesrba moglo doći do takvih napada."¹⁸⁰ Iz navedenog stava u Presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić potvrđuje se namjera za realizaciju navedenih ciljeva. Napadi na bošnjačka i hrvatska naselja desili bi se bez obzira na incidente. Zacrtni planovi jednostavno su se morali realizirati. Postoji veliki broj primjera u drugim općinama i mjestima gdje nije bilo nikakvog oružanog otpora a srpske snage su počinile brojne zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Najbolji primjer je ubijanje i nasilni progon Bošnjaka i Hrvata iz Banje Luke, uništavanje imovine i vjerskih objekata. Tako da argumenti koje je iznosio Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor predstavlja samo još jednu u nizu laži. Potvrđnost navedenog nalazimo i u Presudi Milomiru Stakiću gdje se navodi: "srpske vlasti su incidente u Hambarinama i Kozarcu iskoristile kao izgovor za započinjanje sveobuhvatnog oružanog sukoba u toj opštini, usmjerenog protiv civilnog stanovništva i nesrpskih paravojnih snaga. To je bio povod koji je Srbima omogućio da upotrebe nadmoćnu vojnu silu kojom su raspolagali kako bi postigli prva dva strateška cilja srpskog naroda."¹⁸¹ Svakako treba navesti i Izvještaj koji je Komanda 1. krajiškog korpusa 22. augusta 1992. godine poslala Komandi Operativne grupe Prijedor i u kojoj se kaže da su za nepotrebno pro-

¹⁷⁷ Teufik Hadžić, *Džamije i džemati Kozarca*, Grafis, Cazin, 2003, str. 38.

¹⁷⁸ Vehid Gunić, *Kozarac i Kozarčani*, Planjax, Sarajevo, 2000, str. 65.

¹⁷⁹ HMDCDR. Fond RSK. Kut. 1036/1. *Izveštaj pomoćnika načelnika Zonskog štaba TO Banija za obavještajne poslove Obaveštajnom odelu Glavnog štaba RSK – Knin. Str. pov. br: 282-2., od 13. VII. 1992.*

¹⁸⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 155.

¹⁸¹ Isto, paragraf 158.

sutu krv Muslimana odgovorne civilne i vojne vlasti u Prijedoru: "Sigurno je jedno: nepotrebno prosuta krv Muslimana već počinje da nam se sveti. Postoji informacija, *Muslimani su istjerani iz Prijedorske opštine* i oni koji su prebegli, a ranije nisu radili ništa protiv Srpske Republike, sada u Hrvatskoj prihvataju oružje i idu u rat protiv nas. Nekolicina takvih zarobljena je u Gradačcu. Osim toga, Muslimani *isterani ili pobegli* iz Prijedora u Hrvatskoj nasrću na sve što je srpsko i Srbi u Hrvatskoj u njima sada imaju fanatične neprijatelje, koje su im "darovali" prijedorski civilni i vojni organi."¹⁸² O razmjerama genocida počinjenog u Prijedoru saznanja su imali predstavnici tzv. srpske opštine Prijedor i vojne jedinice. Iz navedenog Izvještaja jasno se vidi da su Bošnjaci i Hrvati ubijani bez razloga ali sa jasnim ciljem i porukom. Iako se naglašava da je nepotrebno prosuta krv Muslimana, ubijanja nisu prestala, niti su poduzete neke mjere da bi se zaštitili Bošnjaci i Hrvati sa područja opštine Prijedor ili sudski kaznili počinioci zločina iz vojnih i policijskih jedinica. Ovaj dokument je zapravo pokušaj prebacivanja odgovornosti na lokalni nivo kako bi se amnestirali naredbodavci iz 1. krajiškog korpusa, CSB Banja Luka i Kriznog štaba ARK-a. *Za uspješno obavljen zadatak* komandant 1. krajiškog korpusa tzv. VRS je pohvalio 343. mtbr: "Jedinicama je poslata informacija o aktuelnim pitanjima političko-bezbedonosne situacije u zoni odgovornosti, a komandant korpusa pismeno je pohvalio sve borce i starešine 343. mtbr za pokazanu odlučnost, hrabrost i umešnost u borbama sa paravojnim formacijama u Hambarinama, Kozarcu i Prijedoru."¹⁸³ Pukovnik Osman Selak je u svom svjedočenju na suđenju 5. juna 1996. godine, na str. 1935 izjavio da je bilo prijedloga od srpskih vlasti da se Kozarac u čast Radmila Zeljaje preimenuje u Radmilovo. Iz navedenog se može vidjeti da zločinci uspjehom smatraju genocid i zločin nad nedužnim civilima. U nekoliko dana zločinci su u Kozarcu ubili blizu 800 civila.¹⁸⁴ Odmah nakon ulaska srpskih jedinica u Kozarac (26. maja 1992. godine) počelo je prikupljanje posmrtnih ostataka ubijenih i njihovo odvoženje na lokalitet masovne grobnice Tomašica. Iz svjedočenja pripadnika srpske vojske koji su učestvovali u sakupljanju i odvoženju posmrtnih ostataka žrtava u 3-4 dana iz Kozarca (sa različitih lokaliteta) u masovnu grobnicu Tomašicu odvezeno je nekoliko stotina posmrtnih ostataka ubijenih žena, djece, staraca.¹⁸⁵

¹⁸² Isto, paragraf 408.

¹⁸³ AIIZ, inv. br. 2-4685, Redovni borbeni izvještaj Komande 1.KK, op. str. pov. br. 44-1/155, od 31. V. 1992.

¹⁸⁴ J. Medić, nav. dj., str. 38.

¹⁸⁵ AINOBiHPUB, *Izvještaj sa terena*, 29.03.2013.

KOMANDA 1. KRAJIŠKOG KORPUSA

Op.str.pov.broj ~~44-1/150-1~~ 44-1/150-1 26 B/1

27.05.1992. god.

St.Gradiška

Likvidacija "zelenih beretki"
u širem rejonu s.Kozarac,
i z v e š t a j .-

GLAVNI ŠTAB VOJSKE SR BIH

U vezi sa likvidacijom "zelenih beretki" u širem rejonu
s.Kozarac dostavljamo sledeći izveštaj:

1. Oružani sukob započeo 25.05.1992. godine, a završio 27.05. u 13,00 časova.
 2. U oružanom sukobu sa naše strane učestvovali delovi 343.mtbr /ojačani mtb/ podržani sa 2 baterije haubica 105 mm i vodom tenkova M-84.
 3. Snage "zelenih beretki" ukupne jačine 1.500 - 2.000 ljudi bez težeg naoružanja.
 4. Ukupni rezultati:
 - od "zelenih beretki" u potpunosti oslobođen širi rejon s.Kozarci odnosno površina s.Kozaruša, s.Trnopolje, s.Donji Jakupovci, s.Gornji Jakupovci, Benkovac, s.Ratković /tt.830/;
 - na strani "zelenih beretki" 80-100 poginulih i oko 1.500 zarobljenih;
 - deo "zelenih beretki" /100-200 ljudi/ u begstvu na Kozari;
 - sopstveni gubici su 5 poginulih i 20 ranjenih, i
 - lakše oštećena (već popravljena) na hodnom delu 2 M-84.
- Komunikacija B.Luka - Ivanjska - s.Kozarac - Prijedor - Bos. Novi i širi rejon s.Kozarca potpuno pod kontrolom 1.KK.

NACELNIK OKORPUSA pukovnik Marčetić 	PRIJELAZIO: 27.5. (čas i mesec) 21.25 (čas i minut) 4.2.1992 (p o t p i s)
	1694 (tajni naziv) (br. telegrama) (br. grupe) (hitnost) (vrsta oznaka) (br. sl. veze)
	OBRADENO: 27.5 (dan i mesec) (čas i minut) (p o t p i s)
	PREDATO: (dan i mesec) (čas i minut) (p o t p i s)

Dokument br. 3 Izveštaj o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac¹⁸⁶

¹⁸⁶ AIIZ, inv. br. 2-4649, Komanda 1.KK, Izveštaj o likvidaciji "zelenih beretki" u širem rejonu s. Kozarac, op.str. pov. br. 44-1/150-1 od 27. V. 1992.

II.4. Napadi u gradu Prijedoru

Nakon nasilnog preuzimanja grada i napada na Hambarine i Kozarac pripadnici, TO R BiH (Kurevska četa) su pokušali da preuzmu kontrolu nad vitalnim objektima u gradu. Grupu od stotinjak slabo naoružanih pripadnika TO R BiH predvodio je inženjer Slavko Ećimović i Izet Mešić.¹⁸⁷ U ranim jutarnjim satima 30. maja 1992. godine, u nekoliko grupa i pravaca pripadnici TO R BiH su napali srpske snage koje su kontrolirale grad. Nakon prelaska rijeke Sane borbe su vođene u Partizanskoj ulici, oko zgrade Radio-Prijedor, SUP-a, zgrade općine Prijedor, kod podvožnjaka. Ova mala grupa pripadnika TO R BiH nije imala nikakve šanse u odnosu na nekoliko hiljada pripadnika srpskih snaga koje su bile naoružane i u svom sastavu imale tenkove, topove, minobacače i druga oruđa.¹⁸⁸ Značajne vojne snage iz sastava 343. motorizovane brigade uz podršku tenkova i uz minimalne gubitke prisilili su pripadnike TO R BiH na povlačenje. Tokom prijepodneva napad je zaustavljen, a većina pripadnika TO R BiH je poginula, ranjena ili zarobljena, jedan broj se uspio povući natrag prema šumama Kureva. U toku borbi, tenkovi i minobacači su neprekidno gađali Stari Grad, Zagrad i druge gradske ulice u kojima su bili naseljeni Bošnjaci. Mnoge kuće počele su gorjeti: "Stari Grad je najstariji dio grada Prijedora i u njemu su prije rata živjeli pretežno Muslimani. Do razaranja od 30. maja 1992. došlo je dijelom ubrzo nakon što je grad Prijedor napala grupa Muslimana na čelu sa Slavkom Ećimovićem, na šta su Srbi krenuli u kontranapad. Nakon što su Srbi, koji su bili bolje naoružani od Muslimana, uspješno odbili napad, u ranim jutarnjim časovima počelo je (...) etničko čišćenje grada Prijedora."¹⁸⁹ Grupa pripadnika TO R BiH, koja je pokušala povratiti kontrolu nad gradom, odlučila se na ovaj očajnički čin iz razloga što su srpske vlasti preuzele potpunu kontrolu nad životom u Prijedoru. Iako su srpske vlasti ovu akciju označile kao ključni argument za napad na Bošnjake i Hrvate općine Prijedor, i njima samima bilo je jasno da ova mala grupa pripadnika TO R BiH nije imala nikakve šanse za neki značajniji uspjeh. U suđenjima pred MKSJ ovaj događaj je promatran u tom svjetlu. Mnogi stručnjaci koji se bave pitanjima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava počinjenih u R BiH istog su stajališta. "Po meni, najvažniji rezultat ove istrage bio je to što je utvrđeno da Srbima u okolini Prijedora nikad nije bilo prećeno, ili bar ne u značajnijoj meri, od nesrpskog dela populacije. Otpora jeste bilo, čak manjih borbi u okolini grada, ali pre kao rezultat odbrane nego kao akcija koja je inicirala dalje sukobe. Ono što se dogodilo bila je op-

¹⁸⁷ J. Medić, nav. dj., str. 40.

¹⁸⁸ N. Sivac, nav. dj., str. 113.

¹⁸⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 277.

šta i sistematska akcija policije, vojske i dela građana Prijedora protiv nesrpskog dela populacije, koja je rezultirala zatvaranjem u logore, prisilnom deportacijom skoro čitavog nesrpskog stanovništva.¹⁹⁰

Stari Grad je granatiran sa svih strana. U napadu srpskih snaga na Stari Grad potpuno je izgorjelo više stotina uglavnom bošnjačkih kuća.¹⁹¹ Od posljedica granatiranja poginuo je jedan broj civila-Bošnjaka. Oko podneva srpska vojska počinje sa paljenjem i pljačkom bošnjačke imovine. Istovremeno je zapaljena i uništena Čaršijska džamija.¹⁹² Ulaskom srpskih snaga u Stari Grad počinje ubijanje civila. U Partizanskoj ulici, iz kuća, pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga nasilno izvode ljude i ubijaju ih. Tako je na raskrsnici kod teniskog igrališta ubijeno nekoliko osoba. Ubijeni su Čaušević Husein, Čaušević Samir, Čaušević Muharem, Pupovac Zdravko, Ibrahimović Rahman, Alijagić Suljo, Alijagić Fatima, Alijagić Ferid, Alijagić Ekrem, Zečić Mirsad, Zahirović Edhem, Zahirović Emir, Zahirović Enes i drugi. Ekshumirani su iz masovnih grobnica Tomašica i Jakarina kosa.¹⁹³ Prema postojećim podacima i činjenicama utvrđenim pred MKSJ i domaćim sudovima najviše ubijenih civila Bošnjaka i Hrvata izvršeno je u Partizanskoj, Rudničkoj ulici, ulici Muharema Suljanovića i Starom Gradu. Ubijanja su vršena pojedinačno ili grupno, u kućama, na ulici, na mjestima na koja su sakupljali ljude. Ubijani su bez razlike muškarci i žene, stariji i mlađi.

Tako su 30. maja 1992. godine ubijeni otac i sin, Cepić Mustafa i Sabahudin.¹⁹⁴ Ubijen je profesor Jakupović Hilmija koji je ukopan na gradskom groblju Pašinać. Kadić Šerif je ubijen a posmrtni ostaci su pronađeni u masovnoj grobnici Tomašica. Posmrtni ostaci ubijenog Kadirić Vejsila ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Džananović Kemal ubijen je a posmrtni ostaci su ekshumirani iz masovne grobnice Tomašica. Sarajlić Eniza srpski vojnici su ubili pred njegovom kućom dok je pokušavao da ugasi požar, ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Ubijeni supružnici Cepić Uzeir i Zuhra i njihov sin Almir pronađeni su i ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa. Naherović Muharem je ubijen kod visećeg mosta na Bereku, ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Oklopčić Idriz je ubi-

¹⁹⁰ Izjava Bob Reid na konferenciji Prijedor 1992: Van osnovane sumnje, 24. juni 2006, Sava centar Beograd, Fond za humanitarno pravo Beograd, str. 4.

¹⁹¹ R. Musić, nav. dj., str. 39.

¹⁹² Isto, str. 122.

¹⁹³ Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012, i AINOBiHPUB, Baza podataka i zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

¹⁹⁴ Posmrtni ostaci ubijenih pronađeni su i ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa. AINO-BiHPUB, Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.

jen a posmrtni ostaci su ekshumirani na gradskom groblju Pašinac. Ubijen je Edhem Zahirović i njegovi sinovi Emir i Enes, ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Izetagić Muhamed i njegov sin Muamer ubijeni su 30. maja i još se vode kao nestale osobe. Mujagić Muharem ubijen je u staroj klaonici "Impra" kod malog podvožnjaka,¹⁹⁵ ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Sejad Čehajić je ubijen zajedno sa Muharemom Mujagićem i još nije pronađen.¹⁹⁶ Na tržnici je ubijen Ismaili Ekrem, ekshumiran je iz masovne grobnice Jakarina kosa. Ispred Radio Prijedora ubijeni su braća Amir i Asim Medić, njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Handanagić Ekrem i njegov sin Dario ubijeni su 30. maja 1992. godine, njihovi posmrtni ostaci pronađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Ispred Radio Prijedora ubijen je i Handanagić Mehmed, ekshumiran iz masovne grobnice Jakarina kosa. Čordić Adem je na istom mjestu ubijen, ekshumiran iz masovne grobnice Jakarina kosa. Grozdanić Muharem je ubijen a ekshumiran iz masovne grobnice Jakarina kosa. Ubijen je Crnkić Muhamed i njegovi sinovi Mirsad i Sadik, njihovi posmrtni ostaci još nisu pronađeni. Ramić Abdulah je ubijen u Rudničkoj ulici, a njegovi posmrtni ostaci su pronađeni u masovnoj grobnici Jakarina kosa. Kadirić Admir-Ado ubijen je uz ogradu Toplane. Musić Džemal je ubijen ispred *Plavog nebodera*, posmrtni ostaci su ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa. Profesor Kulenović Hidajet ubijen je na dječijem igralištu, između *Crvenog i Plavog nebodera*.¹⁹⁷ Posmrtni ostaci Hidajeta Kulenovića ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa. Ekinović Fuad je ubijen ispred svoje kuće u ulici Muharema Suljanovića, ekshumiran je na gradskom groblju Pašinac. Čehić Mirsad ubijen je 30. maja 1992. godine, a njegovi posmrtni ostaci ekshumirani su iz masovne grobnice Jakarina kosa.¹⁹⁸

Dana 13. juna 1992. godine zločinci su ubili cjelokupnu porodicu Slavka Ećimovića. Ubijeni su Marija i Toma, majka i otac Slavka Ećimovića, brat Nikola, snaha Katarina i supruga Cecilija. Svi su ekshumirani iz masovne grobnice Jakarina kosa.¹⁹⁹ O zločinima u gradu Prijedoru počinjenim od strane srpskih snaga, u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navode se razmjeri ubijanja: "Ubistva nesrpskih stanovnika opštine Prijedor bila su masovnih razmjera. Životi nesrpskih stanovnika značili su vrlo malo ili ništa srpskim počiniocima."²⁰⁰ Lokalni Radio Prijedor je neprekidno

¹⁹⁵ N. Sivac, nav. dj., str. 139.

¹⁹⁶ R. Musić, nav. dj., str. 38-42.

¹⁹⁷ N. Sivac, nav. dj., str. 139-140.

¹⁹⁸ AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

¹⁹⁹ AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

²⁰⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 661.

emitovao poruke Kriznog štaba tzv. srpske opštine Prijedor da je počinjen oružani napad na grad Prijedor i na srpski narod i da se vode borbe sa ustaško-muslimanskim snagama.²⁰¹ Preživjeli su svjedočili o ovom događaju: “Rano ujutro uključujem program Radija-Prijedor i čujem dramatičan i preozbiljan glas Senije Džafić koja usporenim ritmom, jasno izgovarajući svaku riječ, čita saopćenje Kriznog štaba Srpske opštine Prijedor o napadu muslimanskih ekstremista na do sada naš mirni grad Prijedor (...). Satima se ponavljaju iste informacije.”²⁰² Svakih 5 minuta upućivana su saopćenja koja su imala za cilj širenje laži, straha i prikriivanje prave istine o dešavanjima u Prijedoru i okolini. Radio Prijedor je pozivao sve građane koji su lojalni Republici srpskoj da na svojim kućama i stanovima izvjesje bijele krpe te da se okupe ispred zgrade Radio Prijedora.²⁰³

Na suđenju pred MKSJ u predmetu protiv Milomira Stakića, Nusret Sivac je svjedočio o događajima od 30. maja 1992. godine.²⁰⁴ Nakon što je dio kuća izgorio ili bio pogođen tenkovskim granatama, srpski vojnici su počeli sa sistematskim i temeljitim razaranjem Starog Grada. Uporedo je počeo nasilni progon i nezakonito zatočenje nesrpskog stanovništva. Bošnjaci iz Zagrada i Skele protjerani su iz svojih kuća. Srpske vlasti nisu dozvoljavale Bošnjacima iz dijelova grada koji je potpuno uništen da se usele kod rođaka i prijatelja. U tu svrhu izdali su naredbu broj: 02-111-145/92 od 6. juna 1992. godine u kojoj je naređeno SJB Prijedor da ne dozvoli useljavanje i smještaj i da one, koji su našli smještaj kod rođaka ili prijatelja, treba vratiti u njihova mjesta stanovanja.²⁰⁵ Ovom naredbom Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor je želio izvršiti potpunu kontrolu nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor. Većina nasilno protjeranih je autobusima odvezena u logore Trnopolje, Keraterm i Omarsku. Kakav je bio odnos srpskih vlasti, policije i vojske vidi se iz presude MKSJ u predmetu Duško Tadić gdje se navodi da su Bošnjaci i Hrvati morali biti obilježeni: “Oni koji su ostali, morali su nositi bijele trake na rukavima kako bi se mogli razlikovati i stalno su bili izloženi maltretiranju, premlaćivanju i još gorim postupcima, a taktika zastrašivanja bila je uobičajena. Ne-Srbi u opštini Prijedor bili su podvrgnuti strahovitom zlostavljanju.”²⁰⁶ Brojni dokumenti o razaranju Starog Grada svjedoče na koji

²⁰¹ N. Sivac, nav. dj., str. 114.

²⁰² M. Nezirević, nav. dj., str. 62.

²⁰³ N. Sivac, nav. dj., str. 114.

²⁰⁴ “Skoro cijeli dan, do kasno poslepodne, upravo sa ovih pozicija ispred moje zgrade, same obale Berega, (Bereka, ispr. M.B) dugo je tenkovima, sa jednim tenkom i nekoliko onih minobacača, zasipan Stari grad. Stari grad je gorio odmah, od ranih jutarnjih sati.” ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 277.

²⁰⁵ Službeni glasnik općine Prijedor, broj 2/92 od 25. juna 1992. godine.

²⁰⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 466.

način je potpuno uništen ovaj dio grada. Tako u *Odluci o rušenju objekata oštećenih od ratnih dejstava* broj: 02-111-239/92 od 23. juna 1992. godine koju je donio Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor navedeni su objekti za rušenje u ulici M. Suljanovića, 25. novembra i M. Tita. Posebno je navedeno rušenje vjerskih objekata-džamija u ulici M. Suljanovića i M. Tita. Kuće kojima su bili vlasnici Bošnjaci i Hrvati obilježavane su za rušenje. "Ekipa na čelu sa Duškom Miljušem i Veljkom Hrgarom obilježavala je hrvatske i muslimanske kuće koje treba uništiti, pa čak i kuće koje su još uvijek bile u dobrom stanju. Noću su kuće rušene eksplozivom, a ujutro bi dolazio kamion da ukloni šut."²⁰⁷ Nezakonito uhapšene civile bošnjačke i hrvatske nacionalnosti srpske snage su odvodile u zatočeničke logore. Neke od zatočenika su odmah ubijali na ulazu u logor. Na ulazu u logor Omarska ubijeni su Abdulah Muranović, Asaf Muranović i Abdulah Ramić.²⁰⁸ Velik broj civila, Bošnjaka i Hrvata, ubijen je pred svojim kućama. Posmrtno ostake ubijenih sakupljali su na gradskom teniskom igralištu. Posmrtno ostatke su prikupljali od 30. maja do 10. juna 1992. godine. Prikupljena tijela su kamionima odvezena na lokalitet rudnika Tomašica u unaprijed pripremljenu masovnu grobnicu. Ubijanje Bošnjaka i Hrvata u gradu Prijedoru trajalo je tokom perioda 1992-1995. godine. Najveći intenzitet ubijanja nesrpskog stanovništva u gradu bio je u periodu maj-august 1992. godine. Ovdje želimo izdvojiti ubistvo Omera Karadžića u bolnici u Prijedoru. U Izvještaju SJB Prijedor o zločinima koje je počinio Zoran Žigić navedeno je: "Dana 24. jula 1992., oko 21:00 sat, u hodniku (...) bolnice u Prijedoru. (...) Žigić je prišao nosilima na kojima je ležao ranjeni Omer Kardžić (Karadžić, prim. M.B) i ubo ga nožem u srce, ubivši ga na licu mjesta."²⁰⁹ Posmrtni ostaci ubijenog Omera Karadžića ekshumirani su 1999. godine sa gradskog groblja Pašinac.²¹⁰ Pojedinačni zločini nastavljeni su 1993., 1994. i 1995. godine. Najveći broj Bošnjaka i Hrvata ubijen je nakon povratka srpskih vojnika sa ratišta širom BiH ili nakon pogibije srpskih vojnika na raznim ratištima. Obično, nakon povratka sa ratišta pijani srpski vojnici su dolazili u noćnim satima i izvodili Bošnjake i Hrvate iz kuća i ubijali ih. Tako su u u noći 19./20. septembra 1995. godine iz župnog stana odveli svećenika prijedorskog župnika vlč. Tomislava Matanovića i njegove roditelje Josipa i Boženu i ubili ih a njihove posmrtno ostatke bacili u bunar u Rizvanovići-Bišćani odakle su ekshumirani 2001. godine.²¹¹

²⁰⁷ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 278.

²⁰⁸ N. Sivac, nav. dj., str. 179.

²⁰⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Miroslav Kvočka idrugi*, paragraf 637.

²¹⁰ AINOBIHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

²¹¹ AINOBIHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

II.5. Napadi srpskih snaga na područje Brda

Opći napad na područje Brda (Biščani, Rizvanovići, Rakovčani, Hambarine, Zecovi, Čarakovo) počeo je 20. jula 1992. godine. Srpske snage, uz podršku oklopnih vozila, počele su opći napad na Biščane.²¹² U sastavu tih snaga bili su pripadnici vojske i policije, a nosili su različite vojne uniforme. Nakon što su ušli u nebranjeno selo, pripadnici srpske vojske i policije su, kako je navedeno u Presudi MKSJ u predmetu Radoslav Brđanina: „Bosanskim muslimanima, mještanima sela Biščani, saopšteno je da se okupe na raznim sabirnim punktovima u selu.”²¹³ Pripadnici srpske vojske, koji su izvršili napade na Biščane, bili su Srbi iz susjednih sela. Među njima su bili srpski vojnici iz Ljeskara, Ljubije i drugih mjesta. Stanovnici Biščana, još ranije su srpskim vlastima predali lovačko i naoružanje za koje su imali dozvole, tako da nisu bili nikakva prijetnja. Unatoč tome i dogovorima da neće biti nikakvih vojnih napada na ova naselja, otpočeo je opći vojni napad. Od jutra, 20. jula 1992. godine, pripadnici srpske vojske su počeli ubijati stanovnike Biščana. Oko podne su bili u zaseoku Mrkalji i naredili da svi iziđu iz svojih kuća i stoje u dvorištima svojih kuća. Tu su počeli odvajati muškarce i odvoditi ih prema raskrsnici u Biščanima. Nakon nekog vremena začula se pucnjava iz automatskog naoružanja. Muškarci koji su povedeni prema raskrsnici su ubijeni. Kako se navodi u Presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: “Srpske snage su u glinokopu u zaseoku Mrkalji puškama i teškim naoružanjem sa jednog oklopnog transportera ubili otprilike 30 do 40 ljudi.”²¹⁴ U bašti Hašima Mrkalja, ubijeni su Medić Adem-Ado i Mrkalj Ibrahim. Malo dalje ubijen je ostatak grupe koja je povedena prema raskrsnici. Među ubijenima je i Mrkalj Fehim. Prema iskazima svjedoka skoro sva tijela bila su na jednoj gomili. Kada su žene i djeca vidjeli tijela ubijenih i prišli da prepoznaju svoje najmilije, srpski vojnici su zapucali na njih. Poslije nisu smjeli prilaziti mjestu gdje su ubijeni mještani zaseoka Mrkalji. Nakon nekoliko dana došli su vojni kamioni koji su odvezli posmrtnu ostatak ubijenih. Utovar ubijenih vršila su petorica Bošnjaka (mještani zaseoka Čemernica) koje su srpski vojnici prisilili na to.²¹⁵ Iz kuća su ova petorica ljudi tražili deke kako bi umotali posmrtnu ostakke ubijenih jer su se tijela već počela raspadati (prilikom ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica pronađeni su posmrtni ostaci

²¹² Biščani su selo i mjesna zajednica koja se sastojala od sljedećih zaselaka: Mrkalji, Hegići, Ravine, Duratovići, Kadići, Alagići i Čemernica. Srpske snage su ovo selo napale 20. jula 1992. ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 256.

²¹³ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 407.

²¹⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 256.

²¹⁵ Isto, paragraf 259.

koji su pripadali ubijenim a koji su bili umotani u deke).²¹⁶ Nakon ulaska u selo, pripadnici srpske vojske su jedan broj Bošnjaka uzeli kao živi štit. Ovi ljudi morali su ići ispred srpskih vojnika koji su iz kuća izvodili muškarce i vodili ih prema centru sela. Jedan broj ljudi ubili su pred njihovim kućama na očigled žena, djece, majki. Jedan broj mještana je doveden pred mjesnu trgovinu i tu je ubijen. Među ostalima, tu su ubijeni Kaltak Smail, Kaltak Bego, Kaltak Almir, Hajrudin Husein, Hajrudin Jasmin i drugi. Njihovi posmrtni ostaci su pronađeni 2013. godine u masovnoj grobnici Tomašica.²¹⁷ Muškarce, koje su odvajali, ubijali su pojedinačno i u grupama. Tako su iz kuće Kadirić Sauda izveli Đolić Besima, Kadirić Seada, Pašić Asima i Bašić Zlatana i ubili ih iza kuće.²¹⁸ Zločinci su u zaseoku Hegići, pred kućom Hegić Huseina, ubili Hegić Mesuda čije je posmrtne ostatke vidjela supruga. Zajedno sa Mesudom ubijeno je 11 članova iz porodice Hegić. Ubijeni su Hegić (Sakib) Muharem, Hegić (Sakib) Mirzet, Hegić (Ibro) Sakib, Hegić (Salih) Ismet, Hegić (Mehmed) Emir, Hegić (Mehmed) Esad, Hegić (Hasan) Mehmed, Hegić (Hasan) Šerif, Hegić (Husein) Ibro, Hegić (Ibro) Jasmin, Hegić (Osman) Husein.²¹⁹ Ovaj podatak je potvrđen i u presudi MKSJ u predmetu Radoslav Brđanin gdje se navodi: "U jednom voćnjaku u selu Hegići postrojeno je i iz vatrenog oružja ubijeno 12 lica. Otprilike 20 lica ubijeno je na autobuskoj stanici između sela Alagići i Čemernica. Kad je pokolj završen, nekoliko muškaraca, bosanskih Muslimana, moralo je pod nadzorom pripadnika vojske bosanskih Srba pokupiti leševe sa puteva."²²⁰ U zaseoku Hegići, na njivi, u blizini kuće Hegić Abdulaha ubijeni su Abdulah Hegić i njegovih pet sinova. Tu je ubijen i Hegić Ragib. Njihovi posmrtni ostaci su pronađeni u masovnoj grobnici Tomašica.²²¹ Habibović Emir ubijen je pred kućom svoje sestre Samire. Mrkalj Hašim je ubijen pred svojom kućom kao i Kadirić Rasim i to naočigled svoje majke. U Bišćanima, u zaseoku Ravine, ubijen je Medić Idriz. Hegić Mirsad ubijen je stotinjak metara od svoje kuće. Pred svojim kućama u Bišćanima ubijeni su Hegić Vejsil, Ramulić Kemal, Ramulić Vahid, Duratović Mehmed, Duratović Zemira (ubijena u kući). Duratović Đula ubijena kod kuće pred bunarom, a muž Duratović Husnija u voćnjaku iza kuće. U Bišćanima kod mlina ubijeni su Kaltak Dedo, Ejupović Nedžad i drugi. U Bišća-

²¹⁶ Prilikom ekshumacije na lokalitetu masovne grobnice Tomašica pronađeni su posmrtni ostaci koji su pripadali ubijenima a koji su bili umotani u deke. Autor ove knjige je sa dvojicom istražitelja INO BiH učestvovao u ekshumaciji i uvjerio se u navedeno.

²¹⁷ AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

²¹⁸ Njihovi posmrtni ostaci ekshumirani su 2013. godine iz masovne grobnice Tomašica. AINO-BiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

²¹⁹ *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

²²⁰ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 409.

²²¹ AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

nima, na lokalitetu Hegići-Trzno ubijeno je više Bošnjaka, među njima Hegić Mujo, Hegić Sulejman, Hegić Husref, Hegić Elvedin i drugi. Prema izjavama svjedoka, Hegić Bujazid je ubijen na jednoj njivi na način da mu je jedan zločinac prišao sa leđa i pucao u glavu.²²² Na ovom mjestu je ubijeno više ljudi kojima su nakon pucanja u tijelo prilazili i pucali u glavu. U Biščanima je ubijeno oko 260 ljudi²²³ (muškaraca, žena i djece) u toku napada srpskih snaga i u prijedorskim *logorima smrti* u koje su nezakonito zatočili ljude iz Biščana. Do sada su posmrtni ostaci ubijenih mještana naselja Biščani pronađeni na 20 lokacija.²²⁴ Jedan broj u masovnim, a jedan u pojedinačnim i zajedničkim grobnicama.

Scenario ubijanja se odvijao na način da su grupe muškaraca odvodili malo dalje od njihovih kuća a onda ih ubijali. Ubijali su u grupama po desetak ljudi. Nakon ubijanja išli su dalje, a tijela ubijenih su ležala na mjestima ubijanja. Ubijanje su zločinci izvršavali na način da su najčešće žrtvama pucali u leđa. Bilo je slučajeva da su žrtvama naređivali da legnu na zemlju a onda bi im pucali u glavu ili leđa. Prilikom pljačke srpski vojnici su muškarce prisiljavali da tovore opljačkane stvari a nakon toga su ih ubijali. Navedeno je potvrđeno u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Sutradan ujutro su se vojnici vratili u manjim grupama i počeli da pljačkaju kuće. Odnosili su televizore, zlato i druge dragocjenosti, takođe iz kuće tasta svjedoka S. Tog dana su vojnici odveli dvojicu muškaraca, Husniju Hadžića i Haru Pelaka,²²⁵ da pomognu u prikupljanju tijela. Nakon toga više nisu viđeni. Svjedok S je saznao da su tog dana srpski vojnici ubili njegovog oca u njegovoj kući u Hegićima."²²⁶

Istovremeno sa napadom na Biščane, pripadnici 343. motorizovane brigade napali su i Rizvanoviće. Isti scenario ubijanja i odvođenja Bošnjaka u logore odvijao se i u Rizvanovićima. Uz podršku oklopnog transportera ujutro su ušli u Rizvanoviće. Ljudi su istjerivani iz svojih kuća, odvajani su muškarci od žena i djece i odvođeni na strijeljanje ili u logore. U selu Rizvanovići su, između ostalih, ubijeni Munib Dedić, Sefer Dedić, Sejfo Dedić, Karanfil Kadić, Hasan Kamenac, Dedo Karagić, Rasim Rizvanović i Vehbija Taić. U štali Kadić Hajdera ubijen je Karagić Samir, kojeg je pronašla majka Halida i iznijela ga iz štale ali ga nije mogla sahraniti. Dana 23. jula 1992. godine tijelo je odvezeno vojnim kamionom. Posmrtni ostaci Karagić Samira pro-

²²² AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka i Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

²²³ *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

²²⁴ AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

²²⁵ Posmrtni ostaci ove dvojice ubijenih pronađeni su na lokalitetu masovne grobnice Jakarina kosa. AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

²²⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 258.

nađeni su u masovnoj grobnici Jakarina kosa.²²⁷ Ispred kuće Kadirić Vahide ubijeno je nekoliko muškaraca, među njima Vahidin sin Nihad i Rizvanović Hamid. Srpski vojnici su ispred kuće ubili Karagić Šefika i njegove sinove Salku i Fikreta. Prema izjavama preživjelih, zločinci su im pucali u predio genitalija, tako da su žrtve umirale satima, a nitko im nije mogao pružiti pomoć. Njihova tijela su ležala 4-5 dana ispred porodične kuće, niko nije vidio ko je pokupio i odveo tijela. Ekshumirani su iz masovne grobnice Tomašica. Kadirić Salih je zajedno sa unukom Kadirić Samirom odveden pred kuću Duratović Džemala gdje su mučeni i ubijeni. Salih je dugo mučen, a onda natjeran da uđe u šaht za vodu. zločinci su poklopili poklopac šahta i gazili po njemu sve dok poklopac nije poravnat. Supruga je pronašla Saliha, pokušala ga je izvući ali nije mogla, bio je doslovce smrskan, glava mu je bila skoro smrskana. U Rizvanovićima, kod pržionice kafe, ubijeni su Sadić Sajid, Karagić Munib, Duratović Nail, Duratović Faruk i još peterica Bošnjaka.²²⁸ Nakon ubistva ovih ljudi, jedan od srpskih vojnika je došao do supruge ubijenog Karagić Muniba koja ga je molila da ode do tijela ubijenih i da sa mrtvog Muniba uzme novčanik, burmu i sat. Istovremeno je molila srpskog vojnika kojeg je poznavala da joj dozvoli da ukopa ubijenog muža, što joj nije dozvoljeno. Posmrtni ostaci ubijenog Karagić Muniba pronađeni su u masovnoj grobnici Tomašica.²²⁹ Najviše Bošnjaka iz Rizvanovića ubijeno je kod prodavnice i kafane (oko 40 muškaraca). Tu su ubijeni Alagić Fikret, Kadirić Ermin, Kadirić Edhem, Kadirić Avdo, Habibović Derviš, Karagić Hamza i drugi. Istog dana u večernjim satima, majka Vahida je vidjela ubijenog sina Ermina na navedenom lokalitetu.²³⁰ Čaušević Hikmet je ubijen oštirim predmetom (zaklan) kod kuće Kadirić Suada; ubijenog sina vidjela je njegova majka. **Čaušević Muharem i Muhamed** izvedeni su iz kuće Kadirić Abdulaha i strijeljani. Zajedno sa još šesnaest muškaraca, Kadirić Emdžad strijeljan je oko 200 metara od kuće.²³¹

Jedan broj ljudi iz Rizvanovića, Bišćana i drugih mjesta, koje su pripadnici srpske vojske odveli iz svojih kuća, autobusima su odvezeni u logore. Na putu za Prijedor na lokalitetu Šljunkare-Crne jaruge iz autobusa je izvedena grupa od trinaest Bošnjaka i tu strijeljana. Među ubijenim su Kekić Nurija, Kekić Halid i drugi. Na lokalitetu Tukovi-Kratelj iz autobusa je izvedeno i ubijeno više Bošnjaka. Među ubijenim

²²⁷ AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

²²⁸ AINOBiHPUB, *Baza podataka i Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

²²⁹ AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

²³⁰ Ovaj lokalitet se u narodu zove Duratovića kahve.

²³¹ AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka i Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

su Kadirić Enes, Karagić Samir i drugi.²³² Pripadnici tzv. VRS, koji su napali civilno stanovništvo Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana, ubili su nekoliko stotina muškaraca i žena. U više slučajeva srpski vojnici su prisiljavali preživjele da pokopaju posmrtno ostatke ubijenih, to su radile i žene i muškarci. Tako je u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeno da su mještani morali ukopavati ubijene: "Komandant je tražio od njega da kopa grobove. Odveli su ga iza kuće Smaila Karagića gdje su se nalazila dva tijela, a u njihovoj blizini još šest njih, od kojih su neka bila ženska. Iskopao je raku."²³³ Pored ubijanja, pripadnici srpske vojske su pljačkali, mučili i tukli nezakonito zarobljene. U presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić navedeni su postupci pripadnika srpske vojske: "Svjedok X i njegov otac su učinili kako je naređeno. Dok su bili u tom kafću, vidio je kako vojnici čiste i pljačkaju selo, muče i tuku zarobljenike, a neke i ubijaju."²³⁴

Nakon što su ubili jedan broj ljudi, oni koji su imali sreću da prežive 20. juli, odvedeni su u logore Keraterm i Trnopolje. Odmah po ulasku u selo srpski vojnici počeli su pljačku, otimajući novac, zlato i druge vrijedne stvari. Fizičkom maltretiranju bili su izloženi muškarci prilikom vođenja na mjesta ubijanja ili do logora. Nakon ulaska pripadnika srpske vojske u navedena naselja na području Brda, jedan broj žena, djevojaka i djevojčica je silovan. Prema brojnim iskazima žrtava najveći broj silovanja desio se nakon ubijanja i odvođenja muškaraca u logore. Primjeri silovanja i seksualnih zlostavljanja pojedinih žena i djevojčica dio su svjedočenja žrtava koja se nalaze u prilogu knjige. U logor Keraterm iz Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana, Hambarina i Čarakova poslije 20. jula 1992. godine odvedeno je nekoliko stotina muškaraca. Najveći broj ubijenih u prostoriji broj 3, u logoru Keraterm, bili su mještani naselja Rakovčani. U pokušajima da izbjegnu sigurnu smrt, jedan broj muškaraca iz Rizvanovića, Rakovčana pokušao je doći do Bihaća. Međutim, ta grupa je otkrivena i zarobljena. Zarobljeno je 117 muškaraca koji su zatvoreni u Dom u Miskoj Glavi, a onda u logoru na stadionu u Ljubiji. Na stadionu je ubijen jedan broj muškaraca, a jedan dio odveden na lokalitet Redak u rudniku Ljubija. Na lokalitetu Redak ekshumirane su dvije masovne grobnice. Svjedok tog strašnog zločina, koji je pobjegao sa strijeljanja, pred MKSJ je svjedočio u više predmeta.²³⁵

Nekoliko dana nakon zločina preostalim stanovnicima Bišćana, Rizvanovića, Rakovčana naređeno je da napuste svoje kuće i da idu prema naselju Tukovi. U Tukove su stigli djeca, žene, starci koji su odvezeni u logor Trnopolje. Nakon progona

²³² AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

²³³ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 850.

²³⁴ Isto, paragraf 861.

²³⁵ Svjedočenje Nermina Karagića, ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 828-858.

stanovnika sa Brda počela je asanacija terena odnosno uklanjanje posmrtnih ostataka ubijenih. Za to su srpski vojnici angažirali preživjele Bošnjake. U presudi MKS u predmetu Milomir Stakić navodi se: "Dana 23. jula 1992. svjedoku S i još desetini muškaraca naređeno je da pomognu u prikupljanju tijela na području mjesne zajednice Bišćani. Ovaj zadatak organizovali su dvojica srpskih vojnika, Ranko Došen i Slavko Petrović, koji su tim povodom tog jutra došli u Čemernicu sa dva kamiona. Ta dvojica vojnika i drugi koji su bili s njima bili su naoružani i odjeveni u maskirne uniforme. Svjedok S je opisao kojim su putem kamioni išli i gdje su sve pokupili leševe. Nisu dobili nikakvu opremu (na primjer rukavice ili maske) za posao s leševima, a smrad tijela koja su se raspadala bio je nesnosan. Stoga su tijela umotavali u deke, od kojih su neke bile marke "ambasador". Svjedok S je rekao Pretresnom vijeću koliko su tijela sakupili i sa kojih lokacija, i naveo je imena izvjesnog broja mrtvih. Kamione su punili leševima i odvozili ih da ih isprazne. Ni svjedok S, kao ni drugi Muslimani, nije išao kamionima do krajnjeg odredišta."²³⁶

Nakon napada na Bišćane, Rizvanoviće i Rakovčane, srpske vojne snage 23. jula 1992. godine napale su nebranjena naselja Čarakovi i Zecove. Jedan broj muškaraca, znajući šta se sprema, uspio je da se sakrije i da izbjegne sigurnu smrt. Po uhodanom scenariju i sa istim snagama, rano ujutro počeo je napad srpskih snaga. Pucajući iz automatskog oružja i uz podršku oklopnog transportera, počeli su odvajati muškarce od žena i djece i odvoditi ih prema putu Prijedor-Sanski Most. Jedan broj muškaraca je ubijen odmah kod svojih kuća, a jedan broj je odveden na lokalitet Poljski Put. Posebno treba istaći ubijanje mještana Čarakova kod džamije. Grupa srpskih vojnika je iz kuća izvela dvanaest muškaraca i zajedno sa imamom Sulejmanom ef. Dizdarevićem odvela ih pred džamiju gdje su ih strijeljali. Nakon ubijanja na njih su nabacali tepihe iz džamije i zapalili posmrtnu ostatke ubijenih. Ubijeni su Sulejman f. Dizdarević, Husein Sušić, Rasim Sušić, Kemal Kahteran, Zekir Musić, Avdo Mujdžić, Hasib Musić, Husein Kljajić, Emir Čaušević i Redžep Mujdžić.²³⁷ Dvojica preživjelih su Sead i Ibrahim Sušić. Preživjeli svjedok ovog događaja navodi detalje ovog zločina: "Izveli su nas iz kuća, poredali u red, a nakon toga postrojili ispred džamije i strijeljali. To je bilo prije 11 sati. (...) 'Bilo nas je 12. Preživjeli smo ja i amidža. Otac i

²³⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 259.

²³⁷ Prvostepeno vijeće Suda BiH je 27. marta 2013. godine izreklo prvostepenu osuđujuću presudu za Dragomira Soldata i Velemira Đurića čime su osuđeni na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od po 21 godinu. U odnosu na optuženog Zorana Babića utvrđena je kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 21 godinu, dok je ranije utvrđena kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 22 godine izrečena pravosnažnom presudom Suda BiH od 15. februara 2013. godine, pa mu je izričena jedinstvena kazna dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 godina. *Sud BiH, Prvostepena presuda u predmetu br. S1 I K 011967 13 KrI Dragomir Soldat i drugi.*

drugi amidža su ubijeni. Rafal je presjekao amidžu. Otac je bio mrtav na licu mjesta, dok je hodža još davao znake života. Izbijena mu je bila gornja vilica. '(...) 'Pucali su iz automata. Metak je prošao kroz strica i završio u džamiji. Ja sam ranjen u butinu i pao u nesvijest. Nakon strijeljanja sakrio sam se kod mezara Ekrema Mujdžića. Sa moje lijeve strane bili su kukuruzi i čempresi visine oko metar. Sakrio sam se i gledao kako se na strijeljanje vode moje komšije,' priča Sead i pokazuje mjesto koje mu je tog jula bilo utočište i jedini spas.²³⁸

Zločinci su nakon ulaska u Čarakovo počeli paliti kuće ljudi koji su pobjegli pred njima. One koje su pronašli kod kuća bili su fizički maltretirani, izloženi prijetnjama i raznim ucjenama, a neke žene su silovali pripadnici srpskih snaga. Pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga su muškarce odvodili od kuća i ubijali. Postoji jedan broj svjedoka ovih zločina koji su preživjeli i ispričali na koje su načine ubijani Bošnjaci Čarakova: "Četnici su istjerali sve stanovništvo i natjerali nas da se krećemo prema autobusnoj stanici. Tu se nalazila i kafana "Sidro". (...) Kod kuće Omanović Ibrahima vidio sam poubijanih sedam ljudi. Mještane nisam prepoznao. Kod kuće Bačić Azima vidio sam šest ljudi, naslaganih jedan preko drugog. Kod kuće Džananović Šefika vidio sam, također, par ubijenih ljudi. Svi ovi ljudi poubijani su dok smo se mi skupljali prema sabirnom punktu autobusna stanica."²³⁹ Ovdje želimo navesti samo nekoliko slučajeva zločina u Čarakovu. Tako su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga privedene muškarce odvodili po dvojicu u štalu Šabana Redžića i ubijali ih. Tu je ubijen Hopovac Rasim. Na Poljskom putu ispred kuće Redžić Zijada ubijeno je više Bošnjaka među njima Redžić Mustafa. Iza Zikine kafane, u ljetnoj kuhinji, ubijeni su Musić Edin, Mujdžić Rasim i Razim, Redžić Irfan. Na različite načine zločinci su ubijali Bošnjake Čarakova. Na Poljskom Putu pored rijeke Sane, srpski vojnici su naredili Brakić Ademu da skoči u rijeku Sanu i da pliva. Adem je rekao da ne zna plivati. Jedan od srpskih vojnika je gurnuo Adema u rijeku Sanu i odmah ispucao rafal iz automatske puške u Adema. Behlić Enesa zločinci su natjerali da sakuplja posmrtnu ostatku ubijenih po Čarakovu da bi i njega kasnije ubili. Posmrtni ostaci ubijenog Behlić Enesa ekshumirani su iz masovne grobnice Tomašica.²⁴⁰

Istog dana srpski vojnici su napali i naselje Zecovi. Na isti način zločinci su postupali i u Zecovima. Dolazili bi pred kuće i odvodili muškarce i ubijali ih. Tako su odveli Muharema Tatarevića i njegove sinove Senada, Sejada, Nihada, Zilhada, Zi-

²³⁸ <http://brzevijesti.ba/clanak/18208/sead-susic-prezivjeli-svjedok-strijeljanja-kod-dzamije-u-carakovu-efendija-dizdarevic-je-davao-znakove-zivota>

²³⁹ Grupa autora, *Tiše ubijaju - svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorском kraju*, Preporod, Zenica, 1992, str. 75.

²⁴⁰ AINOBIHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka*.

jada i Nishada i nedaleko od kuće zajedno sa još nekoliko muškaraca ubili.²⁴¹ Njih su od kuća odveli komšije koje su prepoznale mnoge žene. Ubijeni su na raskrsnici makadamskog puta, nedaleko od svoje kuće. Svi su ubijeni vatrenim oružjem. Omanović Alu od kuće su odvele komšije i pronađen je u masovnoj grobnici Tomašica. Među nezakonito uhapšenim u Zecovima bili su i članovi porodice Hopovac. Hopovac Huseina i njegovog brata Jasima zločinci su izdvojili iz grupe nezakonito zatočenih muškaraca i strijeljali ih kod betonskog mosta koji prelazi rijeku Sanu na Žegeru kod sela Čarakovo.²⁴²

Ono što posebno želimo istaknuti su zločini nad članovima porodice Bačić. Nekoliko porodica Bačić živjelo je u Zecovima, naselje Gradina. U naselju Gradina pripadnici tzv. VRS su 25. jula 1992. godine ubili 31 civila, među kojima 15 djece: Bačić Šehrija (1940), Bačić Minka (1959), Bačić Enisa (1960), Bačić Asima (1969), Bačić Erna (1970), Bačić Šida (1946), Bačić Šaha (1928), Bačić Đula (1957), Bačić Ziba (1930), Horozović Hašija (1933), Horozović Ramiza (1960), Behlić Raza (1962), Seferović Gopa (1928), Kahteran Fatima (1938), Bačić Refik (1967), Bačić Ibrahim (1927), Bačić Nermin (1979), Bačić Nermina (1986), Bačić Jasmin (1984), Bačić Semir (1987), Bačić Refika (1987), Bačić Ernest (1989), Bačić Zikret (1976), Bačić Sabahudin (1979), Bačić Zikreta (1982), Bačić Ferida (1979), Bačić Elvisa (1981), Horozović Nermina (1976), Horozović Nermin (1981), Behlić Senadin (1983) i Behlić Aladin (1980). Troje djece je preživjelo strijeljanje. Preživjeli svjedok ovog događaja bio je Zijad Bačić, dječak od petnaest godina. Prenosimo dio sjećanja ovog preživjelog svjedoka:²⁴³ "Svi smo bili u jednoj prostoriji. U jednom momentu se čula pucnjava te glas ispred kuće koji je rekao da svi izađemo vani, (...), njegova strina je izašla i rekla da se u kući nalaze samo žene i djeca ali uprkos tome vojnici su rekli da svi izađu vani. Vani su stajali vojnici sa maskama, nastavio je Bačić priču o danu kada je nestao 31 stanovnik Zecova. Žene i djeca su izlazili, a ja sam, od Boga je to dato, zadnji izlazio i dok sam oblačio cipele oni su već počeli paljbu. Čula se vriska žena i djece. Uzeo sam cipele i protrčao u kuću koja se nalazila u blizini, sakrio sam se (...). Pucali su dok nisu vidjeli da svi leže na zemlji. Poslije sam vidio kako vojnik pištoljem puca u one za koje je mislio da su živi, pojasnio je Bačić."²⁴⁴ Zločinci su kasnije posmrtno ostake žrtava sakrili i do danas nisu pronađeni. Najmlađa žrtva bio je dje-

²⁴¹ AINOBiHPUB, *Zapisnici o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

²⁴² AINOBiHPUB, *Zapisnik o utvrđivanju identiteta i primopredaji posmrtnih ostataka.*

²⁴³ Autor lično poznaje Zijada Bačića i u nekoliko navrata je razgovarao o ovom događaju i uzeo pismenu izjavu koja se nalazi kod autora.

²⁴⁴ [http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ispovijest-jedinog-prezivjelog-u-masakru-kod-prijedora-zijada-bacica-osjetio-sam-kako-mi-meci-dizu-zemlju-pod-nogama.](http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/ispovijest-jedinog-prezivjelog-u-masakru-kod-prijedora-zijada-bacica-osjetio-sam-kako-mi-meci-dizu-zemlju-pod-nogama)

čak Bačić Ernest. U naselju Zecovi rijetki su preživjeli, zločinci su ubijali djecu, žene, starce. Jedna od preživjelih djevojčica navodi: "Ranili su me u stomak i obje ruke, a moga brata u desnu nogu i lijevu ruku. Čula sam da pitaju ima li ko živ. Mi nismo ništa rekli. Oni su još jednom zapucali u nas. Potom su izišli van i naredili da se zapali kuća. Ja i ranjeni brat smo otišli u drugu sobu. Prenoćili smo u kući. U toku noći smo čuli pucanje. Ujutro smo čistili krv sa sebe i kada sam pošla da se umijem vidjela sam svoje roditelje mrtve."²⁴⁵

Napad srpskih snaga na području Ljubije odvija se po istom scenariju kao i u ostalim djelovima općine Prijedor. Odvođenje muškaraca u logore, ubijanje pred kućama, na ulici provodili su pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga. Na putu Hambarine-Ljubija ubijeno je više desetina Bošnjaka i Hrvata. Najveći broj njih je ubijen uz cestu gdje su dio i ukopali ili bacili u bunare i septičke jame. Do sada je uz put Hambarine-Ljubija pronađeno i ekshumirano više masovnih, zajedničkih i pojedinačnih grobnica.²⁴⁶

Iz svjedočenja preživjelih žrtava sa područja Brda i Ljubije mogu se vidjeti razmjeri i strahote zločina koje su počinili pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga. Ova svjedočenja u prilogu predstavljaju veoma važan i značajan dokaz postojanja namjere za potpuni ili djelimični **nestanak Bošnjaka i Hrvata sa područja općine Prijedor.**

II.6. Napad na Briševo

U ovom dijelu obradit ćemo napade srpskih snaga na nekoliko naselja koja su bila naseljena hrvatskim stanovništvom, u prvom redu na naselja Briševo, Stara Rijeka, Rajlaš. Međutim, akcenat ćemo dati na Briševo jer u ovom naselju je najviše ubijenih Hrvata. U naselju Briševo prema popisu iz 1991. godine živjelo je 406 stanovnika. Prema nacionalnoj zastupljenosti u Briševu je živjelo 370 Hrvata, 16 Jugoslovena, 7 Srba, 1 Bošnjak i 11 ostalih.²⁴⁷ U selu Briševo bilo je otprilike 120 kuća.²⁴⁸ Prvi put su mještani Briševa bili u prilici vidjeti ratne strahote kada su Bošnjaci Hambarina pred napadom srpskih snaga napustili svoja ognjišta i spas potražili u šumama

²⁴⁵ Grupa autora, *Tiše ubijaju - svjedočenja o genocidu nad bosanskim Muslimanima u Kozaračkom i Prijedorskom kraju*, nav. dj., str. 75.

²⁴⁶ AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

²⁴⁷ *Nacionalni sastav stanovništva*, Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991, Statistički bilten br. 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993.

²⁴⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 284.

Kureva. Većina nasilno protjeranih mještana Hambarina prošla je kroz Briševo, a pojedine hrvatske porodice su pružile utočište izbjeglim (neki su ostali više dana u Briševu). Poslije Hambarina i Kozarca na udaru srpske artiljerije našlo se i naselje Briševo. Kao i u ostalim dijelovima općine Prijedor napad je otpočeo krajem maja kada je ovo naselje granatirano. Tom prilikom nije bilo poginulih ni povrijeđenih. Navedeni događaj potvrđen je u presudi MKSJ u predmetu Radoslav Brđanin: "Dana 27. maja 1992. selo je napadnuto minobacačima iz pravca Rasavaca i Oštke Luke, dva sela istočno od Briševa u kojima su bosanski Srbi bili u većini. Prije granatiranja vlasti bosanskih Srba na tom području zahtijevale su od mještana da im predaju sve oružje. Iako se radilo samo o lovačkim puškama i pištoljima u zakonitom posjedu, oružje je predato bosanskim Srbima u Rasavcima."²⁴⁹ Ovim napadom srpske snage su pokazale da nijedno naselje u kojem žive ne-Srbi neće biti pošteđeno napada. U junu 1992. godine počinju nezakonita hapšenja i zatočenja mještana Briševa i Stare Rijeke. Nezakonita zatočenja vršena su u logorima Krings, Keraterm, Omarska, Manjača i Batković. U logoru Omarska ubijeni su Jozo Buzuk, Joso Barišić, Vladimir Barišić, Miroslav Šolaja-Miro i Slavko Mlinar. Mlinar Slavko ekshumiran je 2004. godine iz masovne grobnice Stari Kevljani, a iz masovne grobnice Kevljani 1999. godine ekshumirani su Jozo Buzuk, Joso Barišić, Vladimir Barišić i Miroslav Šolaja. U logor Krings u Sanskom Mostu odveden je Matanović Vinko, koji je ubijen na putu za Manjaču. Ekshumiran je iz masovne grobnice Ušće na Dabru 2001. godine.²⁵⁰ Nakon sveopćeg napada na područje Brda koji je krenuo 20. jula 1992. godine na red je došlo i naselje Briševo. Napadom na Briševo srpske vojne snage konačno su potpuno zauzeli nebranjena naselja na lijevoj obali Sane. Napad srpskih snaga na Briševo otpočeo je 24. jula 1992. godine u ranim jutarnjim satima. "(...), srpske snage su napale većinsko hrvatsko selo Briševo, i to nakon što su mještani postupili po naređenju da predaju oružje. Premda nije pružen oružani otpor, u tom napadu je ubijeno šezdeset i osam seljana, među kojima četrnaest žena, dva dječaka i četiri invalida."²⁵¹ Minobacački napad je trajao cijeli dan i bio je uvod za napad srpske pješadije. Od posljedica granatiranja poginule su Lucija Ivandić i Mara Mlinar.²⁵² Napad na Briševo bio je dio koordiniranog plana 6. sanske i 5. kozaračke brigade tzv. VRS. Jedinice iz sastava ovih brigada prethodno su izvršile potpuno opkoljavanje ovog prostora, a onda iz više pravaca otpočele napad. U napadu na Briševo učestvovala je 6. sanska brigada sa većinom svojih snaga. Potvrdu navedenog nalazimo u dokumentu koji

²⁴⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 411.

²⁵⁰ AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

²⁵¹ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 482.

²⁵² *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

opisuje ratni put brigade: “U vremenu od 23-25.7.1992. godine izvedena je akcija na čišćenju terena Briševo-Kurevo-Stara Rijeka-Stari Majdan, između komunikacija Sanski Most-Prijedor i Sanski Most-Ljubija. U ovoj akciji učestvovala su sve jedinice brigade koje nisu bile na ratištu na Koridoru. Ista je uspješno izvedena i bez gubitaka na našoj strani, (...)”²⁵³ U ovom napadu na nebranjena naselja Briševa i Stare Rijeke učestvovala su snage tri bataljona iz sastava 6. sanske brigade. Inače u sastavu 6. krajiške brigade (V.P. 6797/6) su tokom maja, juna i jula 1992. borbeno djelovali, na prostoru općina Prijedor i Sanski most, i Srbi s okupiranog područja Banovine, tj. općine Hrv. Kostajnica.²⁵⁴

Mještani Briševa nisu pružali nikakav oružani otpor. Većina se skrivala u podrumima svojih kuća čekajući šta će biti sa njima. Neki su pokušali pobjeći iz Briševa, ali su se vratili jer je selo bilo u potpunoj opsadi. Tokom 24. jula, granate su padale po čitavom Briševu da bi predveče prestalo granatiranje. Prema iskazima preživjelih, na selo su padali minobacački projektili od 120 mm. Granatiranje je vršeno sa položaja tzv. VRS sa pravca Stanara iz Batkovaca, položaja sa Redka iz pravca Rasavaca i sa brda zvanog Dragišića Glavica. Nakon cjelodnevnog granatiranja počeo je pješadijski napad. Jedinice 6. sanske i 5. kozarske brigade tzv. VRS između 17.00 i 18.00 sati počele su sa ulaskom u selo i ubijanjem. Iz pravca Sanskog Mosta (Stare Rijeke) napadale su jedinice iz sastava 6. sanske brigade a iz pravca Ljubije jedinice 5. kozarske brigade tzv. VRS. Prilikom ulaska u selo srpski vojnici iz sastava 6. sanske brigade tzv. VRS su ubijali sve one koje su zatekli. Na tom pravcu su ubili Stipu Dimača, Maru Marijan, Franju Marijan, Luku Mlinara, Ivicu Mlinara, Jerku Ivandića, Milana Ivandića, Stipu Ivandića, Peju Ivandić, Josu Lovrića, Ivicu Buzuka, Matu Buzuka, Milana Buzuka, Ivu Lovrića, Sreću Buzuka, Miroslava Buzuka, Vladu Buzuka i Iliju Atliju.²⁵⁵ Na drugom pravcu napada 5. kozarska brigada isto je postupala prema civilnom stanovništvu Briševa. Ubijeni su Marko Buzuk, Srećo Ivandić, Danica Ivandić, Ivandić Miro, Stipo Ivandić, Mara Ivandić, Milka Marijan Zvonko Marijan, Luka Komljen, Kaja Komljen, Ivo Komljen, Ante Komljen i Kaja Komljen rođ. Barišić, Mara Matanović, Ervin Matanović, Luka Mlinar i Mirsad Švraka.²⁵⁶ Uveče 25. jula 1992.

²⁵³ U dokumentu koji opisuje ratni put 6. sanske brigade na strani 12. navedeno je angažiranje ove brigade u “čišćenju terena” u vremenu 23-25.07.1992. godine. AIIZ, inv. br. 2-4702, *Ratni put 6. sanske brigade*.

²⁵⁴ Arhiv Policijske uprave Sisačko-moslavačke. Spis za konvalidaciju protiv Poznanović Đorđe-Sl. zabilješka SJB Kostajnica o inf. razgovoru s osumnjičenim Poznanović Đorđem od 22. VII. 1992. i Sl. bilješka SM Dubica o inf. razgovoru s Vlasisavljević Lazarom iz Uštice na okolnosti nestanka Kovačević Mile, od 7. VI. 1992.

²⁵⁵ *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki “Izvor”, Prijedor, 2012.

²⁵⁶ *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki “Izvor”, Prijedor, 2012.

pješadija vojske bosanskih Srba ušla je u Briševo. Vojnici su nosili uniforme JNA sa crvenim trakama oko ruke ili šljema. Neki su imali četnička obilježja i šubare.²⁵⁷

U Briševu i Staroj Rijeci su u dva dana ubijene kompletne porodice Matanović, Atlija, Dimač, Barišić. Najmlađa žrtva bio je Ervin Matanović (14), a najstarija Stipo Dimač (81). Odmah po ulasku u selo počeli su paliti kuće i štale (kada je noć pala vidjelo se da je selo u plamenu). U više slučajeva u presudama MKSJ navedene su iznesene činjenice. Tako se u predmetu Milomir Stakić navodi broj zapaljenih kuća: "Tokom napada je od požara djelimično ili potpuno uništeno 68 kuća. Vojnici su, uz to, iz kuća odnosili razne stvari kao što su televizori, videorekorderi, radioaparati i izvjesni komadi namještaja."²⁵⁸ Dana 29. jula 1992. godine uništena je katolička crkva u Briševu. Prvo su zločinci zapalili crkvu a nakon toga došlo je do urušavanja krovišta; zvonik crkve je oštećen protuoklopnim projektilima.²⁵⁹ Prema knjizi "Raspeta crkva u Bosni i Hercegovini" uz filijalnu crkvu u Briševu (župa je u selu Stara Rijeka) su spaljeni i svećenički stan i vjeronaučna dvorana, od pripadnika 6. krajiške brigade s područje općine Sanski Most.²⁶⁰

Broj ubijenih Hrvata u Briševu naveden je u presudi MKSJ u predmetima protiv Milomira Stakića, Radoslava Brđanina i Momčila Krajišnika, kao i u optužnicama protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića: "U periodu od 24. do 26. jula 1992. godine u selu je ubijeno 77 Hrvata, od kojih je troje ubijeno na kukuruzištu, a četvoro na kraju šume u blizini Briševa."²⁶¹ Posebno je bila izražena brutalnost prilikom ubijanja civila. Na različite načine su ubijane žene, djeca, starci. Veliki broj žena i djevojaka je silovan od strane zločinaca. Opisujući načine ubijanja, svjedoci pred MKSJ u predmetu Radoslav Brđanin navode kako su srpski vojnici: "Peru Dimača, jednog starijeg bosanskog Hrvata, pripadnici vojske bosanskih Srba prisilili su da se svuče, potom su ga udarali Biblijom i na kraju ga ubili pucajući mu u glavu."²⁶² Ubijanje hrvatskog stanovništva Briševa i Stare Rijeke izvršeno je na više mjesta.²⁶³

Nakon ulaska u selo srpski vojnici su preko stotinu mještana Briševa i Stare Rijeke odveli i nezakonito zatočili u logor Krings u Sanskom Mostu. Među zatočenim

²⁵⁷ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 411, 412.

²⁵⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 284.

²⁵⁹ Franjo Marić, Anto Orlovac, *Banjalučka biskupija u slici i riječi od 1881. do 2006*, Biskupski ordinarijat, Banja Luka, 2006, str. 126.

²⁶⁰ *Raspeta crkva u Bosni i Hercegovini – uništavanje katoličkih sakralnih objekata u Bosni i Hercegovini (1991.-1996.)*, gl. urednik Ilija Živković, Banja Luka, Mostar, Sarajevo, Zagreb, 1997, str. 126.

²⁶¹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 269.

²⁶² ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 412.

²⁶³ AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

je bio i župnik župe Stara Rijeka vlč. Iljo Arlović koji se od posljedica mučenja liječio godinama. Navedeno je potvrđeno i u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik: "U zatočenički centar u hali "Kring's" u Sanskom Mostu dovedeno je trideset i šest muškaraca iz tog sela."²⁶⁴ Preživjeli stanovnici Briševa dali su brojna potresna svjedočenja o zločinima pripadnika srpskih vojnih jedinica. Ubijanja su se događala isključivo danju, ubijali su na licu mjesta, pa je velik broj masovnih grobnica koje su žrtve čak same kopale. Nerijetko su zajedno zakapani i životinje i ljudi. Preživjeli svjedoci tvrde da su poubijane Hrvate Srbi tukli do iznemoglosti, da su im noževima presijecali tetive na rukama i nogama, da su im odsijecali meso s tijela, klali ih, ubadali noževima po tijelu, odsijecali noseve, uši, spolne organe, parali trbuhe, lomili rebra, ubijali ih drvenim toljagama i krapovima.²⁶⁵ O tome kako su vršena ubijanja i drugi zločini postoje brojna svjedočenja: "U velikom broju slučajeva Srbi su primoravali majke, supruge i djecu da promatraju brutalnosti nad muškarcima. Gotovo sve mlađe žene i djevojke silovane su. Stječe se dojam da su se zločinci naprosto takmičili tko će izvršiti najmonstruoznije zlodjelo."²⁶⁶

Brojna svjedočenja o navedenim nalaze se kao sastavni dio ove knjige. Iz tih svjedočenja može se spoznati sva dubina zločina počinjena nad Hrvatima sela Briševa.

II.7. Zločin na Korićanskim stijenama

Zločin pripadnika srpskih policijskih snaga nad Bošnjacima i Hrvatima počinjen na području Korićanskih stijena bio je unaprijed pripremljen i isplaniran. Da je ovaj zločin nad civilima bio dio unaprijed pripremljenog plana potvrdili su brojni svjedoci na suđenjima pred MKSJ i Sudom BiH. Kampanja prisilnog protjerivanja Bošnjaka i Hrvata sa područja općine Prijedor dio je Strateškog plana političkog rukovodstva tzv. srpske opštine Prijedor. U tom smjeru predstavnici srpske vlasti, pripadnici vojnih i policijskih snaga poduzimali su mjere i radnje kojima su namećani takvi uvjeti života u Prijedoru da su Bošnjaci i Hrvati bili prisiljeni napuštati svoja ognjišta. Srpske vlasti su u tu svrhu organizirali konvoje kojima su ljude deportirali u pravcu Travnika, Bosanske Gradiške, Doboja, Karlovca i drugih mjesta. U toku transporta nasilno protjeranih Bošnjaka i Hrvata pratnju su činili policajci iz *Interventnog voda* SJB Prijedor. Nasilno protjerivanje Bošnjaka i Hrvata sa područ-

²⁶⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 482.

²⁶⁵ <http://brisevo-prijedor.webs.com/>

²⁶⁶ <http://www.klix.ba/vijesti/bih/obiljezena-20-godisnjica-zlocina-nad-hrvatima-u-brisevu/120726021>.

ja tzv. srpske opštine Prijedor imalo je za cilj da ovo područje potpuno *etnički očisti*. O prisilnim protjerivanjima Bošnjaka i Hrvata sa područja općine Prijedor pred Sudom BiH u Prvostepenoj presudi u predmetu Zoran Babić i drugi, zaključeno je da je krajnji cilj bio potpuni nestanak Bošnjaka i Hrvata sa ovog područja. U ovom predmetu se navodi: "Polazeći od svih prethodnih ključnih utvrđenja, Sud je izvan svake razumne sumnje, zaključio da je u kritično vrijeme došlo do prinudnog prese-ljenja stanovništva sa područja opštine Prijedor i da je preseljenje bilo cilj udruženog zločinačkog poduhvata čiji su pripadnici, između ostalih, bili optuženi Zoran Babić, Milorad Škrbić, Željko Stojnić i Dušan Janković,²⁶⁷ te da su oni, svaki svojim radnja-ma (kako je prethodno opisano), u značajnoj mjeri doprinijeli realizaciji zajedničkog zločinačkog plana prinudnog iseljavanja nesrpskog stanovništva sa područja opštine Prijedor, putem konvoja od 21.08.1992. godine."²⁶⁸

Nasilno protjerivanje je vršeno na različite načine i različitim transportnim sred-stvima. U svrhu nasilnog protjerivanja kao prevozna sredstava korišteni su autobusi, kamioni, kamioni sa prikolicama, vozovi. Oni koji su bili prisiljeni napustiti svoja ognjišta ostavljali su cjelokupnu imovinu. Sa sobom su nosili samo najnužnije stvari. Prije samog progona, Bošnjaci i Hrvati su bili prinuđeni potpisivati izjave-dokumen-te kojima se odriču svoje imovine u korist tzv. RS, platiti sve račune i drugo što su vlasti tzv. srpske opštine Prijedor nametale kao uvjet za odlazak.²⁶⁹ Prilikom nasilnih protjerivanja policajci iz srpske SJB Prijedor vršili su psihofizičke torture, zastrašiva-nja, pljačku, silovanja i ubijanja.

Glavni razlog zbog čega su Bošnjaci i Hrvati morali napustiti svoja ognjišta su uvjeti koje je nametnula i provodila vlast tzv. srpske opštine Prijedor. U toku ljeta 1992. godine konvoji kojima su Bošnjaci i Hrvati prisilno napuštali Prijedor prvobit-no su se kretali pravcem Prijedor - Banja Luka - Skender-Vakuf - Vitovlje - Gostilj - Turbe da bi kasnije bili preusmjereni na pravac Prijedor - Banja Luka - Skender-Va-kuf - Korićani - Vlašić - Turbe. Prilikom transporta nasilno protjeranih Bošnjaka i Hrvata općine Prijedor uvjeti su bili užasni. Ljudi su transportovani u vozilima ko-ja su bila pretrpana, u konvojima je bio i veliki broj male djece, žena i starih osoba. Ova putovanja trajala su dugo uz namjerna zaustavljanja konvoja na mjestima na kojima nije bilo nikakve zaštite od sunca. Kako je bilo ljeto, zbog velikih vrućina, nedostatka vode, velik broj protjeranih je dehidrirao i bio u teškom zdravstvenom

²⁶⁷ Navedene osobe su pravomoćno osuđene na zatvorske kazne. *Sud BiH, Predmet: X-KR-08/549 Ba-bić i drugi, Drugostepena presuda (dalje u tekstu Sud BiH, Drugostepena presuda u predmetu Zoran Babić i drugi).*

²⁶⁸ *Prvostepena presuda u predmetu Zoran Babić i drugi*, paragraf 284.

²⁶⁹ R. Musić, nav. dj., str. 113.

stanju. Tokom kretanja konvoja, najčešće pratioci nisu dozvoljavali da se uz put sipa voda. Nije dozvoljavano vršenje fizioloških potreba. Uz put su konvoji stajali u naseljima gdje su civili i vojnici srpske nacionalnosti ulazili u vozila vršili zastrašivanja, pljačkanje, fizička i psihička maltretiranja, bilo je slučajeva da su pojedine žene ili djevojke nasilno izvođene i silovane. Pljačka nasilno protjeranih Bošnjaka i Hrvata bila je uobičajeni obrazac. Uz prijetnje, oduzimali su novac, zlato i druge dragocjenosti. U toku putovanja po nekoliko puta vršene su pljačke. Pljačku novca i ostalih dragocjenosti vršili su direktno srpski policajci ili su vozači i ljudi iz vozila u njihovo ime morali sakupljati novac, zlato, satove i drugo.²⁷⁰ Policajci iz Interventnog voda su svjedočili o pljačkanju ljudi iz konvoja: "Ljude koje smo obezbjeđivali pljačkali smo mi iz interventnog voda. To je neko odozgo naredio komandiru Miroslavu Parašu i tim je najčešće rukovodio Dado Mrđa. Njega su se svi bojali. Ljudima bi se davale kese i onda bi se sve to njemu predavalo. Kasnije, nekada bi nam poslali oko 100 maraka, ali ostalo je sve završavalo kod načelnika Sime Drljače."²⁷¹ Ukoliko nisu bili zadovoljni sa novčanim iznosima ili drugim, tražili su još. Često su prijetili tako što bi izveli nekog iz vozila prislanjajući mu pištolj na glavu i prijeteci da će ga ubiti ili da će mu ubiti dijete ako ne sakupi što više novca, zlata. Ono što je obilježilo zločin nad Bošnjacima i Hrvatima općine Prijedor prilikom nasilnih progona jeste zločin srpskih policajaca Interventnog voda SJB Prijedor na lokalitetu Korićanskih stijena. Pripadnici Interventnog voda koji su učestvovali u zločinu na Korićanskim stijenama a koji su pravosnažno osuđeni pred Sudom BiH su Zoran Babić, Milorad Škrbić, Dušan Janković, Željko Stojnić, Damir Ivanković, Gordan Đurić, Ljubiša Četić, Saša Zečević, Radoslav Knežević i Marinko Ljepoja. MKSJ je pravosnažno osudio i Darka Mrđu.

U brojnim svjedočenjima pred MKSJ i Sudom BiH utvrđeno je da je postojao plan ubijanja velikog broja zatočenika iz logora Trnopolje prilikom njihove deportacije za Travnik. Plan je bio da se na Vlašiću iz kolone izdvoje muškarci a onda ubiju i njihovi posmrtni ostaci prikriju. Pojedini svjedoci čuli su razgovore srpskih policajaca koji govore o *dogovoru* radi ubijanja logoraša iz logora Trnopolje: "Navodi svih prethodno nabrojanih svjedoka su u potpunosti saglasni i sa navodima Svjedoka KO-18 koji je naveo da je još u Trnopolju čuo kako *plavci* između sebe komentarišu: 'Radimo sada, kako smo se dogovorili!'"²⁷² Ovo je samo potvrda o postojanju namjere počinjenja ovog udruženog zločinačkog poduhvata. Potvrdnost navedenog

²⁷⁰ Izjava S.R. svjedoka data autoru 20. februara 2014. godine.

²⁷¹ Irena Antić, *Korak između života i smrti*, Helsinška povelja br. 171-172 januar-februar 2013, Helsinški odbor za ljudska prava Srbije, Beograd, 2013, str. 49.

²⁷² Isto, paragraf 407.

nalazimo u prvostepenoj Presudi Suda BiH u predmetu Babić i drugi: “Dakle, imajući u vidu sve prethodno navedene dokaze, Sud je zaključio da je još prije polaska konvoja postojao plan da se izvrši ubijanje određenog broja ljudi. (...), imajući u vidu navode svih prethodno nabrojanih svjedoka koji čine logičnu cjelinu, Sud je izvan svake razumne sumnje zaključio da su pojedini pratioci još prije polaska konvoja iz Tukova znali da će doći do likvidacije i da je kad je počelo razdvajanje kod rijeke Ilomske, postalo očigledno da se ti ljudi razdvajaju radi ubijanja.”²⁷³ Pojedini pripadnici srpske policije ili civili znajući šta se sprema onima koji budu deportovani iz logora Trnopolje, pokušali su upozoriti članove pojedinih porodica ili direktno nezakonito zatočene osobe. Bilo je slučajeva da su pojedini Srbi upozoravali neke ljude prije kretanja konvoja ali i prilikom samog razdvajanja što se navodi u prvostepenoj Presudi Suda BiH u predmetu Babić i drugi: “Na kraju, pored svih navedenih svjedoka, a posebno u kontekstu izjave svjedoka KO-18, treba se prisjetiti i iskaza (...), koja je potvrdila kako joj je, dan ili dva prije, Dragoljub Gligić sugerisao da prenese bratu i ocu da ne kreću konvojem od 21.08.1992. godine, jer se svašta sprema i da je *sve to dogovoreno*.”²⁷⁴

Od početka juna Bošnjaci i Hrvati su prisiljavani napuštati svoja ognjišta. U nekoliko konvoja velik broj je napustio Prijedor i spas tražio na teritoriji pod kontrolom A R BiH, HVO ili u R Hrvatskoj. Oni koji su bili prisiljeni napustiti svoj grad konvojima su kretali sa više lokacija. Tako je Radio Prijedor obavijestio da 21. augusta 1992. godine iz naselja Tukovi kreće konvoj za Travnik i da oni koji hoće napustiti Prijedor trebaju doći na navedeni lokalitet. U pokušajima traženja spasa velik broj ljudi je u Tukovima čekao da se ukrca u konvoj. Pratnju konvoju, kao i obično, činili su pripadnici Interventnog voda SJB Prijedor. Koliko je u konvoju bilo osoba navodi i jedan od pratilaca konvoja: “Mi iz interventnog voda smo se javili u krugu policije i u nekoliko tura su nas prebacili do mjesta Tukovi. Tamo je bio jako veliki broj ljudi, Bošnjaka, Hrvata, čak i Srba, koji su se pozdravljali (...). Vidio sam da je došao Dule Janković u policijskom golfu, a komandir Paraš nam je rekao da se rasporedimo, svako da uzme jedan autobus ili šleper. Ljudi su ulazili u stare gradske kamione i autobuse, njih je možda bilo 14 ili 15. Ma, mislim da je 1.500 ljudi tamo bilo, sigurno.”²⁷⁵

Istovremeno, u logoru Trnopolje počele su pripreme za transport nezakonito zatočenih Bošnjaka i Hrvata. U četiri autobusa preduzeća *Autotransport Prijedor* ukr-

²⁷³ Isto, paragrafi 409 i 420.

²⁷⁴ Isto, paragraf 408.

²⁷⁵ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-ispovijest-o-zločinu>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

cani su zatočeni. U logoru Trnopolje, u tom trenutku, boravili su isključivo muškarci jer su žene već bile transportovane. Na raskrscima, u Kozarcu autobusima iz Trnopolja pridružili su se autobusi, kamioni i kamioni sa prikolicama sa Bošnjacima i Hrvatima koji su ukrcani u Tukovima. Tu je formirana kolona od osam autobusa i osam kamiona. Odmah u Kozarcu počela je pljačka; tu su srpski policajci oduzeli novac, nakit i drugih vrijednih stvari. Oduzimanje se nastavilo i tokom puta prema Kneževu, tako da su dragocjenosti u vozilu u kome je bio svjedok oduzimate u četiri navrata, te bi mu davali kesu i naredili da se u istu sakupe novac, zlato, satovi i drugi vrijedni predmeti. Da je pljačka putnika bila redovna i planirana pojava, potvrđuju svjedoci Vlado Beban i Svjedok KS-2, koji su bili vozači u konvoju od 21.08.1992. godine, te sudionici više konvoja.²⁷⁶ U toku vožnje prema Travniku, nekoliko puta konvoj je stajao. Prvi put je stao u Karanovcu. Iz svjedočenja pripadnika Interventnog voda na suđenju pred Sudom BiH u predmetu Babić i drugi potvrđeno je pljačkanje nasilno protjeranih i iz ovog konvoja. U Presudi se navodi: “ Nakon toga, stali smo još par puta. Jako je vruće bilo pa smo stajali i dizali ceradu na kamionu da putnici mogu da dišu. Kada smo nakon Karanovca stali, izišao sam i prišao mi je Mrđa i dao vreću da se izvrši pljačka. Ja sam ubacio kesu nazad, ali je nikada nisam tražio nazad. To je Mrđa uradio na zadnjem stajanju i objasnio je kada je vidio kako malo novca u njoj ima.”²⁷⁷

Kada je zadnji put konvoj zaustavljen na makadamskom putu kod rječice Ilomske na Vlašiću, počelo je odvajanje muškaraca od žena i djece. Muškarcima je naređeno da izađu iz autobusa, šlepera, kamiona i kamiona sa prikolicom i da se postroje. Pokazujući prstom u mlade muškarce počelo je odvajanje i selekcija. Tu je izdvojeno oko 200 muškaraca. Preživjeli svjedoci navode kako su muškarci odvajani za ubijanje: “Stali smo jer je moj kamion bio među zadnjim. I došao je Mrđa, izveo me i uzeo kesu. Nakon toga, pokazao je na neke ljude, kao ‘ti, ti, ti...’ i oni su morali izaći iz mog kamiona i ući u autobus. Ja sam odmah znao da nešto nije u redu jer se to nikada ranije nije dešavalo, da se izdvajaju neki muškarci.”²⁷⁸ Tu je srpskim policajcima podijeljena municija kako bi mogli izvršiti dio plana. Jedan od preživjelih svjedoka navodi: “Kolonu su zaustavila četiri vojnika i naređuju nam da izađemo. Kažu, ne nositi stvari, neka stoje unutra (...). Morali smo da stanemo u kolonu dva po dva. Prislonili su nas uz put i prebrojavali mlade ljude. Pošto su stariji ostali u autobusu i ja sam pošao, ali mi je neko rekao da se vratim nazad. Oficir koji je stajao sa kokar-

²⁷⁶ Sud BiH, *Prvostepena presuda u predmetu Babić i drugi*, paragrafi 292 i 304.

²⁷⁷ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-ispovijest-o-zločinu>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁷⁸ Isto

dom na čelu tražio je od ovoga što nas je postrojio tačan broj. (...) Tada su nam naredili da sjedamo svi u tri autobusa. Čak su nas i puškama nabijali unutra. Po trojica ili četvorica na sjedištima.”²⁷⁹ Osuđeni pripadnik Interventnog voda koji je priznao krivnju navodi imena učesnika u zločinu: “Mrđa je naredio da svi uđemo u autobuse. Ljudi su se već unutra trpali, u svakom je bilo možda 80 ljudi, i govorili su im da je razmjena, ali bilo je jasno da nema ništa od toga. Instinkt proradi u tim situacijama, i znao sam da ih nema više. Sa mnom su u kamion ušli Mrđa, Paraš, Babić i Četić.”²⁸⁰ Nakon petnaestak minuta vožnje, autobusi su stigli na lokalitet Korićanskih stijena u blizini naselja Korićani na planini Vlašić. Jedan autobus je stao na jednoj krivini i bio je udaljen od drugog oko 100 metara.

Pripadnici Interventnog voda počeli su izvoditi ljude iz autobusa u grupama 2-3 i ubijati odmah u neposrednoj blizini. Zaštićeni svjedok iz pratnje konvoja navodi način na koji su ubijani Bošnjaci i Hrvati na Korićanskim stijenama: “Poslije zaustavljanja, svjedok KS-2 krenuo je prema jednoj krivini i tom prilikom je vidio kako iz njegovog (prvog) autobusa pratio izvođe dva po dva muškarca i ubijaju ih.”²⁸¹ Preživjeli sa strijeljanja na Korićanskim stijenama opisuje kako bi bila izvedena dvojica ili trojica, potom bi se začula pucnjava i sve tako dok nije došao red na njega.²⁸² Iz svjedočenja preživjelih može se rekonstruirati način na koji su ljudi ubijani. Većina preživjelih govori o pucanju žrtvama u predio leđa i glave: “Kad je svjedok osjetio cijev na leđima, rečeno mu je da izađe. Izašao je sa još dvojicom civila. Vidio je pet *plavaca* kako stoje. Od te petorice, kod provalije su stajala trojica. Išli su prema njemu, kad su im okrenuli leđa, svjedok je čuo psovke potom je osjetio metak u leđima. Bio je pogođen u predio ramena ali je uspio preživjeti zahvaljujući činjenici što je prilikom pada naletio na jelke.”²⁸³ Ubijeni su padali u provaliju ili su ih bacali. Pucali su u njih iz neposredne blizine iz automatskih pušaka i pištolja. A na tijela ubijenih i ranjenih koji su pali u provaliju bacali su ručne bombe ili pucali na tijela ubijenih i ranjenih. Ovo ubijanje je trajalo petnaestak minuta.

Iz drugog autobusa, koji je stao nešto niže izveli su ljude. Nakon izvođenja iz autobusa Darko Mrđa i Miroslav Paraš su se kratko dogovorili kako ubijati ljude. Ljudima koji su bili postrojeni u dvije kolone naređeno je da priđu bliže ivici provalije i da

²⁷⁹ <http://www.justice-report.com/en/articles/moja-priča-bijeg-od-smrti>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁸⁰ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-ispovijest-o-zločinu>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁸¹ Sud BiH, *Prvostepena presuda u predmetu Babić i drugi*, paragraf 368.

²⁸² Isto, paragraf 369.

²⁸³ Isto, paragraf 370.

kleknu. U optužnici MKSJ u predmetu Darko Mrđa navedeno je: "Zatvorenicima je naređeno da izađu iz autobusa pognute glave i da kleknu na rub strmine. Darko Mrđa je rekao: Ovdje ćemo obaviti razmjenu, žive za žive, mrtve za mrtve."²⁸⁴ Muškarci iz autobusa su u koloni dovedeni do ruba klisure, a onda im je naređeno da kleknu. Odgovorni policajac je rekao: 'Ovdje mi mijenjamo mrtve za mrtve, žive za žive.' Tada je započela pucnjava. Leševi su padali u ponor ili su ih ostali bosanski Muslimani u njega gurnuli prije nego što su i sami bili smaknuti. U ponor su bačene granate kako ne bi bilo sumnje da će neko preživjeti. Cijela operacija nije trajala duže od pola sata.²⁸⁵ Na Korićanskim stijenama strijeljanje je preživjelo 12 zatočenika. Među preživjelim su Sulejman Kahrimanović, Husein Jakupović, Emsud Garibović, Bahrija Jakupović, Sanemir Kljajić, Mehmed Sivac, Midhad Mujkanović i drugi. Jedan od preživjelih navodi: "Kad smo došli na Korićanske stijene, na onu provaliju, autobus je stao. Tu je pala komanda: 'Izlazi jedan po jedan!' Iz našeg autobusa je izašao Darko Mrđa prvi, a ja za njim. U provaliji ima leševa koliko hoćeš i ne možeš disati od smrada. Haljina ima svukuda. Rečeno nam je da stanemo u kolonu dva po dva. Naređeno nam je da napravimo tri koraka naprijed i kad smo to uradili, prvi red muškaraca je bio na samoj provaliji. Rekli su nam da kleknemo i izvadimo novac i satove. Mladić kraj mene imao je zlatni prsten koji nije mogao skinuti. Tada neki vojnik reče da mu odsjeku prst, što oni zaista i učiniše. Kad su sve pregledali i pokupili šta je u koga bilo, rekli su: 'Po kratkom postupku, pali!' Njih je bilo jedno sedam do osam iza nas. Stajao sam u drugom redu i odmah se bacio u provaliju, bez razmišljanja. Metak me okrznuo na glavi, ali to nije bilo opasno. Uhvatio sam se za jedno drvo i sakrio pod panj. Tu je bila stara trava koja je narasla preko tog drveta tako da je izgledala kao neko sklonište. Čuje se kako pucaju, plač i jauci. Ljude koji nisu pali u provaliju gurali su nogama. Nakon što sam čuo da neko govori da ispod litice visi čovjek pomislio sam da su mene ugledali. Došao je neki sa puškom i počeo pucati. Vidim, nije me pogodio, skakao bih dole dalje, ali ne mogu -visoko! Odozdo se samo čuje plač, jeka, zapomažu: 'Brate, pomози?' (...) Tada su otišli na drugu stranu i pucali. Vratili se nakon sat i počеше ponovo da bacaju bombe i pucaju po leševima."²⁸⁶ Zločinci, koji su priznali krivicu, svjedočili su o načinu na koji su ljudi ubijani: "Ja sam ispucao jedan rafal, ali ne do kraja. Kretao sam se postrane da ne bih pogodio pripadnike interventnog voda. Nisam ubacio rezervno punjenje. Nije bilo potrebe. (...) Nestajali

²⁸⁴ ICTY, *Predmet br. IT-02-59-S, Tužilac protiv Darka Mrđe, Izmijenjena optužnica* (dalje u tekstu: ICTY, *Optužnica u predmetu Darko Mrđa*), paragraf 13.

²⁸⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 459.

²⁸⁶ <http://www.justice-report.com/en/articles/moja-priča-bijeg-od-smrti>, pristupljeno 10. jula 2014. godine.

su ljudi.”²⁸⁷ Jedan broj ljudi se bacio u provaliju i na taj način pokušavao izbjeći smrt. Mnogi nisu preživjeli ili su teško povrijeđeni zbog pada sa visine i kamene podloge. Polomili su ekstremitete, kičmu. Nakon što su izvršili zločin, Darko Mrđa je naredio da se siđe u provaliju i provjeri da li ima neko živ i da se ubiju oni koji su preživjeli. Jedan od pripadnika Interventnog voda na suđenju je izjavio: “Vidio sam dole neke polomljene ljude. Jednog sam i prepoznao, malog Sušića. Molio me je da ga ubijem, ali ja nisam mogao. Samo sam mu dao pištolj da se ubije i otišao sam.”²⁸⁸ Nakon izvršenja zločina, zločinci su napustili Korićanske stijene i otišli u jednu kafanu u Skender-Vakufu gdje su *slavili uspjeh*.

O ovome zločinu su obaviješteni najviši vojni i politički rukovodioci tzv. RS. Nakon ovog događaja na lokalitet je došao komandant 22. lake pješadijske brigade (lpbr) iz Skender-Vakufa o čemu je *vanrednim izvještajem op. br. 21/08 od 21.08.1992. godine* obavijestio Komandu 1. krajiškog korpusa. “Istoga dana, lokalna pješadijska jedinica VRS-a prijavila je taj događaj Komandi 1. krajiškog korpusa, navodeći da je policija Prijedora i Sanskog Mosta počinila “genocid” nad 154 civila muslimanske nacionalnosti i zatražila da se provede istraga. Dana 22. avgusta, Komanda 1. krajiškog korpusa dvaput je izvjestila Glavni štab VRS-a o tom događaju, navodeći da je stradalo oko stotinu civila. Dana 23. ili 24. avgusta, policijska jedinica iz Prijedora se, zajedno s Drljačom i Župljaninom, vratila na Korićanske stijene i uklonila tijela. Taj događaj se ponovo pominje u izvještaju 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu VRS-a od 3. septembra 1992.”²⁸⁹ U svjedočenju pred Sudom BiH komandant 22. lpbr je izjavio da: “te noći niko nije spavao, a u cik zore poveo sam izviđački vod kako bi potražili preživjele, i vratio se na lice mjesta. Tamo sam vidio stravičnu sliku, za koju nisam mogao pretpostaviti da se mogla desiti. U provaliji su se nalazili razbacani leševi na dva lokaliteta. U prvoj jami bio je veći broj tijela, oko stotinu njih, dok je u drugoj bilo oko pedesetak.”²⁹⁰ Iz provalije su izvučena šestorica preživjelih koji su prebačeni u bolnicu u Banjoj Luci. I drugi koji su posjetili ovaj lokalitet a svjedočili su pred Sudom BiH zatekli su stravičan prizor: “Tamo sam vidio sliku užasa, jednostavno to se samo tako može opisati. S desne strane se nalazio usjek u provaliji, i tamo su bile hrpe ljudi, jedni preko drugih. Ljudi su visili po stijenama i granama. To je bila strašna slika i odmah sam otišao.”²⁹¹

²⁸⁷ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-ispovijest-o-zločinu>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 494.

²⁹⁰ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-slike-užasa>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁹¹ Isto.

su ljudi.”²⁸⁷ Jedan broj ljudi se bacio u provaliju i na taj način pokušavao izbjeći smrt. Mnogi nisu preživjeli ili su teško povrijeđeni zbog pada sa visine i kamene podloge. Polomili su ekstremitete, kičmu. Nakon što su izvršili zločin, Darko Mrđa je naredio da se siđe u provaliju i provjeri da li ima neko živ i da se ubiju oni koji su preživjeli. Jedan od pripadnika Interventnog voda na suđenju je izjavio: “Vidio sam dole neke polomljene ljude. Jednog sam i prepoznao, malog Sušića. Molio me je da ga ubijem, ali ja nisam mogao. Samo sam mu dao pištolj da se ubije i otišao sam.”²⁸⁸ Nakon izvršenja zločina, zločinci su napustili Korićanske stijene i otišli u jednu kafanu u Skender-Vakufu gdje su *slavili uspjeh*.

O ovome zločinu su obaviješteni najviši vojni i politički rukovodioci tzv. RS. Nakon ovog događaja na lokalitet je došao komandant 22. lake pješadijske brigade (lpbr) iz Skender-Vakufa o čemu je *vanrednim izvještajem op. br. 21/08 od 21.08.1992. godine* obavijestio Komandu 1. krajiškog korpusa. “Istoga dana, lokalna pješadijska jedinica VRS-a prijavila je taj događaj Komandi 1. krajiškog korpusa, navodeći da je policija Prijedora i Sanskog Mosta počinila “genocid” nad 154 civila muslimanske nacionalnosti i zatražila da se provede istraga. Dana 22. avgusta, Komanda 1. krajiškog korpusa dvaput je izvijestila Glavni štab VRS-a o tom događaju, navodeći da je stradalo oko stotinu civila. Dana 23. ili 24. avgusta, policijska jedinica iz Prijedora se, zajedno s Drljačom i Župljaninom, vratila na Korićanske stijene i uklonila tijela. Taj događaj se ponovo pominje u izvještaju 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu VRS-a od 3. septembra 1992.”²⁸⁹ U svjedočenju pred Sudom BiH komandant 22. lpbr je izjavio da: “te noći niko nije spavao, a u cik zore poveo sam izviđački vod kako bi potražili preživjele, i vratio se na lice mjesta. Tamo sam vidio stravičnu sliku, za koju nisam mogao pretpostaviti da se mogla desiti. U provaliji su se nalazili razbacani leševi na dva lokaliteta. U prvoj jami bio je veći broj tijela, oko stotinu njih, dok je u drugoj bilo oko pedesetak.”²⁹⁰ Iz provalije su izvučena šestorica preživjelih koji su prebačeni u bolnicu u Banjoj Luci. I drugi koji su posjetili ovaj lokalitet a svjedočili su pred Sudom BiH zatekli su stravičan prizor: “Tamo sam vidio sliku užasa, jednostavno to se samo tako može opisati. S desne strane se nalazio usjek u provaliji, i tamo su bile hrpe ljudi, jedni preko drugih. Ljudi su visili po stijenama i granama. To je bila strašna slika i odmah sam otišao.”²⁹¹

²⁸⁷ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-ispovijest-o-zločinu>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 494.

²⁹⁰ <http://www.justice-report.com/en/articles/korićanske-stijene-slike-užasa>, pristupljeno 13. jula 2014. godine.

²⁹¹ Isto.

Posebno su dojmjljiva svjedočenja preživjelih sa ovog lokaliteta. Jedan od preživjelih govori kako je izišao iz provalije u koju je pao nakon strijeljanja: “Kada su kamioni otišli, polako sam izašao na cestu, izuo se i puzeći prešao na drugu stranu puta. Već je pala noć. Ja sam legao na travu i odspavao. Naredno jutro krenem dalje i izađem na neku njivu gdje me spazi vojnik sa puškom na leđima. Dođe još ljudi. Ispitivali su me odakle sam i kako sam tu došao. Donijeli su mi da jedem i onda mi je taj vojnik rekao da me moraju povesti u komandu. Tamo su me ispitivali i rekli da moram u glavnu komandu u Skender-Vakuf. Kad smo došli u Skender-Vakuf na kapiji nekog hotela predali su me vojniku. On me odvede u podrum u sobu u kojoj su plafon i zidovi već bili krvavi. Iz te sobe izvodili su jednog po jednog da damo izjave kod majora. Rekoše da su kriminalistička služba iz Banje Luke i da njihova vojska drži cijeli Vlašić. Obavijestili su nas da će nas petoricu voziti u bolnicu u Banja Luku.”²⁹²

Potresna su svjedočenja ljudi koji su preživjeli strijeljanje i izvlačili se sa mjesta pada u provaliji: “Otac svjedoka X, koji je klečao pored njega, gurnuo ga je u provaliju kad je otvorena vatra. Onesvijestio se, a kad se povratio, vidio je veliki broj leševa uokolo po stijeni i nekoliko ljudi u uniformi kako iz neposredne blizine pucaju u one koji su još živi. Ne može da objasni kako to da njega nisu ubili. U svakom slučaju, bio je u lošem stanju jer je slomio gležanj i nije mogao da hoda. Drugi preživjeli, na kojeg je naišao nešto kasnije, pokušao mu je pomoći da hoda skačući na jednoj nozi, ali je bio veoma slab i nije mogao. Kad je ostao sam, pokušao je puzeći da pređe rijeku pošto je voda bila tako niska da nije mogla da ga odnese nizvodno. U tom očajnom stanju je pokušao da ode što dalje od mjesta pogubljenja. To je trajalo čitavu subotu i nedjelju. Prenočio je u jednoj staroj vodenici gdje su ga pronašli vojnici u sivomastinastim uniformama koji su mu pomogli i odveli ga u Skender-Vakuf gdje mu je pružena prva pomoć. Zatim je prebačen u bolnicu u Banjoj Luci gdje su mu amputirali nogu na 15 cm ispod koljena, kao zarobljenik je bio podvrgnut premlaćivanju i mučenju.”²⁹³

Preživjeli sa Korićanskih stijena po dolasku u bolnicu u Banjoj Luci bili su izloženi teškim psihofizičkim torturama od strane pojedinih policajaca ali i pojedinog medicinskog osoblja. Svakodnevno su tučeni, zastrašivani, uskraćivana im je adekvatna pomoć, hrana i voda. Jedan broj ljudi je ubijen u bolnici u Banjoj Luci. Svjedoci postupaka pojedinih stražara i medicinskog osoblja u Banjoj Luci navode njihova nečovječna i nehumana postupanja: “Prvo smo odvedeni u bolnicu uho-grlo-nos

²⁹² <http://www.justice-report.com/en/articles/moja-priča-bijeg-od-smrti>, pristupljeno 10. jula 2014. godine.

²⁹³ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragrafi 865 i 866.

gdje su nas odmah na ulazu počeli tući. (...) Iste večeri došlo je njih šestoro i baseball palicama su nas pretukli. Bili smo krvavi. Ujutro nismo mogli raspoznati jedan drugog. Naredno jutro su nas odveli za bolnicu "Paprikovac" u Banja Luci. I tamo su nas postrojili uza zid i tukli. Neki mladić je došao i rekao im da prestanu, nakon čega su nas uveli u bolnicu. Bio sam u sobi gdje je bilo 10 ljudi, četiri Hrvata i šest muslimana. Tukli su nas svaku noć. Donosili su kabl na čijem kraju su bile olovne kugle i tim nas tukli. U toj mojoj sobi, gdje sam bio 22 dana, ubijeno je pet ljudi. Svaku noć dolaze, ulaze unutra i tuku nas. Onda nas tjeraju da tučemo jedni druge. Kada je bilo vrijeme za hranu, moraš kod vrata stati mirno, podići tri prsta i pozdraviti. U bolnici nismo dobivali vodu. Tjerali su nas da pijemo tuđu mokraću. Ne daj bože nikome da ono proživi, niko živ. U međuvremenu je tu u bolnicu doveden i Sanamir Kljajić. On je 15 dana ležao među tim mrtvim na Korićanskim stijenama. Našao ga jedan pravoslavac i javio vojsci. Jednog jutra dođoše dva civila i rekoše nam da njima pripadamo. Odveli su nas u komandu i nakon kratkog vremena rekoše da smo slobodni građani. Odvedoše nas, mislim, u džamiju Ferhadija u Banja Luci. Tu smo se skrivali 16 dana. Kasnije su nam neki ljudi pomogli da pređemo u Bosanski Novi, pa u Karlovac, u Hrvatsku, odakle sam otišao u Norvešku.²⁹⁴ Oni koji su preživjeli Korićanske stijene još jednom su preživljavali teške psihofizičke torture u bolnici u Banjoj Luci. Preživjeli Sulejman Kahrmanović navodi kroz šta su prolazili u banjalučkoj bolnici: "Strašeći nas, Sanemiru Kljajiću su počeli parati one njegove ožiljke. Gasili su nam cigarete na ruci. Živo tijelo su nam pržili. (...) Pod pritiskom te njihove vojske morali smo piti urin jedan od drugog u WC-u."²⁹⁵

Nakon izvršenog zločina, u roku 2-3 dana na lokalitet su došli najviši vojni i policijski predstavnici CSB Banja Luka radi dogovora o asanaciji terena i uklanjanju tijela. Pokušaj prikrivanja posmrtnih ostataka žrtava rađen je na način da su pomoću dizalice pokušali izvlačiti tijela iz provalije. Nakon što su izvučena 4 tijela dizalice se pokvarila.²⁹⁶ Pripadnici civilne zaštite nedaleko od ovog lokalitet (oko 1,5 km) ukopali su posmrtno ostatke. Posmrtni ostaci ove četiri osobe su pronađeni, ekshumirani i utvrđen je identitet žrtava. Ekshumacija žrtava izvršena je 2003. godine a identitet putem DNK je utvrđen za Vehabović Seida, Fazlić Edina, Kauković Elvina i Krkić Ahmeta.²⁹⁷

²⁹⁴ <http://www.justice-report.com/en/articles/moja-priča-bijeg-od-smrti>, pristupljeno 10. jula 2014. godine.

²⁹⁵ Sulejman Kahrmanović, *Preživio strijeljanje*, objavljeno u: *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Zbornik radova, Sarajevo 1997, str. 486.

²⁹⁶ <http://www.justice-report.com/en/articles/kori%C4%87anske-stijene-slike-iz-provalije>, pristupljeno, 10. juli 2014. godine.

²⁹⁷ AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

Najodgovorniji predstavnici policijskih i vojnih snaga tzv. RS bili su upoznati sa ovim događajem. Čak je Mićo Stanišić naredio provođenje istrage o ovom zločinu, ali ona nije urađena. Na zahtjev Miće Stanišića, ministra unutrašnjih poslova, da provede istragu o tome, Drljača je 14. septembra odgovorio da se istraga ne može provesti zato što su službena lica koja su učestvovala u sprovođenju kolone trenutno raspoređena na ratište.²⁹⁸ Sa zločinom nad Bošnjacima i Hrvatima, koje su počinili pripadnici *Interventnog voda* SJB Prijedor na lokalitetu Korićanskih stijena, bila je upoznata čitava vojna struktura tzv. VRS. U prilog tome ide i Izvještaj Komande Operativne grupe Doboj 2. U nepotpisanom izvještaju s pečatom Komanda Operativne grupe Doboj 2, od 22. avgusta 1992., upućenom Operativnoj grupi Prijedor stoji: "sada svi peru ruke od logora i prihvatnih centara, pokušavajući da odgovornost prebace na nekog drugog za izdavanje naredjenja za masovne likvidacije civila u logorima i centrima. Ovo je posebno izraženo posle posjete stranih novinara Prijedoru, odnosno Omarskoj i Trnopolju. Čak su pojave izrade lažne dokumentacije (antidatirane) o svemu ovome. (...) Sigurno je jedno: nepotrebno prosuta krv Muslimana već počinje da nam se sveti."²⁹⁹ Nakon određenog vremenskog perioda pripadnici *Interventnog voda* SJB Prijedor su došli na mjesto zločina radi prikrivanja posmrtnih ostataka. Posmrtne ostatke žrtava su sakrili na lokalitetu gdje su žrtve padale a nakon toga su velikim količinama kamena prikrili posmrtne ostatke koji do danas nisu pronađeni.

Ekshumacija posmrtnih ostataka žrtava vršena je u nekoliko navrata. Prva ekshumacija je izvršena 15-19. maja 2003. godine kada su na lokalitetu Korićanske stijene pronađeni samo sitni skeletni ostaci. Drugi put je 3. oktobra 2003. godine rađena ekshumacija na lokalitetu Korićani I, gdje su pronađeni kompletni posmrtni ostaci 4 žrtve. Ekshumacije su vršene i 2009. godine kada su pronađeni posmrtni ostaci 64 ubijena Bošnjaka i Hrvata. U 2011. godini, također je vršena ekshumacija i pronađeni su sitni skeletni ostaci. U procesu utvrđivanja identiteta putem DNK metode utvrđen je identitet za 119 osoba.³⁰⁰ Žrtve pronađene na lokalitetu gdje je izvršen zločin iz prvog autobusa su ekshumirane i pronađeno je najviše kompletnih posmrtnih ostataka. Ekshumacijom je pronađen dio sitnih kostiju (zubi, dijelovi lubanje i drugo) koje su u procesu izolovanja DNA uništene tako da imamo identitet osobe, ali nemamo posmrtnih ostataka.

²⁹⁸ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 494.

²⁹⁹ Isto, paragraf 495.

³⁰⁰ AINOBIHPUB, *Baza podataka*.

S R P S K A R E P U B L I K A
MINISTARSTVO ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
CENTAR SLUŽBI BEZBJEDNOSTI
BANJA LUKA

Broj: SZ/O-431.
Dana: 8.9.1992.godine

SLUŽBENA ZABILJEŠKA

Sastavljena dana 8.9.1992.godine u prostorijama CSB Banja Luka u vezi obavljenog informativnog razgovora sa GARIBOVIĆ EMSUDOM, sin Abdulaha i Zumre rodjene Mujkanović, rođen 29.9.1962.godine u Trnopolju, opština Prijedor, sa prebivalištem u Trnopolju 172., stolar, oženjen, dvoje djece, Musliman.

Informativni razgovor je obavljen dana 25.8.1992.godine u SJB Skender Vakuf na okolnosti njegovog putovanja konvojem od Prijedora prema Travniku.

U informativnom razgovoru Garibović Emsud je naveo sljedeće:

U prihvatnom centru u Trnopolju boravio tri mjeseca. Supruga sa djecom je otišla u [REDAKCIJA] još prije 6. mjeseci. Namjeravao je da se pridruži porodici pa je izrazio želju da putuje sa konvojem koji je išao prema Travniku. Nije dobio nikakva dokumenta za iseljenje niti ih je tražio. Kada je 21.8.1992.godine u prijepodnevnim satima krenuo konvoj Trnopolja nalazio se u jednom autobusu gdje je morao kao i svi drugi držati sagnutu glavu. Putovali su oko četiri sata kada su se zaustavili kraj nekog izvora. Tu su izdvojili mladje muškarce i smjestili ih u dva autobusa na kraju kolone. Ostala vozila su otišla. Rekli su im da će ih razmijeniti sa Travnikom. Postrojili su ih u dvije vrste blizu jedne provalije. Ljudi koji su ih postrojavali i rukovodili imali su milicijske uniforme na sebi. Zatim su im rekli da kleknu okrenuti prema provaliji poslije čega je začuo pucnjavu. Nije osjetio da je pogodjen, ali su ga ljudi iz zadnje vrste gurnuli prema naprijed tako da je pao u provaliju. Dolje je vidio puno stradalih i Jakupović Bahriju živog, koga inače poznaje zajedno sa Bahrijom je pobjegao odatle i lutao kroz šumu sve dok nisu vidjeli vojnike kojima su se obratili za pomoć. Nije imao novaca niti vrijednih predmeta za vrijeme putovanja, a navodi da su još dok se formirao konvoj u Kozarcu ljudi iz konvoja bili pozvani od milicije da predaju vrijedne predmete jer će im to svakako oduzeti u Travniku

Dovršeno!

OVLAŠTENO SLUŽBENO LICE

Dragomir Marković

Dokument br.4 Službena zabilješka CSB Banja Luka³⁰¹

³⁰¹ AIIZ, inv. br.2-4681, CSB Banja Luka, Službena zabilješka, broj SZ/O-43, od 8. IX. 1992.

SJB PRIJEDOR

DX- šifrovano

Depeša broj: 11-12-2267

Dana: 14. 9. 1992. god.

CENTRU SLUŽBI BEZBJEDNOSTI BANJA LUKA-MAČELMIĆI

Veza: Vaša depeša broj 11-1/02-2-345 od 11. 09. 1992. god.

Na osnovu Vaše depeše broj i datum veza obavještavamo Vas da nismo u mogućnosti sprovesti istragu u vezi navodnog stradanja više lica muslimanske narodnosti na području Korićanske stijene iz razloga što se svi milicionari koji su vršili pratnju konvoja za Travnik od 07. 08. 1992. godine, od 09. 09. 1992. godine nalaze na ratištu u Han Pijesku.

Pored toga nismo u mogućnosti ni da Vam dostavimo spisak svih građana koji su putovali konvojima na toj relaciji iz razloga što ova Stanica javne bezbjednosti nije bila organizator tih konvoja, već je samo davala odredjen broj milicionara za fizičko obezbjeđenje po ispostavljenom zahtjevu vojske i Crvenog krsta.

NAČELNIK SJB

Simo Prlića

Dokument br.5 Depeša SJB Depeše broj: 11-12-2267, od 14. IX. 1992.³⁰²

³⁰² AIIZ, inv. br. 2-4684, SJB Prijedor, Depeše broj: 11-12-2267, od 14. IX. 1992.

III DIO

LOGORI I DRUGA MJESTA ZATOČENJA U PRIJEDORU

III.1. Logori na području općine Prijedor i druga mjesta nezakonitih zatočenja

Logore i druga mjesta nezakonitih zatočenja Bošnjaka i Hrvata na području općine Prijedor uspostavio je Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor. "Logori su uglavnom osnivani i vođeni ili po direktivama srpskih kriznih štabova ili u saradnji sa njima, oružanim snagama i policijom."³⁰³ Iz brojnih dokumenata i dokaza koji su prikupljeni za potrebe suđenja pred MKSJ i sudovima u BiH nedvojbeno je utvrđeno da je Krizni štab naredio, organizirao i rukovodio logorima i drugim mjestima nezakonitih zatočenja. Krizni štab je preko vojnih i policijskih struktura uspostavio potpunu kontrolu i nadzor nad *logorima smrti* Omarska, Keraterm, Trnopolje i drugim mjestima nezakonitih zatočenja. Logori i druga mjesta nezakonitih zatočenja na području općine Prijedor uspostavljeni su isključivo za Bošnjake i Hrvate i građane drugih nacionalnosti koji nisu podržavali velikosrpsku politiku. I MKSJ je u predmetu Milomir Stakić utvrdio: "da su osnivanje tih logora i upravljanje njima, što je zahtijevalo saradnju civilne policije i vojnih vlasti, predstavljali radnje kojima su ugroženi životi hiljade ljudi, gotovo isključivo nesrpske nacionalnosti, koji su bili zatočeni u njima."³⁰⁴ Na području općine Prijedor bilo je 58 logora i drugih mjesta nezakonitih zatočenja što je utvrđeno pred MKSJ.³⁰⁵ Od 58 mjesta nezakonitih zatočenja u općini Prijedor, srpske vlasti su uspostavile tri logora za duže zatočenje a to su Omarska, Keraterm i Trnopolje u kojima je ujedno nezakonito zatočen najveći broj logoraša. Prema utvrđenim činjenicama pred MKSJ kroz prijedorske logore je prošlo oko 31.000 ne-Srba. Na području općine Prijedor pripadnici srpske vojske i policije vršili su nezakonita zatočenja Bošnjaka i Hrvata koja su imala za cilj masovne i prisilne progone. U presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić naglašeno je da su nezakonita zatočenja bila dio velikosrpskog plana: "Osnivanje ovih logora bilo je dio velikosrpskog plana da se ne-Srbi protjeraju sa opštine Prijedor. Logori su uglavnom osnivani i vođeni ili po direktivama srpskih kriznih štabova ili u saradnji sa njima, oružanim snagama i policijom. Tokom zatočenja, žene i muškarci zatvorenici podvrgavani su teškom zlostavljanju, između ostalog premlaćivanju, seksualnom zlostavljanju, mučenju i pogubljenjima. Podvrgavani su ponižavajućem psihološkom zlostavljanju tako što su prisiljavani da pljuju na muslimansku zastavu, pjevaju srpske nacionalističke pjesme ili dižu tri prsta u znak srpskog pozdrava. Zatvorenike su čuvali vojnici,

³⁰³ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 154.

³⁰⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 596.

³⁰⁵ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 483.

milicija, lokalne jedinice srpske vojske ili TO, ili mješovite grupe njihovih pripadnika koji su nosili uniforme i obično bili naoružani automatskim puškama i drugim ličnim naoružanjem.”³⁰⁶

Jedan od načina da bi Bošnjaci i Hrvati ubrzano i prisilno napustili općinu Prijedor bila su nezakonita zatočenja kojima su srpske vlasti nametale takve uvjete života nesrpskom stanovništvu da su oni morali napustiti svoje domove. Potvrđnost navedenog imamo u presudi MKSJ u predmetu Duško Tadić gdje najviši zvaničnik Kriznog štaba ARK-a ističe da je krajnji cilj skoro potpuno prisilno protjerivanje Bošnjaka i Hrvata sa prostora Bosanske krajine: “Radoslav Brđanin, predsjednik Kriznog štaba Srpske Autonomne Oblasti za područje Banja Luke, izjavio je 1992. **da se može prihvatiti prisustvo najviše dva posto svih ne-Srba na tom području.** Brđanin je zastupao tri faze čišćenja područja od ne-Srba: (1) stvaranje nemogućih uslova zbog kojih bi sami otišli sa tog područja, uključujući taktiku pritisaka i zastrašivanja); (2) protjerivanje i izgnanstvo i; (3) likvidiranje preostalih koji se ne bi uklapali u njegov koncept ovog područja.”³⁰⁷

Po nasilnom preuzimanju vlasti u Prijedoru pripadnici srpske vojske i policije počeli su sa hapšenjima muškaraca, njihovo privođenje i zatvaranje u zgradu SJB Prijedor. Prvi koraci koje je Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor preuzeo prema Bošnjacima i Hrvatima na području općine Prijedor bilo je nezakonito hapšenje političkih i drugih rukovodilaca. Među prvim uhapšenim bio je Predsjednik Skupštine općine Prijedor prof. Muhamed Čehajić, predsjednik Opštinskog suda, javni tužilac, direktor lokalnog rudnika, sekretar za urbanizam i direktor opštinske uprave prihoda. Nakon zadržavanja u zgradi SJB Prijedor nezakonito zatočeni su prebacivani u logor Keraterm.³⁰⁸ Po unaprijed utvrđenim kriterijima odmah nakon nezakonitih hapšenja Bošnjaka i Hrvata počele je njihova selekcija. Tako se u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik navodi: “Prema riječima jednog policajca, prijedorske zatočenike ispitivala je srpska vojna ili civilna policija i svrstavala ih u jednu od sljedeće tri kategorije: u grupi “A” bili su zatočeni koji “nisu bili krivi ni za šta”; grupu “B” su činili zatočeni koji su pružali podršku SDA ili navodnom muslimanskom “napadu” na Prijedor; a u grupi “C” bili su članovi SDA koji su učestvovali u navodnom “napadu” na Prijedor ili ga finansirali. Policijske starješine su policajcima dostavljale spiskove istaknutih Muslimana iz Prijedora koje je

³⁰⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Duško Tadić*, paragraf 154.

³⁰⁷ Isto, paragraf 89.

³⁰⁸ N. Sivac, nav. dj., str. 107.

trebalo uhapsiti i o njima provesti istragu.³⁰⁹ Velik broj prijedorskih intelektualaca je nezakonito zatočen i ubijen u prijedorskim *logorima smrti*. Među ubijenima su dr. Esad Sadiković, dr. Osman Mahmuljin, dr. Eniz Begić, dr. Rufad Suljanović, dr. Željko Sikora, prof. Hidajet Kulenović, prof. Muhamed Čehajić, prof. Abdulah Puškar, prof. Ilijas Musić, prof. Fikret Mujakić, prof. Uzeir Crnić, prof. Aziz Crnić, prof. Husein Crnić, prof. Latif Benić, prof. Idriz Jakupović, mr. Mehmedalija Sarajlić, predsjednik suda Esad Mehmedagić, prof. Mehmedalija Kapetanović, velik broj Bošnjaka i Hrvata sa visokim obrazovanjem, pravnici, ekonomisti, inženjeri i drugi.³¹⁰

Nakon napada na Kozarac i ulaska srpskih jedinica, velik broj žena, djece i muškaraca je u koloni krenuo prema Prijedoru. Na srpskom punktu u kozarskom naselju Sušići, kolona je zaustavljena i počelo je odvajanje žena, djece i staraca od muškaraca. Muškarci koji su odvojeni na ovom punktu, odvedeni su u logor Keraterm. Žene i djeca su odvedeni u logor Trnopolje.³¹¹ Nezakonita hapšenja i odvođenja civilnog stanovništva nesrpske nacionalnosti u samom gradu Prijedoru počela su nakon napada 30. maja 1992. godine. Srpski vojnici su u dijelovima grada u kojima su stanovali Bošnjaci i Hrvati ulazili u kuće i stanove istjeravajući ih na ulice i odvodili prema centru grada. Kako je u grad pristigao velik broj nasilno protjeranih građana Kozarca koji su bili smješteni kod rodbine, i oni su morali ići po naredbi srpske vojske. Tokom čitavog mjeseca juna srpski policajci iz SJB Prijedor upadali su u stanove i kuće u Prijedoru i po unaprijed pripremljenim spiskovima odvodili prvenstveno muškarce ali i žene.³¹² Pripadnici srpskih vojnih i policijskih snaga su svakodnevno vršili nezakonita hapšenja i odvođenja civila u logore Keraterm, Omarska ili Trnopolje.³¹³ Nezakonito uhapšeni od prvog trenutka hapšenja bili su podvrgnuti raznim psihofizičkim torturama i mučenjima. Potvrdnost navedenog nalazimo i u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik: "Zatočenici su, posebno u centrima za duže zatočenje u Keratermu, Trnopolju i Omarskoj, bili podvrgnuti teškom zlostavljanju, uključujući psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, seksualno nasilje, silovanja i mučenja, koja su često dovodila do smrti. U ta tri logora je ukupno u zatočeništvu držano i ispitano više od 5.500 osoba. U više navrata vršena su i pogubljenja. Negdje od 24. do 26. jula, u jednoj od prostorija logora Keraterm, 150 do 200 zatočenika

³⁰⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 484.

³¹⁰ *Knjiga nestalih opštine Prijedor - Ni krivi ni dužni*, Udruženje Prijedorčanki "Izvor", Prijedor, 2012.

³¹¹ Hase Ičić, *Moj put kroz logore smrti*, BKZ Preporod, Doboj Istok, 2009, str. 10.

³¹² N.Sivac, nav. dj., str. 149.

³¹³ M. Nezirević, nav. dj., str. 92.

muslimanske i hrvatske nacionalnosti ubijeno je mitraljeskom vatrom.”³¹⁴ Prema podacima i činjenicama koje su utvrđene pred MKSJ i Sudom BiH velik broj građana općine Prijedor je nezakonito zatočen.³¹⁵ Kako se navodi u presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik: “Ta tri logora su čuvali vojnici, policijske snage, jedinice TO-a ili kombinacija navedenih snaga. Vršila su se pogubljenja i teška zlostavljanja zatočenika, koja su uključivala psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, seksualno nasilje i mučenje. Zatočenici su prisiljavani da pljuju na muslimansku zastavu, pjevaju srpske nacionalističke pjesme ili dižu tri prsta u znak srpskog pozdrava. Pripadnicima paravojnih formacija i lokalnim Srbima redovno je dozvoljavan pristup u logore da zlostavljaju, tuku i ubijaju zatvorenike. U periodu do zatvaranja logora Omarska i Keraterm 21. avgusta 1992, na stražarskoj dužnosti u tim logorima bilo je angažovano ukupno 187 radnika policije. Sabirni centar Trnopolje bio je u funkciji do novembra 1992. godine. U ta tri logora bilo je zatočeno i ispitivano sve u svemu više od 5.500 osoba.”³¹⁶ U prijedorskim *logorima smrti* među nezakonito uhapšenim bilo je žena, djece, muškaraca, starijih osoba, invalidnih osoba i kroničnih bolesnika, što nije bilo limitirajuće za odvođenje u logore. U prijedorskim logorima, u velikom broju slučajeva, zajedno su bili zatočeni očevi i njihovi sinovi, bilo je slučajeva da su zajedno u logoru bili zatočeni otac, majka i djeca, brat i sestra. Uvjeti u logorima bili su užasni tako da su ti “uslovi sračunati da dovedu do fizičkog uništenja, navodi se da su surovi i nehumani uslovi u logorima i zatočeničkim objektima uključivali (...) neadekvatnu ishranu (često jedva dovoljnu za puko preživljavanje), zagađenu vodu, nedovoljnu ili nikakvu ljekarsku njegu, nezadovoljavajuće higijenske uslove i nedostatak prostora.”³¹⁷ Poseban primjer je ubijanje logoraša u logorima Omarska, Keraterm, Trnopolje, ubijanje logoraša u rejonu Korićanske stijene (općina Skender-Vakuf), gdje je 21. augusta 1992. godine ubijeno više od stopedeset, a vjerovatno i oko dvije stotine logoraša, koji su trebali biti transportirani u Travnik. Ubijanje nezakonito zatočenih nastavljeno je i na prostoru Ljubije. Tako su nezakonito zatočene iz doma u Miskoj Glavi, koje su dovezli na stadion u Ljubiji, ubijali na prostoru rudnika željezne rude Ljubija (lokacija zvana Redak).³¹⁸

³¹⁴ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 499.

³¹⁵ “Hiljade građana opštine Prijedor prošle su kroz barem jedan od tri glavna zatočenička logora, Omarsku, Keraterm i Trnopolje, koji su osnovani u Omarskoj, Prijedoru, odnosno Trnopolju.” ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 630.

³¹⁶ ICTY, *Presuda u predmetu Momčilo Krajišnik*, paragraf 487.

³¹⁷ ICTY, *Presuda u predmetu Radoslav Brđanin*, paragraf 904.

³¹⁸ Na navedenoj lokaciji ekshumirane su 2 masovne grobnice: Redak (posmrtni ostaci 74 žrtve i Redak-depo 15 žrtava). AINOBiHPUB, *Baza podataka*.

Prijedorski *logori smrti* su uspostavljeni i kontrolirani u potpunoj koordinaciji civilnih, vojnih i policijskih struktura tzv. srpske opštine Prijedor. Navedeno je utvrđeno u presudi MKSJ u predmetu Milomir Stakić: "Između Kriznog štaba, kasnije Ratnog predsjedništva, i pripadnika policije i vojske postojala je koordinirana saradnja u upravljanju logorima. Uloga Kriznog štaba sastojala se u nadgledanju bezbjednosti u logorima, donošenju odluka o produženju pritvora građanima Prijedora, obezbjeđivanju prijevoza (i potrebnog goriva) za premještanje zatvorenika iz logora u logor ili van teritorije pod srpskom kontrolom, te koordiniranju dostave hrane za zatočeničke."³¹⁹ Iz navedenih razloga pomenuti snose jednaku odgovornost prema počinjenim zločinima u prijedorskim *logorima smrti*.

III.2. Logor Omarska

Logor Omarska nalazio se u mjestu Omarska, tačnije na lokalitetu kompleksa rudnika Omarska, udaljen 2 km od sela Omarska, a dvadesetak kilometara od Prijedora. Nakon nasilnog preuzimanja vlasti u Prijedoru Srbi su preuzeli kontrolu i nad rudnikom Omarska i time imali mogućnost da nesmetano pristupe formiranju koncentracionog logora. U selu Omarska formirano je stanično odjeljenje SJB Prijedor da bi kasnije to odjeljenje preraslo u policijsku stanicu Omarska, što je imalo veoma važnu ulogu u formiranju ovog logora. Ovaj lokalitet je izabran iz razloga što je okolno stanovništvo bilo srpske nacionalnosti i bila je lakša kontrola pristupu i nemogućnost neprimijećenog bijega. Prvi logoraši u logoru Omarska su nezakonito zatočeni u noći 27. i 28. maja 1992. godine, a posljednji zatočeni iz logora su odvedeni oko 21. avgusta 1992. godine.³²⁰ Nadzor i obezbjeđenje logora bilo je u nadležnosti pripadnika srpske policije SJB Prijedor i pripadnika tzv. VRS. Pripadnici tzv. VRS obezbjeđivali su okolinu logora, dok su pripadnici SJB Prijedor vršili unutrašnje obezbjeđenje.³²¹

Ključnu ulogu u formiranju *logora smrti* Omarska imao je Krizni štab tzv. srpske opštine Prijedor. Izvještaj Načelnika srpske SJB Prijedor pokazuje na koji način je formiran koncentracioni logor Omarska: "Krizni štab opštine Prijedor je odlučio da se svi zarobljenici iz objekta Keraterm u Prijedoru premjeste u prostorije upravne zgrade i radionice RŽR u Omarskoj, gdje bi mješoviti timovi operativnih

³¹⁹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 488.

³²⁰ Vidi više u ICTY, *Presude u predmetu Brđanin, Stakić, Tadić i Sud BiH, Presuda u predmetu Mejačić i drugi*.

³²¹ ICTY, *Presuda u predmetu Milomir Stakić*, paragraf 160.

radnika nastavili započetu obradu, radi čega je ovaj objekat i dobio radni naziv Istražni centar ratnih zarobljenika Omarska. Istom odlukom objekat je stavljen pod nadzor milicije i vojske, tako da je milicija dobila zadatak neposrednog fizičkog obezbjeđenja a vojska je preuzela dubinsko obezbjeđenje u vidu dva prstena i miniranja mogućih pravaca bjekstva zarobljenika.“ O istom je Komisija CSB-a Banja Luka u svom izvještaju navela: “Međutim, oružani sukobi na području opštine su se brzo proširili na veći dio naselja pa se naglo povećao i broj zarobljenih lica, tako da kapacitet ovog objekta nije mogao zadovoljiti narasle potrebe niti uslove za rad sa zarobljenicima. Istovremeno je Krizni štab opštine Prijedor procijenio da bi i zbog bezbjednosnih razloga bilo uputno zarobljenike premjestiti na drugo mjesto i odlučio se za objekat upravne zgrade i radionica RŽR Omarska. Istom odlukom je regulisano da se objekat “Keraterma” u Prijedoru koristi isključivo kao prolazni, te da se u njemu vrši samo prihvata dovedenih lica radi transporta u objekat u Omarskoj, odnosno u Trnopolje, obzirom da to nije izvodljivo u SJB Prijedor zbog malog prostora.”³²²

Prva veća grupa logoraša koji su nezakonito zatočeni u logoru Omarska prebačeni su iz logora Keraterm. Oko 1.000 nezakonito zatočenih Bošnjaka i Hrvata, u pratnji srpske vojske, sa više od 20 autobusa *Autotransporta* dovezeno je u logor Omarska. U presudi MKSJ u predmetu Momčilo Krajišnik navodi se: “Krizni štab u Prijedoru je već 27. maja 1992. naredio da se zatočenici iz Keraterma prebace u Omarsku. Prema izvještaju SJB-a Prijedor iz avgusta 1992. upućenom CSB-u Banja Luka, velika većina prebačenih muškaraca bila je stara između 18 i 60 godina. Narednih dana u Omarsku su prebačeni i muškarci Muslimani uhapšeni u Kozarcu. Uprkos tome, načelnik SJB-a Prijedor Simo Drljača je tek 31. maja izdao službeno naređenje za osnivanje logora Omarska, u skladu s odlukom Kriznog štaba. (...) To naređenje je izvršio Drljača u saradnji s CSB-om Banja Luka.”³²³ Komandant logora Omarska bio je Željko Mejakić, komandir policijske stanice Omarska. Zamjenik ko-

³²² AIIZ, inv. br. 2-4674, CSB Banja Luka, *Izvještaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi s ovim aktivnostima.*

³²³ “U cilju rješavanja nastalog problema - zarobljavanje velikog broja pripadnika neprijateljskih formacija i drugih lica koja su se zatekla u zonama oružanih sukoba i lica koja su zatražila pomoć i zaštitu - *Krizni štab opštine Prijedor* je odlučio da u naselju Trnopolje organizuje prihvata i smještaj za lica koja traže zaštitu, a da se ratni zarobljenici, radi obrade zadržavaju u objektu RO “Keraterm” u Prijedoru, odnosno u upravnoj zgradi i radionici RŽR (rudnika željezne rude) u Omarskoj.” AIIZ, inv. br. 2-4674, CSB Banja Luka, *Izvještaj o zatečenom stanju i pitanjima u vezi sa zarobljenicima, sabirnim centrima, iseljavanju i ulozi SJB u vezi s ovim aktivnostima.*